

ЎЗБЕКISTON RESPUBLIKASI OLIY VA O'RTA MAXSUS
TA'LIM VAZIRLIGI

TOSHKENT DAVLAT IQTISODIYOT UNIVERSITETI

Unysov M.P

**“BIRJA VA YARMARKA SAVDOSINI TASHKIL
ETISH”**

**O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi o'quv-
metodik birlashmalar faoliyatini Muvofiqlashtiruvchi Kengash tomonidan
“Menegment(тармоқлар бўйича)” ta'lim yo'nalishi talabalari uchun o'quv
qo'llanma sifatida tavsiya etilgan**

TOSHKENT-2007

Taqrizchilar:

O'zbekiston Respublika tovar hom –ashyo birjasi “Elektron birja savdosini tashkil etish” Shoba korxonasi Direktori i.f.n. Sh.M.Maxmudova

TDIU «Marketing» kafedrası katta o'qituvchisi B.M.Mamajonov.

Myalliflar

Umarrhodjaeva M. G.

Unysov M.P.

1- Mavzu. “Birja va yarmarka savdosini tashkil etish” fanining predmet va vazifalari.....	6
2 - Mavzu. Birja va yarmarkalar rivojlanishi tarixi.	12
3 - Mavzu. Tovar birjasi – zamonaviy bozor faoliyatining asosiy omilidir.....	21
4-Mavzu. Tovar birjalarining huquqiy asoslari va boshqarish tashkilotlari.	33
5-Mavzu. Birja savdosini tashkil etish.	40
6-Mavzu. Birja savdosini tashkil etishning elektron usuli. Birja kontraktlarini elektron usulda bitish qoidalari.....	44
7-Mavzu. Birja bitimi va brokerlik faoliyati.....	50
8-Mavzu. Fyuchers birjalar.....	58
9-Mavzu. Fond birjalari.....	65
10- Mavzu. Valyuta birjalari.....	82
11- Mavzu. Bozor tizimida savdo uylari va ularning moddiy texnika bazasi.....	88
12- Mavzu. Yarmarka savdosini tashkil etish.	96
13- Mavzu. Yarmarka savdosini tashkil etishning huquqiy asoslari.....	111
14- Mavzu. Yarmarka savdosini tashkil etish tarixi va rivojlanishi tamoyllari.	124
15- Mavzu. Zamonaviy yarmarkalar va xalqaro savdoni tashkil etish...	131
Glosariy: - izohli lug’at.....	144

SO'Z BOSHI

Ushbu o'quv qo'llanmaning maqsadi hozirgi zamon bozor iqtisodiyoti sharoitida kengaytirilgan takror ishlab chiqarishning uzluksizligini, ijtimoiy mahsulot aylanma harakati tezlashuvi jarayonlariga xizmat qiluvchi va muomala sohasining asosiy unsuri bo'lmish birja va yarmarka faoliyatlarining asoslarini bo'lajak mutaxassislarga o'rgatishdir.

O'zbekistonda izchil olib borilayotgan bozor islohatlari natijasida qadam-baqadam bozor iqtisodiyotining infratarkibi barpo qilindi. Jumladan, mamlakatimizda birja va yarmarka savdolarining rivojlanishi va taraqqiyoti bobida e'tiborga molik bir qancha ishlar amalga oshirildi. Birja va yarmarkalar faoliyatlarining huquqiy asoslari yaratildi; 1992 yilda "Birja va birja faoliyati to'g'risida" gi O'zbekiston respublikasining qonun qabul qilindi, 2001 yilda esa mazkur qonun yangi tahrirda qayta ishlanib qaytadan qabul qilindi, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar mahkamasining birja va yarmarka savdolarining faollashtirish borasida bir qancha me'yoriy hujjatlari e'lon qilindi.

Hozirgi kunda mamlakatimizda, Respublika universal mol-hom ashyo, universal agrosanoat, "Toshkent" fond va hududiy ko'chmas mulk birjalari hamda "O'zko'rgazmasavdo" Xalqaro ko'rgazma savdo markazi, "O'zekspomarkaz" ko'rgazma va yarmarka savdo tashkilotlari faoliyat ko'rsatmoqdalar.

Iqtisodimizning rivojlanishi birja va yarmarkalarining yanada rivojlanishi faoliyatlarining takomillashuviga olib kelishi muqarar, shuning uchun ham e'tiboringizga havola etilayotgan o'quv qo'llanmasi birja va yarmarka savdosining tarixi, tashkil etish tamoyillari, taraqqiyoti istiqbollariga masalalariga bag'ishlanadi.

Menejment va marketing sohalarining bo'lajak mutaxassislari bakalavr bosqichida birja va yarmarka savdosi asoslarini bilishlari Davlat ta'lim standartlarida ham e'tirof etilgan.

Óquv qo'llanmada Davlat ta'lim standartlari talablaridan kelib chiqqan holda, “Birja va yarmarka savdosini tashkil etish” fanining predmeti va vazifalari, Birjalar va yarmarkalar tarixi, birja va yarmarkalar faoliyatlarining huquqiy asoslari, zamonaviy tovar, fond, valyuta birjalarida savdoning tashkil etish tamoyillari, birja bitimlari va brokerlik faoliyati, bozor tizimida savdo uylari kabi mavzular orin olgan.

1- Mavzu. “Birja va yarmarka savdosini tashkil etish” fanining predmeti va vazifalari.

Sobiq Sovet davlati hududida iqtisodiyotni bozor munosabatlariga otishi tub o'zgarishlarga olib keldi. Ayniqsa, muomala sohasidagi o'zgarishlar keng ko'lamda va keskin yuz berdi.

Bozor munosabatlariga asoslangan iqtisodiyot muomala sohasining asosiy elementlaridan biri bo'lgan birja va yarmarka savdosining mavjudligi hamda taraqqiyoti bilan harakterlidir.

Zamonaviy bozor tizimiga kiruvchi birja va yarmarkalar kengaytirilgan takror ishlabchiqarish jarayonini uzluksizligi va ijtimoiy mahsulot aylanmasini tezlanishini ta'minlaydi. Birja va yarmarkalar faoliyati evaziga tovarlar muomala vaqti qisqaradi, asosiy fondlar, mehnat resurslaridan foydalanish samaradorligi oshadi, aylanma mablag' va bank kreditiga bo'lgan talabni qisqarishi hisobiga boshqa sohalarga yonaltiriladigan resurslar zaxiralarini o'sishi bilan e'tiborga molikdir. Shuning uchun birja va yarmarka tizimi orqali aylanma mablag' vositalarining aylanishi tezlashishi hozirgi davrning asosiy iqtisodiy vazifalidan biri bo'lib maydonga chiqadi.

Mamlakatimizda izchil olib borilayotgan iqtisodiy islohotlarni chuqurlashtirishning eng muhim ustivor yonalishlarini belgilab, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti I.A.Karimov 2006 yil 10 fevral kuni O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2005 yilda mamlakatimizni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish yakunlari va 2006 yildagi yonalishlariga bag'ishlangan majlisida o'zlarining “Erishilgan yutuqlarni mustahkamlab, yangi marralar sari izchil harakat qilishimiz lozim” nomli ma'ruzalarida, - “Bugun tola ishonch bilan aytishimiz mumkinki, tadbirkorlarga, avvalo kichik biznes sub'ektlariga, asosiy, shu jumladan talab katta bo'lgan moddiy resurslardan foydalanish imkoniyatini barqaror bozor mexanizmi shakllandi...” deb takidlab otdilar.

Shunday bozor mexanizmlarining muhim tarkibi bo'lgan birja savdolari ekanligi ham barchaga ma'lumdir. Bugungi kunda kichik biznes sub'ektlari tovar-moddiy resurslariga bo'lgan o'z ehtiyojlarini qariyb 70 foizini birja savdolarida qilinadigan xaridlari hisobidan ta'minlanmoqda. Birja savdolaridagi aylanma mablag'lar hajmi

2001-2005 yillar mobaynida 5,5 barobar ortdi. Hozirgi kunda ulgurji savdo aylanmasining uchdan ikki qismi birja savdolari hissasiga tog'ri kelmoqda. Vaholanki, 2000 yilda bu korsatkich atiga 8,5 foizdan iborat bolgan edi.

Iqtisodiy islohotlarning uchinchi ustivor yonalishi sifatida xususiy mulkchilik tarmog'ini kengaytirish, biznes uchun qulay muhit yaratish va uning kafolatlarini mustahkamlash vazifalarini hal qilishga xizmat qiluvchi birja savdolarini rivojlanishi, uning samaradorligini oshirish bugungi kunning dolzarb masalalaridan hisoblanadi.

Bir necha yuz yildirki, rivojlangan mamlakatlar iqtisodiyotining markazida birjalar faoliyati turadi. Kop yillar AQSH, BUYUKBRITANIYA, YAPONIYA va boshqa mamlakatlarda birjalarni muvoffaqqiyatli faoliyat korsatishlari bizning mamlakatimiz uchun ham ibratli tajriba mavjudligidan dalolat berib turibdi.

Respublikamiz va Mustaqil Davlatlar hamdostligi mamlakatlarida birja savdosiga bag'ishlangan kopgina maqolalar, ilmiy ishlanmalar vaqtli matbuotda, ixtisoslashgan nashriyotda tez-tez uchrab turdi. Rossiyada chop etilagn G.Ya. Rezgo, I.A. Ketova va O.I.Degterevalarning "Birjevoe delo", N.G.Kamenevaning "Organizatsiya birjevoy trgovli", Respublikamizda chop etilgan S.Salimovning "Birja i birjevaya deyatelnost" hamda Yu.T.Dodoboiev, N.Azizova, A. Xudoyberdievlarning "Birjevoe delo (tsikl lektsiy)" larni chop etilishi birja va yarmarka savdosining ahamiyati nihoyatda kattaligidan dalolat berib turibdi.

Mazkur fanning predmeti talabalarni bozor iqtisodiyotida birja va yarmarkalarni ulgurji savdoning bir turi sifatidagi orni, birja va yarmarka opreatsiyalari, baholar kotirovkasi, tovar va boshqa birjalar, yarmarkalarda savdoni olib borish tartibini aniqlovchi omil sifatida qaraladi. Birja va yarmarkalar tovarlarga bolgan buyurtmalar harakati texnologiya zanjirida tovar ishlab chiqaruvchilar va tovar iste'molchilari ortasidagi aloqalarni ornaturvchi omildir.

"Birja va yarmarka savdosini tashkil etish" fanining vazifasi hozirgi birja va yarmarkalar faoliyatlarini tashkil etish, ular oldida turgan muammolarni organish va ular faoliyatlarini xuquqiy asoslariga katta e'tibor berish bilan birga, birja va yarmarkalarni turkumlanishi va rivojlanish istiqbollarini tahlil etishdan iboratdir.

"Birja va yarmarka savdosini tashkil etish" fanining maqsadi va mohiyati.

Fanning oqitish jarayonida birja va yarmarkalarning tarkibiy tuzilishi, ular faoliyatlarini huquqiy muvofiqlashtirish hamda faoliyatlari ustidan nazorat o'rnatish, savdolashish tartibi, birja bitimlari tuzish va imzolashdagi qaltisliklarni bartaraf etish, xejirlash, brokerlik faoliyati va yarmarkalarni tashkil etish tamoyillari haqida batafsil ma'lumotlar berib boriladi.

O'quv qo'llanmaning nufuzli qismi fyuchers, fond va valyuta birjalari, bozor tizimida muhim ahamiyat kasb etuvchi "Savdo uylari" faoliyati, ularning tarkibiy tuzilmalari hamda faoliyatlarining muvofaqqiyatli garovi va zamonaviy bozor tizimida sodir bo'ladigan barcha jarayonlarga sezilarli ta'sir etuvchi ularning moddiy-texnika bazalariga bag'ishlanadi.

Bundan tashqari o'quv qo'llanmada keyingi vaqtda O'zbekiston respublikasida birja va yarmarka savdosini rivojlantirish borasida qabul qilingan yangi me'yoriy hujjatlar talablari, tadbir choralari mazmuni haqida fikr yuritiladi.

Talabalarning o'quv qo'llanmada berilgan materiallarni o'zlashtirishlarini osonlashtirish maqsadida har bir mavzu oxirida nazorat savollari, amalda faoliyat korsatayotgan birjalar, yarmarkalar materiallaridan namunalar berilgan.

Birja va yarmarka savdosini tashkil etish fani "Marketing", "Oziq-ovqat tovarshunosligi", "No'ziq-ovqat tovarshunosligi", "Savdo tadbirkorligi", "Savdo menejmenti" va boshqa qator ixtisoslashtirilgan fanlar bilan chambarchas bog'liqdir.

Birja va yarmarkalar bozor infratarkibining muhim bo'lagi.

O'tish davrining islohatlari natijasida tovarlar bozori infratarkibi yo'qdan bor qilindi, zarur infratarkibsiz zamonaviy tovar ishlab chiqarishning samarali faoliyat korsatishi mumkin emas.

Chunki, hom-ashyo, tayyor mahsulot ishlab chiqaruvchilar, birja va yarmarkalar savdogarlarining ikki taraflama manfaatli tijorat foydasi olishlariga yonaltirilgan, tijorat faoliyatining mustaqil shakli bo'lgan birja va yarmarkalar tovar bozori infratarkibining muhim unsurlari (elementlari)dan biri hisoblanadi.

Ushbu birja va yarmarkalarda maxsus ishlabchiqilgan qoidalar boyicha tanlangan tovar nomenklaturalarini sotuvga tayyorlash va ular yuzasidan oldi-sotdi operatsiyalari amalga oshiriladi.

Mamlakat ichkarisidagi va tashqarisidagi yagona bozor sharoiti barcha yarmarka va birjalar faoliyatini tashkil etish va ularni shakllariga ta'sir etuvchi yagona qoidalar va an'analarni mavjudligini e'tirof etadilar.

Har bir birja va yarmarka faoliyati harakteri va ishni tashkil etish xususiyatlari boyicha bir-birlaridan farq qiliuvchi o'ziga xos taraflariga ega bo'salar-da, ularga ta'sir etuvchi yagona tarmoq qonun-qoida va an'analar yaxlitliklariga egadirlar.

Yarmarka va tovar birjalarini zamonaviy avtomatlashtirilgan ulgurji savdo tovar omborlari bilan birgalikda yaxlit kompleks bo'lib faoliyat korsatishlari kengaytirilgan takror ishlab chiqarish jarayonining uzluksizligiga va birja va yarmarkalarda tovar aylanma xarakatlarining tezlashuviga xizmat qiladi.

Keyingi vaqtlarda, "Birja va yarmarkalar davri otib ketdi, ular o'z oldilariga qoyilgan vazifalarni uddalay olmadilar, hozir ularni keragi yoq"- degan gaplar ham bor. Lekin bunday fikrlar noto'g'ri, jahon amaliyoti tajribasi shuni korsatmoqda-ki, tovar ishlab chiqarish va uni muomalasining taraqqiyoti birja va yarmarkalar ahamiyatini kamaymagani, balki aksincha ortayotganini tasdiqlamoqda. Birja va yarmarkalar faoliyatlari natijasida tovar massasi naqd pul bilan qoplanadi, yangi sharoitda birja va yarmarkalarning vazifalari, ularning iqtisodiy ahamiyati mazmunan boyidi, shaklan o'zgarishlarini boshidan kechirdi. Shuning uchun ham tovar birjalari va yarmarkalar taraqqiyoti yonalishlarini har taraflama organish zaruriyati kun tartibida kondalang bo'lib turibdi.

Birja va yarmarkalar taraqqiyoti tarixi, ularning tarkibiy qismlari va tajribalarini atroflicha organib, umumlashtirib, ularning kelajakdagi rivojlanishlari tamoyillarini aniqlash va zamonaviy tovar bozoridagi vazifalarini belgilab berish juda muhimdir.

Qisqacha xulosalar:

Mazkur fanning predmeti bozor iqtisodiyoti sharoitida birja va yarmarkalarning o'rn va vazifalari, birja va yarmarkalardagi savdo operatsiyalarini olib borish tartibi, ulardagi baholar kotirovkasi tovarlar harakati zanjirida tovar ishlab chiqaruvchilar va iste'molchilar o'rtalaridagi aloqalarda birja va yarmarkalar faoliyatlari mazmuni va mohiyatini organishdan iboratdir.

Ushbu fan zamonoviy birja va yarmarkalar faoliyatlarini tashkil etish huquqiy asoslari va ular oldida turgan muammolarni organish bilan birga bozor iqtisodiyoti sharoitida birja va yarmarkalarining turkumlanishi, rivojlanishi istiqbollarini tahlil etishdan iboratdir. Ham mahsulot ishlab chiqaruvchilar, ham birja va yarmarkalar savdogarlarining ikkitarafлама manfaatli tijorat foydasini olishga yonaltirilgan tijoratning mustaqil shakli bolgan birja va yarmarkalar tovar bozori infratarkibining eng muhim elementlaridan biridir.

Tovar ishlab chiqarish va uni muomalosining taraqqiyoti birja va yarmarkalar rolini kamaymaganini, balki aksincha ortayotganini tasdiqlamoqda chunki u tovar massasini naqd pul bilan qoplanishidir.

Mamlakat ichkarisidagi va tashqarisidagi yagona bozor sharoiti barcha yarmarka va birjalar faoliyatini tashkil etish va ularni shakllariga ta'sir etuvchi yagona qoidalar va an'analarni mavjudligini e'tirof etadilar.

Nazorat savollari:

“Birja va yarmarka savdosini tashkil etish” fanining predmeti nimalardan iborat?

Ushbu fanining asosiy vazifalarini birma-bir sanab o'ting.

Bozor iqtisodiyoti sharoitida birja va yarmarkalar qanday orin egallaydilar?

“Birja va yarmarka savdosini tashkil etish” fani qaysi fanlar bilan bog'liqlikda organiladi?

Birja va yarmarka savdolarining mamlakatimizda olib borilayotgan iqtisodiy hayot bilan bog'liqligi bormi?

Birja savdolaridagi aylanma mablag'lar hajmi 2001-2005 yillar mobaynida qanchaga ortgan?

Kichik biznes va xususiy tabirkorlik sub'ektlari va birjalar qanday munosabatda bolishliklari taqazo etiladi?

Birjalar faoliyati rivojlangan mamlakatlarda qanday ahamiyatga ega?

O'zingiz bilgan tovar va fond birjalarini sanab bering.

Sizningcha birjalarning taraqqiyot istiqbollari qanday?

Foydalanilgan adabiyotlar:

O'zbekiston Respublikasining "Birja va birja faoliyati to'g'risida" gi qonunning yangi taxriri.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "O'zbekistonda birja va yarmarka savdosini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari haqida"gi qarori

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti I.A.Karimov 2006 yil 10 fevral kuni O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2005 yilda mamlakatimizni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish yakunlari va 2006 yildagi yonalishlariga bag'ishlangan majlisida ozlarining "Erishilgan yutuqlarni mustahkamlab, yangi marralar sari izchil harakat qilishimiz lozim" nomli ma'ruzalari, "Xalq so'zi" gazetasida 2006 yil 13 fevral.

Kameneva N.G. "Organizatsiya birjevoy deyatelnosti" M., "Banki i birji" 2003.

Rezgo G.Ya., Keitova I.A. "Birjevoe delo", uchebnik –M.: "Finansi i statistika", 2003.

Degtyareva O.I., Kaendinskaya O.A. "Birjevoe delo" M., "YUNITI" 2003.

Uzun V.Ya. "Tovarnaya birja" M., "Znanie" 2001.

S.A.Salimov. "Birja i birjevaya deyatelnost" T., 2003.

www.agrobirja.narod.ru

www.yarmarka.ru

www.expo.uz

www.uz-realty.uz

www.uzex.com

2 - Mavzu. Birja va yarmarkalar rivojlanishi tarixi.

Bozor va bozor munosabatlari rivojlanishining mahsuli bo'lmish, Tovar birjalari va yarmarkalari tarixiy uzoq evolyutsion yo'lni bosib otdi. Birja va yarmarkalar savdosi shakllari umumiy tashkiliy qirralarini saqlab qolgan holda bir qator o'zgarishlarini boshidan kechirib, iste'molchi talablariga moslashib borib, faoliyatini yangi qirrali, yo'nalishlari paydo bo'la boshladi. Birja faoliyati yo'nalishi asta-sekin iqtisodiy transformatsiyalashib eski tashkiliy shakl yangi iqtisodiy mazmun bilan tildirilib borildi.

O'ziga xos xususiyatga ega bo'lgan birjani tug'ulishi Yaponiyada I asrga, Qadimgi Rimda I asrning oxiriga, Florentsiyada esa XIII asr ga tog'ri keladi. XVI – XVII asrlarda Yevropa mamlakatlarida birjalarni paydo bo'lishi ulgurji bozor faoliyatini boshlanishiga olib keldi.

«Birja» so'zi lotincha bursa- xamyon so'zidan kelib chiqqan deb hisoblanadi. Flandriyaning eng katta savdo shaxri bo'lmish Bryugge dagi savdo yig'ini maydoni yaqinida joylashgan «Burse» mehmonxonasi ham shu yerlik mashhur Zadogan Van der Burse zoti nomi bilan atalgan. Ushbu uchta hamyon tasviri tushurilgan tamg'a bilan bezalgan mehmonxonada savdogarlar boshpana topishadi, tijorat xabarlaridan voqif bo'lishar va turli oldi – sotdi bitimlarini tuzishar edilar.

Dastavval manufaktura ishlab chiqarishigacha bo'lgan ulgurji savdoning shakli – real mavjud tovar birjasi paydo boldi. Uni boshqalardan, avvaldan ornatiladigan qoidalarga boysungan holda ma'lum bir joyda, muntazam kelishilgan vaqt va sharoitlar asosida savdolashib savdoni takrorlanib turilishi boshqa bir savdodan farq qilar edi.

Kopchilik xarid operatsiyalar mavjud tovarlar boyicha bitimlardan iborat bo'lar edi.

Sanoat inqilobi oziq-ovqat va hom ashyoga bo'lgan talabni tez ortishiga, Jahon savdosi ham hajmi, ham tovar xillarini o'sishi bir xil xususiyatli tovarga qoyiladigan talab korsatkichlarining ortishiga olib keldi. Tovar birjalari savdoni tashkil etish, birjadan joy berish va odatdagi savdo xarid qoidalarini o'rnatish bilan cheklanmay asosiy faoliyat doirasiga tovarlar standartlarini o'rnatish, kontraktlar shakl-nusxalarini

ishlab chiqish, baho kodi, anglashilmovchiliklar yechimi (Arbitraj) hamda axborot yig'ish va tarqatish kabi ishlarni kiritdilar. Barcha birjalar borgan sari xalqaro savdo markazlariga aylanib bordi. Real tovarlar boyicha muddatli, talab qilingan tovarni ma'lum narx va muddatda yetkazib berish kafolatini beruvchi, foyda olish imkonini beruvchi bitimlar asosiy ahamiyat kasb etadigan boldi.

Bu o'z navbatida firmalar uchun o'z ishlab chiqarish harajatlarini oldindan aniqlash imkonini berdi, Natijada ishlab chiqarish jarayonida qatnashmagan va faqat kafolat sarmoyasi bo'lmish sarmoyaning bir qismi boshab-ortib qoldi. Erkin raqobatli juda ko'p sotuvchilari va xaridorlari mavjud bozor sharoitida birja tipi ko'payib borayotgan tovar massasini ishlab chiqaruvchidan iste'molchiga eng kam ijtimoiy zarur mehnat va sarmoya sarf harajatlari evaziga yetkazib berishiga imkon yaratdi.

XIX asr oxiri XX asrni boshlarida real tovar birjalari ahamiyati tushib ketdi, Shu bilan birga butunlay yangi xil tovar birjalari - fyuchers birjalari paydo bo'la boshladi. Bu jarayon har bir mamlakatda turlicha shaklda bolsada, vaqt bobida ancha cho'zilib ketdi, hatto choyan, komir, spirt, beda, solod(qizil miya – dorivor o'simliklar) boyicha birja savdolari umuman toxtab qoldi.

Hozirgi vaqtda mavjud real tovarlar birjalari bir nechta mamlakatlardagina saqlanib qolgan bo'lib, ulardagi ayriboshlash hajmi uncha katta emas. Ular odatda mahalliy ahamiyatga ega bo'lgan, kam talab qilinadigan iste'moli, sotilishi va xarid qilinishi sust bo'lgan tovarlar ulgurji savdosi bo'lib xizmat qiladi. Ba'zan ma'lum – muhim tovarlar eksportida mamlakat sanoati manfaatlarini himoyasini tashkil etadi. Ulardan eng kattasi Hindiston, Indoneziya, Malayziyada faoliyat korsatmoqdalar.

Binobarin tovar birjasi instituti o'z ahamiyatini yo'qotgani yo'q, balki huquqlar bozori tovariga aylandi yoki fyuchers birja deb ataluvchi birja korinishini oldi. Aynan shu birjalar g'arb mamlakatlari tijoratining asosi hisoblanadi.

O'zbekiston respublikasining mutaqillikka erishishi keng ko'lamli iqtisodiy islohatlar bilan kechmoqda, ma'muriy buyruqbozlik tizimi orniga qisqa vaqt ichida bozor iqtisodiyoti qonunlariga asoslangan iqtisodiy tizim yaratila boshlandi. 1991-yilning mart oyida Respublikamizda birinchi, ochiq turdagi aktsionerlik jamiyati shaklidagi «Toshkent» universal tovar-hom ashyo birjasi tashkil etilib, 48 ta

ta'sischi va 125 ta aksionerlar manfaatlarini birlashtirdi. Tashkil etilgan yilning o'zidayoq birja tovar oboroti 3 milliard rublni tashkil etdi. 1992 yilning yanvar oyidan boshlab, birjada qimmatli qog'ozlar bilan oldi-sotdi operatsiyalari amalga oshirila boshlandi. «Toshkent» birjasi birja faoliyatining muhim omili bo'lgan birja infratarkibini yaratish bilan ham shug'ullana boshladi. Bevosita birjani tashabbusi bilan «Birjevoy vestnik vostoka» gazetasi chop etila boshlandi, «Umid» Osiyo sug'urta kompaniyasi va qator boshqa tashkilotlar tashkil etildi. Birja faoliyatini keng reklama qilinishi oqibatida, Respublikamizning deyarli barcha viloyatlarida, kopchilik Ministrlilar va idoralar qoshlarida 36 ta universal tovar-hom ashyo birjalari faoliyat korsata boshladilar. Biroq birja faoliyatiga ta'lluqli qonunlarni, me'yoriy hujjatlarni, yetarli tajribani yoqligi bu ishda ba'zi qiyinchiliklarni keltirib chiqardi. Masalan, birjalarni tashqi iqtisodiy aloqalar sohasidagi tovarlarni eksport-import operatsiyalari uchun zaruriy litsenziyalar masalasi kun tartibida kondalang bolib, oz yechimini anchagachan topa olmadi.

1992 yilning iyulida Respublika Oliy kengashi tomonidan qabul qilingan «Birja va Birja faoliyati haqida»gi qonuni, birja faoliyati, birja tovari, ta'sis sarmoyasi, ta'sischi doiralarini, ta'sis etilajak birjalarni royxatdan o'tqazib qayd etish va faoliyatlari uchun ruxsatnomalar berish tartibini aniqlab berdi, shuningdek, qonunda birjalar shakllari belgilab berildi. Ular ochiq yoki yopiq turdagi aksionerlik jamiyatlari korinishidagi xojalik sub'ektlari bolishlari, ixtisoslashuvi boyicha, tovar-fond, intellektual mulk, savdosining tashkil etish shakli boyicha - aralash bolishlari mumkinligi takidlab qoyildi. Qonun birjalar bevosita savdo vositachiligi faoliyati bilan shug'ullanishlari, birja faoliyati bilan bog'liq bolmagan korxonalar ta'sischi sifatida aktsiyalar xarid qilishlari taqiqlab qoydi.

Ushbu qonunni amalda qollanishi avval tashkil etilgan birjalarni kopchiligini faoliyat yuritish huquqidan mahrum etdi. Chunki, ular qonun talablariga tola javob bera olmadilar. O'zbekistonda birja harakati rivojdasining 1-bosqichi xulosalariga kelsak, «Toshkent» va boshqa universal tovar-hom ashyo birjalarni tashkil etilishi, ularning keng kolamdagi brokerlik idoralarining faoliyati ma'lum darajada Sobiq

Ittifoq korxonlarining uzulib ketgan xo'jalik aloqalarini yangi bozor iqtisodi shartlari asosida tiklanishga muvofiq bolindi.

“Toshkent” universal birja Markaziy Osiyo va boshqa Mustaqil davlatlar hamdostligi hududidagi birjalar bilan hamkorlik aloqalarini yo'lga qoyib yubordi, Bu esa oz navbatida kop yillar davomida shakllangan yagona iqtisodiy hududni qaytadan vujudga keltirdi.

Birja ishi amaliyotida, turli xil texnika va texnologiyalar sinovdan otdi, chet el birjalari tajribalari organildi, broker va boshqa birja faoliyati mutaxassislari tayyorlandi.

Birja narxlar dinamikasi xaqidagi, iqtisodiy jarayonlarni rivojlanishi va boshqa informatsiyalar manbai sifatida maydonga chiqdi. Birja savdosi natijasida mamlakatimizga keltiriliayotgan va chetga olib ketilayotgan tovarlar narxlari kotirovkasi, ayniqsa paxta tolasi narxi kotirovkasi shakllana boshladi. Bu esa oz navbatida Jahon bozoridagi paxta tolasi kon'yunkturasini organishga va paxtani xarid narxlarini ozgarishi uchun manba bolib xizmat qildi.

Shu bilan birga, Ministrlklar qoshida tashkil etilgan birjalarni yopilishi, mamlakatga keltirilayotgan va mamlakatimizdan olib ketilayotgan tovarlarni ma'lum darajada cheklanishi, bojxona to'siqlarining paydo bolishi birjalar harakatini susayishiga olib keldi.

Respublikada birjalar faoliyatlari rivojlanishi uchun yangi turtki bolib, 1994 yil 21 yanvarda e'lon qilingan O'zbekiston Respublikasi Prezidentining “Iqtisodiy islohatlarni yanada chuqurlashtirish, xususiyl mulkchilikni himoya qilish va tadbirkorlikni rivojlantirish choralari haqida” gi farmoni maydonga chiqdi. Chunki ushbu farmonning 11 bandida “Korxonalar tassarufida qoladigan mahsulotlarni sotish boyicha tovar-hom ashyo birjalari ishtirokida ulgurji yarmarkalar otkazish amaliyoti joriy etilsin. Ushbu yarmarkalarda xarid qilingan tovarlarni respublikadan tashqariga olib chiqish uchun hech qanday ruxsatnomalar talab qilinmaydi, ular bojxona to'lovlaridan ozod etilsin” deb e'tirof etilgan qismi tadbirkorlikni va birjalar faoliyatlarini rivojlanishi uchun muhim turtki boldi.

Shu yili “Toshkent” universal tovar-hom ashyo birjasi qayta tashkil etilib, uning negizida tovar hom-ashyo va qimmatli qog’ozlar savdosiga ixtisoslashgan “Toshkent” fond birjasi tashkil etilishi, ularning faoliyat yo’nalishlarini aniqlanishi Respublikada birjalarni xalqaro birjalar darajasiga yaqinlashuvi bilan Birjalar faoliyatining rivojlanishi ikkinchi bosqichi boshlandi.

1995 yili O’zbekiston respublikasi Vazirlar mahkamasining “1995 yilda Iste’mol bozorini birincha galdagi muhim tovarlar bilan boyitishning qo’shimcha choralari haqida” gi qarori bilan Respublikamizning barcha viloyatlarida Respublika tovar-hom ashyo birjasining filiallari tashkil etildi va keyinchalik bu filiallar mutaqil xo’jalik sub’ektlari sifatida faoliyat ko’rsata boshladilar.

1997 yil 10-oktyabrdagi O’zbekiston Respublikasi Prezidentining “Tovar va xizmatlar” ni eksport qilishni rag’batlantirishning qoshimcha choralari haqida” gi farmoni xo’jalik sub’ektlarining eksport- import operatsiyalarini tartibga soldi.

Mamlakatimiz raxbariyati birja va yarmarka savdosini rivojlantirish masalalari bilan muntazam shug’ullanib, bu tarmoqdagi tub o’zgarishlarning tashabbuskori boldi.

Bu borada O’zbekiston Respublikasi Vazirlar mahkamasi 1999 yil 15 aprelda qabul qilgan “Birja va yarmarka savdosining samaradorligini oshirish choralari haqida” va o’sha yil 6 mayda “O’zbekiston Respublikasida birja va yarmarka savdosini yanada rivojlantirish choralari haqida” gi qarorlari, birjada birja bitimlari tuzish tartibi, birja tovari royhati va valyuta operatsiyalarini tartibga solish, Birja qoshida hisob-kitob (Kliring) palatalari tuzishni joriy etdi.

Yuqorida zikr etilgan Hukumat qarorlarini qabul qilinishi hisob-kitob palatasini joriy etilishi, eksport-import operatsiyalarini keskin ortishiga olib keldi, raqobatchilik muhitini yaratdi. 2000 yil 1999 yilga nisbatan birja tovar oboroti 3 barobar o’sgan bo’lsa, 2001 yilning 9 oyida ushbu ko’rsatkich 2000 yilning 9 oyiga qaraganda 2 barobar o’sgan.

2001 yilda “O’zbekiston Respublikasining birja va birja faoliyati haqida” gi qonunini yangi tahriri qabul qilindi, bu esa o’z navbatida Birja savdosini

respublikamizda amalga oshirilayotgan iqtisodiy islohat talabalari bilan moslashtirib tartibga solish imkoniyatini yaratdi.

Respublikamizda birja faoliyatiga maxsus ruxsatnomlar berishning muhim shartlaridan biri birja savdolanishuvida qatnashuvchi xo'jalik sub'ektlari yagona elektron savdo tizimi bilan bog'lik bo'lishlari shartligidir. O'zbekiston Respublika Tovar-hom ashyo birjasida elektron savdolanishuv tizimini joriy etilishi quyidagi maqsad va vazifalarini ko'zlab amalga oshirilmoqda:

Mamalakatda yagona birja hududini yaratish, umumiy milliy tovar bozorini shakllantirish;

Birja operatsiyalari va tovar bozorlarining erkinligi va oshkoraligini oshirish;

Birja savdolanishuvidagi raqobatchilik muhitini, savdolanishuv ishtirokchilari sonini oshirish;

Respublikamiz birja savdolanishuviga chet ellik xo'jalik sub'ektlarini jalb etish, O'zbekiston tadbirkorlarini chet el tovar bozorlariga chiqishlari uchun imkoniyatlar yaratish;

Kunu-tun - butun sutka davomida savdolanishuv imkoniyatini yaratish;

Birjadagi eksport-import operatsiyalar bitimlari yuzasidan joriy harajatlarni kamaytirish;

Kichik shahar va qishloq joylaridagi tadbirkorlar uchun, joylashishidan qat'iy nazar birjadagi savdolanishuvda qatnashish imkoniyatini yaratish.

Elektron savdolanishuvda qatnashuvchi xo'jalik sub'ektlarining doirasi juda keng:

Tovar ishlab chiqaruvchilar, savdo korxonalari, xususiy tadbirkorlar, jurnalistlar, talaba-o'quvchilar va boshqa birja savdolanishuvi haqidagi informatsiyaga zaruriyati bor bo'lgan shaxslar;

Birja savdolanishuvida qatnashmaydigan va lekin o'z faoliyatlari uchun "Biznes navigator" informatsiya ma'lumot manbaidan foydalanuvchi tovar ishlab chiqaruvchilar, xususiy tadbirkorlar;

Malakali brokerlar vositachiligida birja savdolanishuvida qatnashuvchi tovar ishlab chiqaruvchilar, savdo korxonalari;

Mustaqil qatnashuvchi tovar ishlab chiqaruvchi va savdo korxonalari dilerlari, uzoq masofada turib Birja savdolanishida o'z mahsulotlari yuzasidan savdo olib boruvchi sub'ektlar;

Mustaqil elektron brokerlar va boshqalar.

Elektron savdolanish tizimi quyidagi imtiyozlarni beradi:

Qayerda bo'lishlaridan qat'iy nazar internet tizimiga bog'lanib, maxsus kompyuter dasturi va qayd etilgan ruxsatnomaga ega bozor qatnashchilariga oldi-sotdi muzokaralarida qatnashish;

Biznes operatsiyalarining tezkorligi (bir lahzada bir nechta operatsiyalar olib borish imkoniyati borligi) hisobiga tijorat korsatkichlarining mislsiz o'sishi;

Qo'l mehnati yordamida tahlil qilishdagi tasavvur qilish qiyin bo'lgan axborot oqimidan eng muhimi va maqulini tanlab olish imkoniyatini beradi.

O'zbekiston agrosanoatbirjasi 25 dekabr 1991 yili , O'zbekiston Respublikasi "Birja haqidagi qonuni" asosida tashkil etilgan bo'lib Mamlakatimiz mustaqilligining tengdoshidir. Ozagrosanoatbirja ta'sischi Respublika Agrosanoat kompleksi, "Dehqonsavdo", "Prestij" Savdo uylari va birnecha qoshma korxonalaridir, ularning har biri faqat 10% aktsiyaga egalik qilishlari mumkin xolos. Birja nizomiga muvofik hech bir ta'sischi belgilangan miqdordan ortiq aktsiyaga egalik qilish huquqiga ega emasdir. Hozir Birja qoshida 2ta muvofiqlashtiruvchi kengash faoliyat korsatmoqda, ayniqsa Kichik va O'rta biznes sub'ektlarini qo'llab quvvatlash kengashi samarali faoliyat korsatmoqda. O'zbekiston agrosanoatbirjasi va Rossiya federatsiyasi o'rtasida kliring hisob-kitobi tizimi joriy qilingan bo'lib, bu o'z navbatida Sobiq Ittifoq Respublikalari ortasida amalga oshirilayotgan savdoda narx-navoni 30-40 % ga kamayishiga olib keladi. Birja elektron tizim orqali xalqaro bozorga bevosita chiqish imkoniyatiga egadir.

Qisqacha xulosalar:

O'ziga xos xususiyatga ega bo'lgan birjani tug'ulishi Yaponiyada I asrga, qadimgi Rimda I asrning oxiriga, Florentsiyada esa XIII asr ga to'g'ri keladi. XVI –

XVII asrlarda Yevropa mamlakatlarida birjalarni paydo bo'lishi ulgurji bozor faoliyatini boshlanishiga olib keldi.

Sanoat inqilobi oziq-ovqat va hom ashyoga bo'lgan talabni tez ortishiga, Jahon savdosini hajmi, ham tovar xillarini o'sishi, bir xil xususiyatli tovarga qoyiladigan talab korsatkichlarining ortishiga olib keldi. Tovar birjalari faoliyat doirasiga tovarlar standartlarini o'rnatish, kontraktlar shakl-nusxalarini ishlab chiqish, baho kodi, anglashilmovchiliklar yechimi (Arbitraj) hamda axborot yig'ish va tarqatish kabi ishlari kiradi. Barcha birjalar borgan sari xalqaro savdo markazlariga aylanib bordi.

Hozirgi vaqtda mavjud real tovarlar birjalari bir nechta mamlakatlardagina saqlanib qolgan bo'lib, ulardagi ayirboshlash hajmi uncha katta emas. Ular odatda mahalliy ahamiyatga ega bo'lgan, kam talab qilinadigan iste'moli, sotilishi va xarid qilinishi sust bo'lgan tovarlar ulgurji savdosi bo'lib xizmat qiladi. Ba'zan ma'lum – muhim tovarlar eksportida mamlakat sanoati manfaatlarini himoyasini tashkil etadi. Ulardan eng kattasi Hindiston, Indoneziya, Malayziyada faoliyat korsatmoqdalar.

Nazorat savollari:

1. Birja savdosi shakllari qanday evolyutsiyaga ega?
2. Xorijda tovar birjalarini rivojlanishi qanday bo'ladi?
3. Mavjud-real tovarlar birjasi xususiyatlari.
4. O'zbekistonda birja faoliyati qanday barpo etilgan?
5. Xorijiy mamalakatlarda birjalar rivojlanishininng oziga xos xususiyatlarini tariflang.
6. Real-mavjud tovar birjalari boshqa birjalardan qanday farqlanadi?
7. Birja savdosiga ta'sir etuvchi asosiy omillarni sanab oting.
8. O'zbekistonda birja savdosi qachon paydo bo'lgan?
9. O'zbekiston Respublika agrosanoat birjasining faoliyat predmetini tariflang.
10. O'zbekiston Respublika tovar xom-ashyo birjasi qachon tashkil etilgan?

Adabiyotlar:

“O‘zbekiston Respublikasining birja va birja faoliyati haqida” gi qonunini yangi tahriri 2001 yil.

1994 yil 21 yanvarda e'lon qilingan O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Iqtisodiy islohatlarni yanada chuqurlashtirish, xususiy mulkchilikni himoya qilish va tadbirkorlikni rivojlantirish choralari haqida” gi farmoni

1997 yil 10 oktyabrdagi Uzbekiston Respublikasi Prezidentining “Tovarlar (xizmati) ni eksport qilishni rag‘batlantirishning qo‘shimcha choralari haqida” gi farmoni.

1995 yili O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar mahkamasining “1995 yilda Iste'mol bozorini birinchi galdagi muhim tovarlar bilan boyitishning qo‘shimcha choralari haqida” gi qarori

O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar mahkamasi 1999 yil 15 aprelda qabul qilgan “Birja va yarmarka savdosining samaradorligini oshirish choralari” haqidagi qarori

1999 yil 6 mayda “O‘zbekiston Respublikasida birja va yarmarka savdosini yanada rivojlantirish choralari” haqidagi qarorlari,

Degtyareva O.I., Kandinskaya O.A., “Birjevoe delo” Moskva., YUNITI 2003g.

Kameneva. N.G., “Organizatsiya birjevoy deyatelnosti” Moskva. Banki i Birji Yuniti 2001g.

Rezgo G.Ya., Keitova I.A. Birjevoe delo, uchebnik –M.: “Finansi i statistika”, 2003.

Uzun V.Ya. “Tovarnaya birja” Moskva , Znanie 2001 g.

S.Salimov “Birja i birjevaya deyatelnost” Tashkent. 2003 g.

Dodobaev Yu.T., Azizova N., Xudoyberdiev A. “Birjevoe delo” 2001g.

www.yarmarka.ru

www.expo.uz

www.expo.uz

www.uz-realty.uz

www.uzex.com

3 - Mavzu. Tovar birjasi – zamonaviy bozor faoliyatining asosiy omilidir.

Ayni paytda ongimizga ishbilarmon, tadbirkor, pul, milliy valyuta, bank, soliq koprok singib bormoqda va kundalik hayotimizdan o'z ornini topmoqda.

Mamlakatimiz 1991 mustaqillikka erishgach, jahon tajribasini rad etmagan holda ijtimoiy taraqqiyotning o'ziga xos va o'ziga mos yo'lini ishlab chiqdi hamda shu yoldan bozor iqtisodiyoti sari yo'l tutdi.

Respublikamizda bozor munosabatlariga otishning quyidagi nazariy asoslarini va mezonlari aniqlandi:

- iqtisodiyotni mafkuradan holi bo'lishi va uning siyosatdan ustivorligi;
- davlatning bosh islohatchi bo'lishi;
- qonunlar va ularga rioya qilish ustivorligi;
- xalq manfaatlariga qaratilgan kuchli ijtimoiy siyosatni yurgizish;
- bozor iqtisodiyotiga asta-sekin, bosqichma-bosqich otib borish.

Bozorda tovar ayriboshlashning mohiyatini pul vositasi bilan ifoda etuvchi va bozorni boshqarib turuvchi ob'ektiv iqtisodiy qonunlar bozor qonunlari deb yuritiladi. Bular jumlasiga:

Talab va taklif qonuni;

Pul muomalasi qonuni kiradi.

Bu qonunlar bozor munosabatlari sohasida amal qiladigan qonunlardir. Ular ob'ektiv tarzda amal qiladi. Bozorda talab oshsa, narxni ham oshiradilar, agar pasaysa, narxni ham tushiradilar.

Bozor munosabatlariga otish ishlab chiqarish vositalarini, barcha tovarlarni iste'molchilarga bozor orqali erkin narxlarda sotish imkoniyatini yaratdi. Endi ushbu aloqalar ulgurji savdo bozorida tovar birjalari orqali amalga oshiriladi. Bu yerda ommaviy bir xildagi tovarlar (paxta, don, metall va boshqa) erkin narxlarda, naqd pulsiz, korxonalarning bankdagi maxsus hisob raqami orqali hisob-kitob yuritish yoli bilan sotiladi.

Tovar birjalari ham o'zida raqobat, talab, taklif, baho, narx kabi bozor mexanizmlarini mujassamlashtiradi. Birja bir tarafdin tovar sotish ilinjida bolgan

sotuvchi tomon, ikkinchi tomondan o'z talabini qondirish uchun harakat qilayotgan xaridor uchrashadigan joy bo'lib, ular har ikkalasi ham mustaqil xojalik sub'ektlaridirlar. Oldi-sotdi jarayoni vositachi dallol–broker, diler, treyderlar orqali amalga oshiriladi. Birjada ham xuddi boshqa bozorda bo'lgani kabi tovar narxi talab va taklif bilan bevosita bog'liqdir. Agar ishlab chiqaruvchi birjaga yangi, sifati yaxshilangan tovar olib kelsa, u o'z moliga yuqori narx o'rnatish huquqiga egadir. Bu holda birja qatnashchilari ham ijobiy yondoshmalar ishlab chiqaruvchi olgan foyda o'rtacha tarmoq foydasi korsatkichidan yuqori bo'ladi.

Bu o'z navbatida boshqa ishlab chiqaruvchilarni ishlab chiqarishni katta foyda keltiruvchi tovarni ishlab chiqarishga qayta jihozlashga undaydi. Bu holda tadbirkorlar ko'proq xaridorlarni jalb qilish maqsadida tovar narxini bir oz pastroq belgilaydi. Vaqt o'tishi bilan yuqorida zikr etilgan tovarga bo'lgan ehtiyoj qondiriladi, bozor boyiydi- to'yinadi, narxlar ma'lum bir joyda toxtaydi. Agarda yangi tovar ishlab chiqaruvchi o'z tovarini sota olmasa, tovar kutilgan talab bilan quvvatlanmasa, tovar narxi asta –sekin pastga, birjadagi barcha mavjud partiya mollari sotib bo'lingunga qadar tushib boradi.

Talab va taklif o'rtasidagi nomutanosiblik oqibatida mavjud real tovarni sotuvchi va sotib oluvchilari oldi-sotdi bitimlarini amalga oshirishga tayyor bo'lmay qoladilar. qachon talab va taklif vositachilar tamonidan vaqtinchalik ushlab turilganda birjada xejirlash ya'ni narxni keskin tushib ketishi yoki kotarilab ketishidan sug'urta qildirish mexanizmi orqali qoniqarli darajadagi foyda olishga erishadilar.

Tovar birjasi bozor narxi, bozor holati, uni kayfiyati haqidagi va boshqa tijorat axborotlari shakllanadigan joy bo'lib xizmat qiladi. Birja narx haqidagi axborotning yagona manbai bo'lib u narx shakllanishi jarayoniga borgan sari ko'proq ta'sir korsatadi. Birja axborotnomalari nashr etilsada, oldi-sotdi savdo bitimlari natijalari haqidagi axborot tijorat siri bo'lib qoladi. Shuni takidlash joizki, birjaning o'zi savdo vositachilik faoliyati bilan shug'ullanmaydi faqat, uning uchun sharoit yaratib beradi. Savdoni brokerlik idoralari va brokerlar amalga oshiradilar.

Kopgina taraqqiy etgan mamalakatlar qonunchiligida birja maqsadli pul qoyish, qoyilmalarda o'z hissalarini (pay) ga ega bo'lish, korxonalar bevosita birja faoliyatlarini

muvofiglashtirish va tashkil etish bilan bog'liq bo'lmaganda, ularni aktsiyalarini sotib olish huquqidan mahrumdirlar. Birja zimmasiga faqat tashkilotchilik roli yuklanadi.

Bozorni tabiiy qonunlari bo'lgan talab va taklif qonunini inkor etmagan holda tovar birjasi mamlakatimiz bozor tizimiga rejalashtirish va muvofiglashtirish, uni sog'lomlashtirish elementlarini kiritdi.

Birja orqali tovarlarni ishlab chiqarish sohasidan iste'mol sohasiga tezkor harakati amalga oshiriladi, chunki birja savdosi faqat differentsial foyda (chayqovchilik foydasi) olgandagina amalga oshiriladi. Birja bizda, yana tadbirkorlarni iqtisodiy o'qitish vazifasini ham bajaradi. Birja o'zida tovar kontsentratsiyalashuvi evaziga tovar zahiralarini ma'lum bir muddat vaqtda va makonda taqsimlash joyi bo'lib xizmat qiladi.

Bozor elementi bo'lmish birja mohiyatini tushunish uchun uni o'ziga xos xususiyatlarini birma-bir sanab o'tish kerak:

- bozorda savdoni qayta yangilash va tashkilotchiligi muntazamligi;
- avvaldan o'rnatilgan ma'lum qoidalarga rioya qilishlilik (har bir birja o'z nizomi, o'z savdo qoidalariga ega va ularga qat'iy rioya qiladi);
- ma'lum bir joyga o'rnanib moslashganligi;
- tovarlarga standartlar o'rnatish;
- ma'lum bir xil (tip) kontraktlar ishlab chiqish;
- narxlarni kotirovkalash;
- mojaro-kelishmovchiliklarni bartaraf qilish-arbitraj;
- birjani axborot sohasidagi faoliyati;
- tovarni o'zi yoqligida bitim tuzilishi;
- bitimlarni o'ziga xos xususiyatlari;
- muqobil sotuvchi va xaridor taraflaridan amalga oshiriluvchi ikki taraflama auktsion printsipi;
- sifat jihatidan bir-birini o'rnini bosuvchi, ba'zida bir-biriga tola mos keladigan bir xil xususiyatli tovarlar bilan savdo qilish.

Bitimlarni chayqovchilik harakteri, savdo qatnashchilarining maksimal yuqori tijorat natija sari intilishi – birja savdosining iqtisodiy harakatlantiruvchisidir.

Bundan tashqari, fyuchers birja savdosi quyidagi qoshimcha qirralarga egadir:

- asosiy maqsad tovarlarni iste'mol qiymati emas balki, almashtirish qiymati bolgan bitimlarning soxtalik harakteri;
- mavjud real tovar bozori bilan vosita orqali aloqa ornatish (xejirlash orqali);
- birja vakili bolmish kontraktlarda tovar iste'mol qiymatini butunlay unifikatsiyalanganligi;
- bitimlardagi qarama-qarshi agentlarni almashinuvi va bitimlarni naqdsizligi.

Fyuchers birja bir vaqtda ma'lum tovarlar narxlari bozori bolib turib, birja kotirovkalariga sezilarli darajada ta'sir korsatibgina qolmay, real-mavjud tovarlar boyicha tuziladigan aniq bitimlarga xejirlash mexanizmi orqali ta'sir korsatib ularni haqiqiy narxiga ham oz ta'sirini otkazadi. Oxir oqibatda tovar ishlab chiqaruvchilar raqobatbardoshligiga ta'sir etadi.

Birja mexanizmi tadbirkorlar orasida xojalik yuritishdagi yaxshi sharoit uchun, eng yaxshi mahsulot ishlab chiqarish va realizatsiya qilish orqali maksimal eng yuqori foyda olish uchun iqtisodiy kurashni qo'llab-quvvatlaydi. Raqobat samarali bozor mexanizmi demakdir.

1990-1991 yillardagi mamlakatimizdagi iqtisodiy va siyosiy sharoit oziga xos birja jarayonini keltirib chiqardi va natijada keyinchalik birjalar rivojlandi. Real tovar birja savdosi hozir bozor jarayonini boshidan kechirmoqda.

Birja va davlat munosabatlari har qaysi mamlakatda har xil tuzilgan.

Yevropada boshidanoq birja faoliyatiing barcha qirralarini qamrab olgan qonunchilik asosida davlati nazoratida edi. Birjalarda narx-navo atrofidagi chayqovchilik haddan oshirib yuborilgan vaqtlarda ularni yopib qoyilardi. 1996 yil Germaniyada, 1903 yil Avstriyada don-g'alla, yog'-moy sanoati uchun hom ashyo hisoblangan yog'li don dukkakli mahsulotlar birja savdosi ta'qiqlandi, (shakar, paxta, rangli metallar birja savdo bitimlari davom etdi).

1960 yilda Hindistonda ham paxta, zig'ir, yog'-moy birjalari yopildi. Bu hol boshqa qator mamlakatlarda ham amalga oshirildi.

Birja faoliyatini normalashtirishda birja haqidagi qonunchilik ahamiyati nihoyatda kattadir.

Birja qonunchiligi - birja savdosini muvofiqlashtiruvchi qonunlar yig'indisi. Asosiy maqsad - kichik firma va mayda chayqovchilar manfaatlarini himoya qilish va birjada haddan tashqari o'sish yoki pasayish sun'iy ravishda g'ayri qonuniy harakatlarni va korxonalar markazlarini sun'iy sindirishni oldini olishdir.

Birja savdosini qonuniy muvofiqlashtirish ayniqsa keyingi 20 yil ichida sezilarli darajada kuchaydi. Ilgari birja savdosi birjani o'z tomonidan ishlab chiqarilgan qoida va me'yoriy hujjatlar asosida ko'pgina mamlakatlarda tartibga solinar edi.

Hozirgi vaqtda ko'pgina mamlakatlarda o'z qonunchiligida birja faoliyatini muvofiqlashtiruvchi, tartibga soluvchi umumiy bir biriga mos bandlari mavjud.

Birja faoliyatini muvofiqlashtirish birjada bitim tuzish va imzolash tartibi va talablari va hamda birja ishini umumiy tartibi ma'lum ishlar majmuidir.

Birja faoliyatini huquqiy muvofiqlashtirish tarixiy nuqtai nazardan quyidagi yonalishda rivojlangan:

- davlat tomonidan muvofiqlashtirish ;
- birja va birja bozoridagi boshqa qatnashchilar tomonidan muvofiqlashtirish;
- birja bozorini o'z o'zini muvofiqlashtirish printspidan foydalanish.

Ko'pgina horijiy mamlakatlar tajribasida birja faoliyatini davlat nazorati quyidagi printsplarga rioya qilish asosida qurilgan:

- jamiyat uchun foydalilik;
- birja savdosini ochiqligi va oshkorligi;
- o'z-o'zini muvofiqlashtirish printspidan foydalanish;
- birja savdosi qatnashchilarini huquqiy kafolati;

Demak birja faoliyatini muvofiqlashtirishda davlatni ahamiyati ancha katta.

Iqtisodiy taraqqiy etgan mamlakatlar tajribasi shuni korsatadiki, davlat va bozor tizimi bir-biri bilan chambarchas bog'lik, birgalikda harakat qiladilar. Odatda bozor iqtisodiyoti samarali ishlashni qo'llab quvatlovchi huquqiy asoslari davlat tomonidan ta'minlanadi.

Huquqiy asosning mavjudligi davlatni boshqaruvchi tashkilotlar tomonidan ham ishlab chiqarish sohasi ham, muomala sohasida qatnashuvchi barcha sub'ektlar uchun bir xil majburiy "oyin qoidalari" ni o'rnatish imkonini beradi.

Birja faoliyatini davlat tomonidan nazorat qilinishi - butun iqtisodiyotni boshqarishni bir muhim omilidir. Davlat firma korxonalari rivojlanishi uchun imkon beruvchi raqobatni rag'batlantiradi, monopoliyalar rolini cheklaydi, iqtisodiyot infratarkibi orqali resurslar taqsimotini tartibga soladi, pul sitemasini qo'llab quvvatlaydi, iste'molchilar haqqini himoya qilib iste'molchilar va tovar ishab chiqaruvchilar o'rtasidagi aloqalarni muvofiqlashtiradi. Aholi daromadlarini qayta taqsimlash masalalari, hamda ijtimoiy dasturlarni moliyaviy ta'minlash ham davlat zimmasidadir. Bundan tashqari ishchi xizmatchilar soqlig'ini himoya qilish, mehnat himoyasi, atrof muhitni himoyalash hamda istemochilarni huquqiy himoya qilish ham davlat tomonidan amalga oshiriladi.

Birja faoliyati qoida va tartiblarini ishlab chiqishda davlatni boshqaruv organlari (parlament qonun chiqarish tashabbusiga ega tashkilotlar bilan birga).

Birja mutaxasis xodimlari hamda birja mijozlari ham qatnashishi muhim ahamiyatga egadir. Buni ahamiyati ayniqsa qimmatli qog'ozlar bozorida kattadir, chunki odatda birjadan turli qimmatli qog'ozlarni sotib oluvchi investorlar birja savdo bitimlarida bevosita ishtirok etmay oz huquq va mablag'larini birjada mutaxasis vositachiga ishonib topshiradilar. Shuning uchun mijozlar oz manfaatlarini huquqiy kafolatiga ishonch hosil qilishlari kerak.

Davlat tomonidan birja faoliyatini muvofiqlashtirishni taqiqlash harakteriga ega bo'lmasligi kerak. Uni vazifasi birja faoliyatini muvofiqlashtiruvchi talab va qoidalarni izchil nazorat qilish bilan birga birja savdo qatnashchilarining barchasi uchun bir xil huquqiy imkoniyat yaratish va ularni rag'batlantirishdan iboratdir. Shunig uchun birja savdosida qatnashchilar va birjani oz faoliyati uchun ruxsatnomalar berish, javobgarlikka tortish tizimini o'rnatish, hamda ularni nazorat qilish borasida yagona huquqiy asos yaratishdan iboratdir.

Davlat tomonidan birja faoliyatini muvofiqlashtirish uning uchun yagona huquqiy asos yaratishdan iboratdir.

Birja savdosi davlat tomonidan huquqiy muvofiqlashtirish odatda maxsus davlat tashkilotlari hamda mahalliy davlat tashkilotlari tomonidan amalga oshiriladi.

Birja bitimlari muvofiqlashtirishni eng ishchan tizimi AQSHda vujudga keldi. AQSHda birja savdosini muvofiqlashtirish 1973 iyundan boshlandi.

Mamlakat tovar birjalaridagi barcha operatsiyalarni birjalar o'zi hamda tovarlar fyuchers savdosi bo'yicha komissiya (TSFK) tomonidan muvofiqlashtirishi ayniqsa katta ahamiyatga egadir. Komissiyaning fyuchers savdoni muvofiqlashtirilishi, uni nazorati ostida "O'z-o'zini boshqarish", deb ifodalash mumkin. Komissiyaning har bir a'zosi prezident tomonidan tayinlanadi va kongres tomonidan tasdiqlanadi.

AQSH fyuchers savdosida KTFT qonuniy eng yuqori tashkilot bo'lishiga qaramay amalda u narxlarni sun'iy tebranishni va korxonalarini sun'iy sinishini bartaraf etish boyicha tadbir va choralarni ishlab chiqarish va tadbiq etish majburiyatlarini fyuchers savdosi qatnashchilari zimmasiga yuklaydi. O'zi esa o'z-o'zini boshqarish jarayonini muntazam kuzatib turadi.

AQSH birja savdosini huquqiy muvofiqlashtirishni hozirgi zamonaviy shakli uzoq vaqt mobaynida shakllandi .

AQSH dagi birja bozori paydo bo'lgandan 50 yil o'tgandan keyin ham birja faoliyatiga ta'lluqli federal umumdavlat qonunlari yo'q edi. Har bir birja o'z qoidalariga ega edi. 1861-1865 y fuqarolararo urushdan keyin hom-ashyolar bahosi tushish davri keldi. Bunday holatda tovar ishlab chiqaruvchilar aybni, birja chayqovchilari va birja bozoriga qo'ydilar. Zudlik bilan birja savdosini, jumladan fyuchers savdosini tartibga soluvchi qator qonunlar qabul qilina boshlandi. Birinchi bo'lib Illinoys shtati qonun qabul qildi. 1867 yilda qabul qilingan qonun sotuvchida mavjud bo'lmagan tovarni muddatli sotuvini taqiqladi. Qonun deyarli qo'llanilmagan bo'lsa-da, ammo 1867 yilda Chikago savdo palatasining yetti nafar a'zosi xibisga olindilar. Ular mavjud bo'lmagan tovarlar bo'yicha savdo bitimi imzolaganlikda ayiblandilar. Ba'zi bir shtatlarda fyuchers savdoni butunlay taqiqlovchi qonunlar ham qabul qilingan edi. Mahbuslar tez orada erkinlikka chiqarilgan bo'lsalar-da vujudga kelgan janjal birja bozoridagi nohushliklarni keltirib chiqardi. Bir yil o'tar-o'tmas qonun bekor qilindi. Birinchi jahon urushi mobaynida AQSH hukumati va birja (fyuchers) bozorlari o'rtasida kelishuv bitimi amal qildi, bozorni muvofiqlashiruvchi

barcha harakatlar chipakka chiqdi. 1816 yilda qabul qilingan “Fyuchers paxta savdosi haqida”gi qonun bu boradagi birinchi qadam bo’ldi.

1921 yilda ishlab chiqilgan “Fyuchers savdo haqi”dagi qonun ham tez orada g’ayri konsituttsiyaviy deb e’lon qilindi va qonun matni qayta ishlanib, 1922 yil “Fyuchers don savdosi” haqidagi qonun nomi bilan qabul qilindi.

Qonun kontrakt bozori tushunchalarini birinchi bor ifodalab berdi. Don savdosida fyuchers kontraktlar bo’yicha ma’muriyatni qishloq xo’jalik departamenti doirasida ta’sis etdi. Mazkur qonun doirasida o’sha vaqtda mavjud bo’lgan Chikago savdo birjasi va 9 ta boshqa birjalarda don savdosi muvofiqlashtirildi.

Ma’muriyat birja a’zolari hisob raqami va kitobini tekshirish hamda bozor faolliklari va savdoni nazorat qilish huquqini qo’lga kiritdi.

AQSH kongresi keyingi 10 yilliklar davomida ushbu qonunga turli o’zgartirishlar kiritdi. Lekin faqat 1939 yilgi inqiroz va 1930 yillardagi dipressiyalar bu qonunni qayta ko’rib chiqishga olib keldi. 1936 yildagi qonun tovar birjalari bo’yicha komissiyalar tuzishni ko’zda tutgan edi. 1947 yilga kelib ushbu komissiya nomi “Tovar birjalari bo’yicha ma’muriyat” deb o’zgartirildi.

Tovar birjalari klassifikatsiyasi. Tovar birjalarini klassifikatsiyasi eng avvalo ularning maqsadlari va tashkiliy maqomiga qarab aniqlanadi.

Ular aksioner kompaniyalar, jamiyatlar, huquqiy shaxs maqomiga ega xususiy korxona ko’rinishida bo’lishlari mumkin.

Odatda birjalar yopiq aksionerlik jamiyati maqomida tashkil etiladi. Bunday birjalarning aktsiyalari faqat nizomda belgilangan doiradagina harakatda bo’lishi mumkin. Tovar birjalarining yopiq aksionerlik jamiyat ko’rinishida tashkil etilishining asosiy sababi birjada ko’p millonlik savdo operatsiyalar amalga oshiriladi, bunday harakterdagi operatsiya qatnashchilari to’la to’lov qobiliyatiga ega, obro’li bozor qatnashchilari bo’lishlari maqsadga muvofiq. Aks holda birja obro’siga putur yetadi. Ana shu nuqtai-nazardan tovar birjalari ochiq va yopiq aktsiyanerlik jamiyatlari shaklida bo’lishlari mumkin.

Tovar birjalari tovar nomenklaturalariga qarab ixtisoslashgan va universal bo’lishlari mumkin.

Taraqqiy etgan mamlakatlar tajribasida tovar birjalari tashkiliy tamoyili bo'yicha 2 guruhga bo'lish mumkin; 1.Maxsus korporativ huquq harakteridagi: Masalan davlat tomonidan nazorat ostiga olingan tovar birjalari.

Xususiy mulk shaklidagi tovar birjalari.

Bulardan tashqari tovar birjalari ko'pchilik bozor iqtisodi munosabatlari ustivor mamlakatlarda tovar birjalari, ko'pchilik, hatto butun tuman, viloyat, mamlakat aholisini manfaatlari yo'lida hizmat qiluvchi (Tovarnie birjo` s publichno-pravo`m xarakterom). Ular o'zining maxsus ishlab chiqarilgan nizomiga ega bo'lgan tovar birjalari kiritish mumkin.

Universal tovar birjalarning tovar nomenklaturasi juda keng bo'ladi. Bunga misol Chikago birjasi bo'la oladi, Chikago tovar birjasida sitrusli mevalar, choy, qahva, neft, yog'och-taxta, qoramol, baliq, qimmatli qog'ozlar, oltin, kumush, platina, mis, o'simlik yog'i va boshqalar . Ayni shunaqa universal tovar birjalari qatoriga Tokio tovar birjasi, Gong-kong birjalarini kiritish mumkin. O'zbekistonda universal tovar birjalar qatoriga O'zbekiston tovar hom-ashyo birjasi va uning viloyatlardagi filiallari, Respublika universal agrasanoat birjalarini kiritish mumkin.

Ixtisoslashtirilgan tovar birjalari ma'lum tor doiradagi tovarlar nomenklaturasi (hatto bitta tovar) bilan savdo qiliuvchi tovar birjalari bo'lib ularning ham o'ziga xos xususiyatlari mavjud.

Bular qatoriga;

- fond birjalari;
- valyuta birjalari;
- intellektual mulk, uning ob'ektlari bilan savdo qiluvchi birjalar;
- aralash nomenklaturali birjalar;
- mehnat birjalarini kiritish mumkin.

Ixtisoslashtirilgan tovar birjalariga “NEW-YORK stok exchange” , “London metals exchange” larni kiritish mumkin. Bitta tovarga ixtiosolashtirilgan tovar birjalariga “Kanzas Siti bord treyd” (buqdoy), London qahva birjalarini kiritish mumkin.

Tashkiliy tamoyillariga ko'ra tovar birjalari ikki guruhga bo'linadi:

Maxsus korporativ (korporativ) huquq harakteridgi, davlat tomonidan nazorat ostiga olingan tovar birjalari;

Xususiy mulk shaklidagi tovar birjalarini kiritish mumkin.

Birinchi guruhdagi tovar birjalariga odatda rivojlangan mamlakatlardagi tuman, viloyat, mamlakat aholisining manfaatlari yo'lida xizmat qiluvchi va o'zining maxsus ishlab chiqilgan nizomiga ega bo'lgan tovar birjalari kiritiladi, Rossiyada chop etilgan adabiyotlarda- "Birjo` publichnno pravovogo haraktera" deb talqin etiladi.

Mehnat birjalari ham ma'lum hudud aholisi, hatto butun mamlakat manfaatlari himoya qiluvchi birjalar qatoridan joy olishga haqlidir. Bunday birja xususiyatlari alohida mavzuda yuritiladi.

Qisqacha xulosalar:

Bozorda tovar ayriboshlashning mohiyatini pul vositasi bilan ifoda etuvchi va bozorni boshqarib turuvchi ob'ektiv iqtisodiy qonunlar bozor qonunlari deb yuritiladi. Bular jumlasiga:

Talab va taklif qonuni;

Pul muomalasi qonuni kiradi.

Bu qonunlar bozor munosabatlari sohasida amal qiladigan qonunlardir. Ular ob'ektiv tarzda amal qiladi. Bozorda talab oshsa, narxni ham oshiradilar, agar pasaysa, narxni ham tushiradilar.

Tovar birjalari ham o'zida, raqobat, talab, taklif, baho, narx kabi bozor mexanizmlarini mujassamlashtiradi. Birja bir tarafdan tovar sotish ilinjida bo'lgan sotuvchi tomon, ikkinchi tomondan o'z talabini qondirish uchun harakat qilayotgan xaridor uchrashadigan joy bo'lib, ular har ikkalasi ham mustaqil xo'jalik sub'ektlaridirlar. Oldi-sotdi jarayoni vositachi dalol-broker, diler, treyderlar orqali amalga oshiriladi. Birjada ham xuddi boshqa bozorda bo'lgani kabi tovar narxi talab va taklif bilan bevosita bog'liqdir. Agar ishlab chiqaruvchi birjaga yangi, sifati yaxshilangan tovar olib kelsa, u o'z moliga yuqori narx ornatish huquqiga egadir. Bu holda birja qatnashchilari ham ijobiy yondoshmalar ishlab chiqaruvchi olgan foyda ortacha tarmoq foydasi korsatkichidan yuqori boladi.

Tovar birjalarini klassifikatsiyasi eng avvalo ularning maqsadlari va tashkiliy maqomiga qarab aniqlanadi.

Tovar birjalari tovar nomenklaturalariga qarab ixtisoslashgan va universal bolishlari mumkin.

Ixtisoslashtirilgan tovar birjalari ma'lum tor doiradagi tovarlar nomenklaturasi (hatto bitta tovar) bilan savdo qiluvchi tovar birjalari bo'lib ularning ham o'ziga xos xususiyatlari mavjud.

Bular qatoriga;

- fond birjalari;
- valyuta birjalari;
- intellektual mulk, uning ob'ektlari bilan savdo qiluvchi birjalar;
- aralash nomenklaturali birjalar;
- mehnat birjalarini kiritish mumkin.

tashkiliy tamoyili boyicha 2 guruhga bolish mumkin; 1. Maxsus korporativ huquq harkteridagi Masalan davlat tomonidan nazorat ostiga olingan tovar birjalari.

Xususiy mulk shaklidagi tovar birjalari.

Nazorat savollari:

1. Birjaning bozor elementi sifatida boshqa savdo turlari bilan qanday umumiy xususiyatlarga ega?
2. Bozor iqtisodi rivojida birja qanaqa vazifalarini bajaradi?
3. Tovar birjalari qanday va qanaqa xususiyatlariga qarab klassifikatsiyalanadi?
4. Tovar bozori qanday xususiyatlarga ega?
5. Xaridor bozori deganda nimani tushunasiz?
6. Sotuvchi bozori deganda nimani tushunasiz?
7. Qimmatli qog'ozlar bozorining xususiyatlari nimalardan iborat?
8. Birja bozor elementi sifatida qanday xususiyatlarga ega?
9. Bozor tizimida birja va yarmarkalar qanday vazifalarni bajaradi?
10. Valyuta bozori qanday bozor?

Adabiyotlar:

“O‘zbekiston Respublikasining birja va birja faoliyati haqida” gi qonunini yangi tahriri 2001 yil.

1994 yil 21 yanvarda e'lon qilingan O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Iqtisodiy islohatlarni yanada chuqurlashtirish, xususiy mulkchilikni himoya qilish va tadbirkorlikni rivojlantirish choralari haqida” gi farmoni.

1997 yil 10 oktyabrdagi O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Tovarlar (xizmatlar) ni eksport qilishni rag‘batlantirishning qo‘shimcha choralari haqida” gi farmoni.

1995 yili O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar mahkamasining “1995 yilda Iste'mol bozorini birincha galdagi muhim tovarlar bilan boyitishning qoshimcha choralari haqida” gi qarori.

O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar mahkamasi 1999 yil 15 aprelda qabul qilgan “Birja va yarmarka savdosining samaradorligini oshirish choralari” haqida qarori.

1999 yil 6 mayda “O‘zbekiston Respublikasida birja va yarmarka savdosini yanada rivojlantirish choralari” haqidagi qarorlari,

Degtyareva O.I., Kandinskaya O.A., “Birjevoe delo” Moskva., Yuniti 2003g.

Kameneva. N.G., “Organizatsiya birjevoy deyatelnosti” Moskva. Banki i Birji Yuniti 2001g.

Rezgo G.Ya., Ketova I.A. Birjevoe delo, M.: “Finansi i statistika” 2003.

Uzun V.Ya. “Tovarnaya birja” Moskva , Znanie 1998 g.

S.Salimov “Birja i birjevaya deyatelnost” Tashkent. 2003 g.

Dodobaev Yu.T., Azizova N., Xudoyberdiev A. “Birjevoe delo” 2001g.

www.yarmarka.ru

www.expo.uz

www.uz-realty.uz

www.uzex.com

4-Mavzu. Tovar birjalarining huquqiy asoslari va boshqarish tashkilotlari.

Tovar birjalariing tashkilotchilik xususiyati har qanday davlat bozor iqtisodiyoti rivojlanishiga ijobiy ta'sir krsatadi.

Ayni vaqtda birjalar funktsional - axborot nuqtai nazardan mukammal organizm sifatida qabul qilinib bozorni har taraflama tashkil etishga xizmat qiladi.

Tovar birjasi deganda ozi ornatgan qoidalarga asosan avvaldan aniqlangan joyda va avvaldan aniqlangan vaqtda oshkora savdolashuv shaklda amalga oshiruvchi ulgurji bozorni shakllantiruvchi va birja savdosini muvofiqlashtirish yoli bilan tashkil etilgan yuridik huquqiy shaxs korinishidagi tashkilot tushuniladi.

Tovar birjalari amaldagi qonunlar doirasida tasdiqlanuvchi oz filiallari va maxsus bolinmalariga ega bolishlari mumkin.

Huquqiy jihatdan birjalar barcha mamlakatda rasmiy royxatdan otkazilgan turli huquqiy shaklda barpo etilgan birlashmalar hisoblanadilar. Kopincha ular shakli ma'sulyati cheklangan jamiyat, ortoqlik, xissadorlik-aktsiyadorlik asosotsiyalari korinishida boladilar.

Umumbirja mulkiga nisbatan birjani hamma a'zolari mulkni teng huquqli egalari bolishlari bilan birga bir vaqtning ozida ozlari qoygan ulushlari va olinadigan daromadlarga egalik qiladilar. Ular tashkil qilgan huquqiy yoki jismoniy hamjamiyat - jamoa korinishida bolib ulardagi alohida fuqarolar, tashkilotlar birja brokerlik to'lovlari yig'implari, savdodan keladigan chegirmali foydaga egalik qiladilar.

Kopincha birjalar korporatsya sifatida faoliyat korsatib, qaysi mamlakatda joylashgan bolsalar, osha mamlakat qonunchiligi doirasida harakat qiladilar. Rivojlangan mamlakatlarda birjalar kopincha foyda olishga intilishmay notijorat maqomiga ega bolib insonparvarlik va diniy g'oyalarga tayanib turli kuchli e'tiborga molik soliq imtiyozlariga ega tashkilot sifatida maydonga chiqadilar.

Birja ozi bevosita savdo operatsiyalarini oz funktsiyalarini amalga oshirish bilan bog'liq zarur hollardagina amalga oshiradi. AQSHdagi ba'zi birjalar oz obro' - e'tibrlarini oshirish maqsadida, yillik hisobotlarida asosli ravishda kopmilliardli raqamlarni keltirsalarda faqat ramziy 500- 1000 dollar atrofida toza foyda olishlari

mumkin. U erda birjalarga boshqa savdo birjalarida (asosan fond) qimmatli qog'ozlar sotib olish va sotish ruxsat etilgan.

Albatta yirik birjalarni notijorat maqomi ilgari yo'q edi.

Ammo keyinchalik birjalar roli va funktsiyalari tushunchalari tamoman o'zgarib ketdi.

Birjalarni tijorat tashkilotlari sifatidagi faoliyati qatnashchilari tomonidan investorlar kabi turli kapital qoyilmalardan daromad olishlari nazarda tutilar edi. Investorlar daromadlarini oshirish yo'llaridan biri birja savdosini qimmatlashuvi mijozlar uchun turli tolov va yig'imalar va boshqalar orqali amalga oshirilishi mumkin. Bu esa o'z navbatida ma'lum vaqtdan keyin birja operatsiyalarini o'sishini toxtatadi. Va shu bilan birga birja a'zolari mijozlar savdo faoliyatidan chegirmalari yig'ish orqali o'z foydalarni oshirishlariga yonaltirilgan intilishlarini yuzaga keltirishi muqarrar.

Birjani huquqiy shaxs sifatida egalik qiladigan mulklari quyidagilar hisoblanadi:

- nizom sarmoyasi sifatida birja a'zolari qatnashchilari tomonidan berilgan mulk boshqa kiritmalar;
- birja faoliyati davomida ichki xodimlar tomonidan yaratilgan mahsulot, xizmat qiymati,;
- qatnashchi a'zolarning yillik badallari ,birja operatsiyalaridan tushumlar, turli xil xizmatlar uchun tolovlar , qoidabuzarlarga solingan jarima tushumlari , xaridlar to'lovlari;
- mulk yoki pul shaklidagi boshqa xarid tushumlari va h.k.

Odatda birja nizom shartnomasi ma'lum miqdordagi birja sertifikatlariga bo'linadi va birjani har bir a'zosi kamida bitta birjada operatsiya otkazish huquqini beruvchi bitta sertifikatga ega bo'lishi kerak. Birja sertifikatlari paylari yig'indisi birjaning nizomda ko'rsatilgan asosiy sarmoyasini tashkil etadi. Tovar birjalari tomonidan amalga oshiriluvchi asosiy va yordamchi funktsiyalarga quyidagilarni kiritish mumkin;

- real tovarlarni oldi-sotdisi;
- chayqovchilik;

- xejirlash;
- narxlar kotirovkasi;
- birja tovarlariga standartlar ornatish;
- bir xil korinishli kotirovkalar varaqalarini ishlab chiqish;
- savdo odatlarini hisobga olib hakamlik - arbitrajlik funksiyasini amalga oshirish va h.k

Tovar birjalarini boshqarish har bir birjalarda o'ziga xos tomonlari bilan ajralib turuvchi uchta tashkilot tomonidan amalga oshiriladi; birja a'zolari(paychilar), ta'sischilar umumiy yig'ilishi (birja komiteti direktorlar kengashi) va ijrochi boshqaruvchi.

Birjani oliy organi bo'lib birja ta'sischilari va azolari umumiy yig'ilishi hisoblanadi. U nizomni unga kiritilgan o'zgartirishlari bilan tasdiqlaydi. Birjaning boshqa hujjatlarini ham faqat umumiy yig'ilish tasdiqlaydi.

Birja umumiy yig'ilishida ovoz berish huquqisiz birja xodimlari, taklif qilinganlar va boshqalar qatnashishlari mumkin.

Tovar birjalarining tarkibiy bo'linmalari.

Mavzuning ushbu bandi mazmunini ochish uchun, O'zbekiston Respublikasi (tovar) mol-hom ashyo birjasi tarkibiy bo'linmalarini misol sifatida e'tiboringizga havola etamiz.

O'zbekiston Respublikasi mol (tovar) hom-ashyo birjasi respublikamizning 12 viloyatida o'z filiallariga ega bo'lib, ularga uslubiy maslahatlar yordamini muntazam berib boradi.

Bevosita Respublika mol hom-ashyo birjaning tarkibiy qismi sifatida faoliyat korsatuvchi bo'linmalarga quyidagilarni sanab o'tish mumkin: 1. Toshkent shaxri, Bobur kochasida joylashgan, metall, yog'och va boshqa qurilish materiallari bilan savdo qiluvchi maydon;

2. "Birjaservismarkaz" ochiq turdagi aktsiyadorlar jamiyati, mizojlarga quyidagi birja xizmat turlarini korsatadi;

- yuklarni bojxona rasmiyatchiligi;
- yuklarni taxlash, saqlash, ortish-tushirish ishlari borasidagi xizmatlar;

- 26 ta dökonlarda mayda ulgurji savdoni tashkil etish;
- transport xizmatlari;
- ijara xizmatlari va boshqalar.

3. Birjalararo axborot-tahlil markazi, tarkibida a) Uslubiy bo'lim; b) Brokerlar tayyorlovchi o'quv kurslari.

4. "O'zauksionsavdo" hosila korxonasi.

5. Xitoy xalq respublikasida joylashgan "O'zbekyarmarkasi" qoshma korxonasi.

Birja va birja tarkibidagi korxonalar faoliyatini muvofiqlashtirish, nazorat qilish ishlarini, Birja nizomiga muvofiq tashkil etilgan Komissiya, Komitet va maxsus bo'limlar amalga oshiradilar. Bu ishlarni bajarish maqsadida jadvalda 150 – 200 nafar xizmatchi – mutaxassislarni yo'llab ishlatish ko'zda tutilgan birja apparati mavjuddir.

O'zbekiston respublikasi mol (tovar) hom-ashyo birjasi Komissiya va Komitetlari quyidagilar:

1. Komissiyalar; 2. A'zolar qabul qilish, 3. Arbitraj, 4. Savdo etikasi, 5. Nazorat-kuzatish, 6. Operatsiya ishlari bo'yicha, 7. Taftish komissiyasi, 8. Yangi tovarlar bo'yicha komissiya, 9. Savdo zallarining komissiyasi, 10. Kotirovka komissiyasi.

Birjani boshqaruv apparati bo'limlari: 1. Birja tovarlari; 2. Birja bitimlari yuzasidagi hisob-kitob ishlari amalga oshirish uchush xizmat qiluvchi – kliring palatasi; 3. Iqtisodiy tahlili; 4. Birja savdosini takomillashtirish; 5. Axborot-ma'lumot markazi.; 6. Birja savdosini tashkil etish va ta'minlash bo'limi; 7. Ma'muriy-xojalik bo'limi; 8. Ombor xojaligi.

Bulardan tashqari birja tarkibiy qismlarga quyidagi boshqaruv tarkiblarni kiritish mumkin; Birja zali, elektron axborot taxta-tablosi, Elektron hisoblash tizimi, telefon, telegraf, maksimil, radio va boshqa aloqa tizimlari va boshqalar.

Kopincha birjalarni keyingi davrdagi mamlakat iqtisodidagi ahamiyatining ortishi tufayli, yirik birjalarida taniqli ommaviy axborot agentliklarning vakolatxonalari tashkil etilgandi. Ba'zi birjalarda esa birja muzei kabi tarkibiy bo'linmalar faoliyat korsatmoqdalar.

Qisqacha xulosalar:

Tovar birjasi deganda o'zi o'rnatgan qoidalarga asosan avvaldan aniqlangan joyda va avvaldan aniqlangan vaqtda oshkora savdolashuv shaklda amalga oshiruvchi ulgurji bozorni shakllantiruvchi va birja savdosini muvofiqlashtirish yo'li bilan tashkil etilgan yuridik huquqiy shaxs korinishidagi tashkilot tushuniladi.

Tovar birjalari amaldagi qonunlar doirasida tasdiqlanuvchi o'z filiallari va maxsus bo'linmalariga ega bo'lishlari mumkin.

Kopincha birjalar korporatsiya sifatida faoliyat korsatib, qaysi mamlakatda joylashgan bolsalar, o'sha mamlakat qonunchiligi doirasida harakat qiladilar. Rivojlangan mamlakatlarda birjalar kopincha foyda olishga intilishmay notijorat maqomiga ega bo'lib insonparvarlik va diniy g'oyalarga tayanib turli kuchli e'tiborga molik soliq imtiyozlariga ega tashkilot sifatida maydonga chiqadilar.

Tovar birjalari tomonidan amalga oshiriluvchi asosiy va yordamchi funksiyalarga quyidagilarni kiritish mumkin;

- real tovarlarni oldi-sotdisi;
- chayqovchilik;
- xejirlash;
- narxlar kotirovkasi;
- birja tovarlariga standartlar o'rnatish;
- bir xil ko'rinishli kotirovkalar varaqalarini ishlab chiqish;
- savdo odatlarini hisobga olib hakamlilik - arbitrajlik funksiyasini amalga oshirish va h. k.

Birjani oliy organi bo'lib birja ta'sischi'lari va a'zolarining umumiy yig'ilishi hisoblanadi. U nizomni unga kiritilgan o'zgartirishlari bilan tasdiqlaydi. Birjaning boshqa hujjatlarini ham faqat umumiy yig'ilish tasdiqlaydi.

Birja umumiy yig'ilishida ovoz berish huquqisiz birja xodimlari, taklif qilinganlar va boshqalar qatnashishlari mumkin.

Birja faoliyatini tezkor boshqarish maqsadida taxminan 60—70 kishidan iborat boshqaruv apparati tashkil etilishi mumkin.

Nazorat savollari:

Tovar birjalarining vazifalariga nimalar kiradi?

Tovar birjalari boshqaruv tashkilotlarni birma - bir sanab oting.

Tovar birjasining oliy organi qanaqa tashkilot hisoblanadi?

Tovar birjalarining tarkibiy tuzilishi qanaqa?

Birja faoliyatini muvofiqlashtirish vazifalari nimalardan iborat?

Davlat tomonidan birja faoliyati qanday muvofiqlashtiriladi?

Davlat tomonidan birja faoliyatini muvofiqlashtiruvchi asosiy hujjatlar qanday harakterga ega bo'lmog'i darkor?

Qaysi davlat tashkilotlari qimmatli qog'ozlar bozorini tartibga solib turadi?

Valyuta bozori qanday tartibga solinadi?

Qaysi hujjatlar valyuta bozorini tartibga soladi?

Birja faoliyati litsenziyalanadimi?

Adabiyotlar:

“O‘zbekiston Respublikasining birja va birja faoliyati haqida” gi qonunini yangi tahriri 2001 yil.

1994 yil 21 yanvarda e'lon qilingan O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Iqtisodiy islohatlarni yanada chuqurlashtirish, xususiy mulkchilikni himoya qilish va tadbirkorlikni rivojlantirish choralari haqida” gi farmoni

1997 yil 10 oktyabrdagi O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Tovarlar (Xizmatlar) ni eksport qilishni rag‘batlantirishning qo‘shimcha choralari haqida” gi farmoni

1995 yili O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar mahkamasining “Iste'mol bozorini birinchi galdagi muhim tovarlar bilan boyitishning qo‘shimcha choralari haqida” gi qarori

O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar mahkamasi 1999 yil 15 aprelda qabul qilgan “Birja va yarmarka savdosining samaradorligini oshirish choralari” haqidagi qarori

1999 yil 6 mayda “O‘zbekiston Respublikasida birja va yarmarka savdosini yanada rivojlantirish choralari” haqidagi qarorlari,

Degtyareva O.I., Kandinskaya O.A., "Birjevoe delo" Moskva., Yuniti 2003g.

Kameneva. N.G., "Organizatsiya birjevoy deyatel'nosti" Moskva. Banki i Birji Yuniti 2001g.

Uzun V.Ya. "Tovarnaya birja" Moskva , Znanie 1998 g.

S.Salimov «Birja i birjevaya deyatel'nost» Tashkent. 2003 g.

Dodobaev YU.T., Azizova N., Xudoyberdiev A. «Birjevoe delo» 2001g.

www.yarmarka.ru

www.expo.uz

www.uz-realty.uz

www.uzex.com

5-Mavzu. Birja savdosini tashki etish.

Birja savdosida operatsiyalar zaliga savdo qatnashchilari kiradilar. Ularga birja ish tajribasiga ega shu ishga mahsus yollab olingan xodimlar va hamda birja komitetlari vakillari kiradilar. Ular o'z navbatida brokerlar, diller - dallollarga, treyderlar, klerklar va maklerlardan iborat bo'ladilar. Bulardan tashqari operatsiyalar zaliga, birja xodimlari bosh ijrochi rais, idora raisi, birja kengashining ma'sul a'zosi davlat komissari va hamda birja kengashi tomonidan ruxsat etilgan boshqa kishilar kiritiladilar.

Birja vositachisi o'z doimiy mijozlarini shakllantirish uchun harakat qilib, ularning manfaatlari uchun birjada tovarlar sotib oladi va sotadi. Birja vositachisi doimiy mijoz bo'lmagan korxona va tashkilotlar uchun ham savdo bitimi tuzishi mumkin .

Birja tovarlarni sotish, sotib olish va yoki ularni boshqa tovarlar bilan almashtirish operatsiyalari faqat birja vositachilari tomonidagina amalga oshiriladi. Ularga quyidagilar kiradi:

- Brokerlar - o'z xizmatlari uchun chegirma haq oluvchi birja a'zolari bo'lib, ular mijozlar buyurtmalari boyicha tovar sotish va xarid qilish boyicha savdo kontraktlarini tuzadilar.

- Dallol yoki diler - o'z hisobi yoki o'z nomidan birja vositachiligini olib boruvchi , birja a'zosi. Ular birjada o'z joylariga ega bo'lib kotirovka ishlarini amalga oshiradilar. Ularni daromadlari sotib olish va sotish narxлари tafovutidan, hamda valyuta va qimmatli qog'ozlar kurslarini o'zgarishidan iboratdir.

- Treyderlar - bu birja a'zolari bo'lib, o'zlari uchun savdo qiladilar.

- Maklerlar (jobberlar)- brokerlardan farqli ularoq faqat o'z hisobidan va faqat o'zi uchun tovar sotadi va sotib oladi. Birjada savdoni boshqaruvchi xizmatchini ham odatda makler deyiladi.

- Klerklar – birja zalida turli majburiyatlarni bajarib yuruvchi xizmatchilar.

Butun savdo bitimi birja zalida amalga oshiriladi. Birja zaliga hamma ishtirokchilar sig'ishi kerak . Horijiy birjalar operatsiyalar zaliga 2-3 ming kishi

bemalol sig'adigan bo'lib har-bir savdo qatnashchisi uchun qulay ish sharoiti yaratilgan. U kabina yoki sektsiyalarga bo'lingan boladi.

Dunyoning ko'pchilik birjalarida birja savdosi bir necha tovarlar bilan bir vaqtda bir necha sektsiyalarga birdaniga olib boriladi. Bitimlar imzolash uchun har bir sektsiyada katta zal sahnidan pastroq bo'lgan nisbatan kichik maydoncha ajratiladi.

Birja a'zolarining har bir qatnashchisi uchun savdo zalida bir xil imkoniyat yaratilgan holda joylashtiriladi. Shuning uchun ham ko'pgina horijiy birjalar zallarining ko'rinishi amfiteatr yoki sirk sahnasiga juda o'xshash bo'lib, savdo qatnashchilari bir-birlarini va operatsiya olib boruvchi boshqaruvchini yaxshi korishlari, bir-birlarini imo-ishora harakatlarini yaxshi tushina olishlari imkoniyatiga ega bolishlari zarur. Rossiyada Chelyabinsk universal birjasi yuqoridagi talablarga javob beruvchi birjalardan biri. Birja halqasining markazi va chekkalarida biroz balandlikda birja xodimlari va birja savdoni olib boruvchi va bitimlar imzolansa, ularni ro'yxatga oluvchi xodimlar egallashadi.

Baobro' firmani vakili bo'lgan broker odatda birja chuqurchasining balandroq bosqichini egallaydi. Uning qolida ko'pgina buyurtmalari bo'lib, uni hamma savdogarlar va u hammani korib turishi kerak boladi. Bundan tashqari yaxshi joy firma vakili bilan doimo aloqada bo'lib turishlikni ta'minlaydi.

Treyderlar joyi chuqurlikning eng past yoki pastki bosqichlari hisoblanadi.

Chuqurlikda broker va treyderlar orasida faqat narx hisobini olib boruvchi klerk xizmatkor boladi. Unda ratsiya bolib har bir narxi ozgarishini ratsiya orqali e'lon qilishi kerak.

Savdo predmeti bolimish yangi tovar nomi kompyuter sistemasiga kiritiladi va devordagi elektron tabloga chiqarilib savdoning borishini aks ettirib turadi. Bitim qatnashchilari hisobchi klerkka oxirgi narxni eslatib qoyishlari kerak, bolmasa bitim bekor qilinadi.

Horijiy birjalar elektron tablo devorlarida faqat bitim narxlarini aks ettiribgina qolmay birjadagi boshqa mollar, boshqa tovar, valyuta va fond birjalaridagi ma'lumotlar, hatto narx harakatlariga ta'sir etuvchi ob-havo, tovar ortirilishi, siyosiy ahvol voqealar va boshqalar haqidagi ma'lumotlar berib boriladi.

Brokerlar odatda savdo zaliga savdo boshlanishiga 30 daqiqa qolganda yig'iladilar. Ularning har biri qolida savdodagi tovarlar ro'yxati, narxi, buyurtma hajmi idora yoki ombor joylashgan joy, tovar yetkazib berilishi haqidagi ma'lumotlar yozilgan mahsus varaqalar bilan ta'minlangan bo'ladilar. Har bir tovar sektsiyasida uch marotaba bong urilib savdo boshlanganligi e'lon qilinadi.

Birja savdosi oshkora tashkil etiladi. Takliflarni oxirgi maqullagan savdo qatnashchisi kontrakt - bitim tomoni hisoblanadi. Ya'ni taklif talab narxi bilan mos kelganini, tovar esa sotilganini bildiradi.

Forvard va qo'shimcha shartlar bilan tuziladigan bitimlar tomonlar kelishuvi asosida amalga oshiriladi.

Sektsiyada savdoni birja makleri olib boradi. Avval tez sotilishi kerak bo'lgan real mavjud tovarlar bilan ish boshlanadi. Keyin esa takliflar boyicha forvard (ya'ni hisob-kitoblari bitim kuni emas bir oz vaqt otgandan keyin va boshqa shartlar bilan) operatsiyalari boyicha bitimlar tuziladi. Har bir sektsiyada savdo quyidagi tartibda olib boriladi.

Dastavval makler ushbu birja kunida savdoga qoyilgan barcha tovarlar ro'yxatini o'qiydi. Makler ro'yxatni o'qiyotgan paytda bitim uchun zarur tovarlar topgan brokerlar qo'llaridagi guvohnomalari yoki qo'llarini baland ko'taradilar. Makler darhol tovarni sotuvga chiqarayotgan brokerlik idora raqamini aytadi. Broker idorasi vakili harakatni tasdiqlamasa (yoki shu paytda shu erda bo'lmasa, yoki mudrab qolsa) tovar savdodan olib tashlanadi va broker birjaga kelmaganligi uchun birjaga jarima to'lovi undiriladi.

Undan song makler boshqa tovar turiga o'tadi. Butun ro'yxat o'qib bo'lingach kichik tanaffus e'lon qilinadi. Keyin bong bir marta urilgandan song ishning ikkinchi qismi, brokerlar takliflari muhokamasiga o'tiladi. Har bir brokerik taklifining muhokamasi ikki qismdan iborat bo'ladi.

Muhokamaning ikkinchi qismida sektsiyaga yig'ilgan haridor brokerlarning muqobil (qarama-qarshi takliflari) muhokama qilinadi.

Broker xaridorlar tovar xarid qilish shartlarini e'lon qiladi. (yoki tovarning bir qismini).

Bu shartlar tovar hajmi va narxi hususida boladi. Agar bitim yana imzolanmasa makler sotuvga qoyilgan tovarlar royxatini keyingi pozitsiyasini muhokamasiga otadi.

6-Mavzu. Birja savdosini tashkil etishning elektron usuli. Birja kontraktlarini elektron usulda bitish qoidalari.

Birja kontraktlari savdo qatnashchilari beradigan bayonnoma-takliflari asosida bitiladi. Bayonnoma- taklif(ruscha-zayavka) qatnashchining kliring markazi tomonidan oferta sifatida korib chiqiladi. Taklif-bayonnoma elektron savdo tizimida boshqa bayonnoma-takliflar bilan toqnashmasdan yoki savdo jarayoniga kirishib ketmasdan, savdo qoidalariga muvofiq, qatnashchi o'z taklif-bayonnomasi (zayavkasi)ni qaytarib olishi, unga o'zgartirishlar kiritishi mumkin. Kiritilgan o'zgartirishlar yangi taklif-bayonnoma sifatida korib chiqiladi. Taklif-bayonnoma (zayavka) savdo jarayoniga kirishib ketgandan so'ng taklif-bayonnoma ijro etish yoriqnomasiga muvofiq ijro etiladi, ya'ni qatnashchi talab-bayonnomasi qoniqtiriladi. Bayonnomaning ijrosi – “qaytarib olish huquqisiz oferta paydo boldi”-degan ma'noni bildiradi. Chunki, taklif-bayonnoma savdo jarayoniga kirishib ketgandan so'ng qaytarib olinmaydi va unga o'zgartirishlar kiritish ham mumkin emas hamda bayonnoma birjada hisobga olinadigan kontraktlar soniga, bayonnoma-taklifda korsatilgan tovarning miqdor korsatkichi ham umumiy taklif-bayonnomalar hisobiga kiritiladi.

Barcha birja kontraktlarida bitimning bir tomoni sifatida kliring markaz (palata) hisoblanadi. Birja kontrakti quyidagi hollarda bitilgan hisoblanadi;

muddatli bozor qatnashchisi tomonidan-taklif bayonnomasi elektron savdo tizimida ijro etilayotgan holatda,

kiliring markazi (palatasi) tomonidan –kliring varaqasini imzolayotgan vaqtdan boshlab, privard imzo kliring markazi tomonidan ofertaning aktsepti sifatida qoraladi.

Taklif bayonnomalar (zayavkalar)

Taklif –bayonnoma (rus tilida zayavka), deb qatnashchining mijoz xohish-istagi asosida shakllantirib, bir yoki bir nechta bitim maqsadida elektron savdo tizimiga kiritilgan taklifidir.

Taklif-bayonnoma qatnashchining maqsadli harakatlarini izohlovchi quyidagi shartlar korsatilishi kerak:

muddatli vosita (instrument) turi - (kontrakt turi),

taklif-bayonnoma yonalishi,
taklif-bayonnomani bajarish boyicha yoriqnoma,
mijoz kodi (belgisi).

Shu savdo kuni birja savdo predmeti bo'lishi muddatli vosita (instrument) turi birja kengashi tomonidan o'rnatiladi. Taklif-bayonnoma o'z yonalishi boyicha sotib olish va sotish taklif-bayonnomalari bo'lishlari mumkin. Taklif-bayonnoma elektron savdo tizimiga kiritilishi bilanoq birja savdo qoidalarida belgilangan cheklovlar-limitlar korsatkich parametrlarga mos kelishi, kelmasligi avtomatik ravishda tekshiriladi. Agar korsatkich parametrlarga to'g'ri kelmasa taklif-bayonnoma avtomatik ravishda haqiqiy emas deb topiladi va savdodan chiqarib yuboriladi. Taklif-bayonnoma bergan savdo qatnashchisi o'z monitori "Ish taqdimotida" bu haqidagi xabar elektron shaklda paydo bo'ladi. Taklif-bayonnoma faqat bir birja savdo sessiyasi uchun haqiqiy-kuchga ega, undan keyin taklif – bayonnoma zayavka, yana boshqatdan elektron savdo tizimiga kiritilishi kerak.

Taklif-bayonnoma kliring a'zosi o'z nomidan va o'z hisobidan hamda faqat savdogar a'zo bo'lgan broker esa, o'z hisobidan va o'zining kliring a'zosi nomidan berilishi mumkin. Taklif-bayonnoma vakolatli kliring vakillar yoki faqat savdogar birja a'zosi (brokerlar) tomonidan savdo zalida yoki uzoq masofada turgan elektron savdo tizimiga ulangan terminaldan berilishi mumkin. Taklif –bayonnoma berishning aniq tartibi elektron savdo tizimi qoida va yoriqnomalari bilan aniqlanib, har bir qatnashchiga yetkazilgan bo'lishi kerak. Taklif-bayonnoma elektron savdo tizimiga kiritilishi bilan kiritilgan vaqti belgilanib, unga raqamli belgi beriladi.

Har xil savdo davrlari uchun har turdagi taklif-bayonnomalarni qo'llanishi birjani o'z vazifalarini bajara olishliligi-likvidliligini yaxshilaydi.

Taklif-bayonnomalarni tabati-bu elektron savdo tizimida ularni ma'lum ketma-ketlikda ijro etilishidir. Xarid taklif-bayonnomalari ichida birinchi navbatda narxi baland taklif-bayonnomalar ijro etiladi. Sotish taklif –bayonnomalar esa, birinchi navbatda narxi eng past taklif-bayonnomalar ijrosidan boshlanadi. Agar taklif-bayonnoma narxlari bir xil bo'lganida, qaysi taklif-bayonnoma oldin berilgan bolsa, o'sha bayonnoma ijrosi oldin amalga oshiriladi.

Elektron savdo tizimida taklif-bayonnomalar qabul qilinganda avtomatik ravishda ularni barcha korsatkichlari solishtirilib, kesishgan korsatkichlilari aniqlanadi.

Kesishgan taklif-bayonnomalar quyidagilar hisoblanadilar:

“Poslat po ro`nku” (cheklanmagan narxli) yoriqnomali

taklif-bayonnomalar uchun – teskari yoriqnomali barcha taklif-bayonnomalar („Poslat po ro`nku” yoriqnomali taklif-bayonnomalardan boshqa).

boshqa yoriqnomali taklif-bayonnomalar uchun navbatda

turgan va hamda birinchi bayon etilgan takliflardagi narxga qaraganda “yomon emas” narxli, qarama-qarshi yonalishdagi barcha boshqa taklif-bayonnomalar.

Kesishgan taklif-bayonnomalar mavjud aniqlangan ulardagi barcha muqobil ma'lumotlar elektron savdo tizimida avtomatlashtirilgan ravishda tekshiriladi, elektron savdo tizimida ularni ijrosi boshlanadi.

Taklif-bayonnomalarning savdo sessiyasidagi soddalashtirilgan chizmasi ilova etiladi.

Bitilayotgan birja kontrakti narxi (kliringli xaridor-a'zo va kliring markazi ortalarida, kliringli sotuvchi-a'zo va kliring markazi ortalarida) taklif-bayonnomalarni ijro etish yoriqnomasiga muvofiq aniqlanadi. Birja kontraktlari narxi bayonnomaning boshqa shartlari bilan birgalikda kliring xaridorning kliring markaziga va kliring sotuvchisining kliring markaziga chaqirib olish huquqisiz oferta shartnomalarini paydo bolishiga sabab boladilar. Kliring sotuvchi-a'zo va kliringli bank, kliring xaridor a'zo va kliring bank ortalarida imzolangan birja kontraktlari soni, taklif bayonnomalarni ijro etish boyicha ishlab chiqrilgan yoriqnomalarga muvofiq aniqlanadi. Agarda muqobil kesishgan taklif-bayonnomalar mavjud bolmasa, berilgan bayonnoma taklif-bayonnomaning ijrosi qaqidagi yoriqnomaga muvofiq barcha muqobil kesishgan taklif-bayonnomalardan keyingi navbatda ijro etiladi.

Taklif-bayonnomalarni ijro etish boyicha yoriqnomalar

Kontraktlardagi narx va kliring a'zo tomonidan bitilgan birja kontraktlari miqdorini birja savdolari davomida elektron savdo tizimi aniqlaydi. Kontrakt narxi taklif-bayonnomalar ijrosi vaqtida aniqlanadi. Kliringli a'zo bitgan kontraktlar

miqdori savdo kuni davomida berilgan kontraktlar mazmuni va miqdori ta'sirida shakllanadi.

Qatnashchi imzolash istagida bo'lgan va bayonnomada korsatilgan birja kontraktlari miqdori bayonnoma (zayavka) hajmi deyiladi. Berilgan bayonnomalarni ijrosi boyicha yoriqnoma yordamida qatnashchi kontrakt narxi va imzolayotgan birja kontraktlari miqdorini tartibga soladi.

Taklif va talab bayonnomasida korsatilgan narx bayonnoma (zayavka) narxi deyiladi.

Bayonnomalarni ijro etish boyicha ishlab chiqilgan yoriqnoma quyidagi turlarga bolinadi:

“Jonatmoq”- “(ruscha-Poslat)”

Qatnashchi bayonnomada bayonnoma narxini va uni hajmini belgilaydi, agar bayonnoma “Kam emas”, yoki “Ortiq emas” narxlari boyicha tola hajmda qondirilmasa *(ya'ni birja kontrakti narxi bayonnomada korsatilgan narxdan sotishda “Kam”, haridda esa, “Ortiq” bolishiiga yo'l qoyilmaydi.) Mumkin qadar bayonnomada belgilangan narxga yaqin darajada qondirilmasa, qondirilmagan talab bayonnomadagi hajm, yangi bayonnoma sifatida yana navbatga qoyiladi. Bayonnomalar turli narxlar chegarasida kesishishsa, narxlarning ortachasi kontrakt narxi qisoblanadi.

Qisqacha xulosalar:

Birja savdosida operatsiyalar zaliga savdo qatnashchilari kiradilar. Ularga birja ish tajribasiga ega shu ishga maxsus yollab olingan xodimlar va hamda birja komitetlari vakillari kiradilar. Ular oz navbatida brokerlar, diller - dallollar, treyderlar, klerklar va maklerlardan iboratdir.

Birja savdosi oshkora tashkil etiladi. Takliflarga ohirgi maqullagan kimsa bitim tomoni xisoblanadi. Ya'ni taklif talab narxi bilan mos kelganini, tovar esa sotilganini bildiradi.

Dastavval makler ushbu birja kunida savdoga qoyilgan barcha tovarlar royxatini o'qiydi. Makler royxatni o'qiyotgan paytda bitim uchun zarur tovarlar topgan brokerlar

qollaridagi guvohnomalarini yoki qollarini baland ko'taradilar. Makler darxol tovarni sotuvga chiqarayotgan brokerlik idora raqamini aytadi. Broker idorasi vakili harakatni tasdiqlamasa (yoki shu paytda shu erda bo'lmasa, yoki mudrab qolsa) tovar savdodan olib tashlanadi va broker birjaga kelmaganligi uchun birjaga jarima to'laydi.

Undan song makler boshqa tovar turiga o'tadi. Butun ro'yxat o'qib bo'lingach kichik tanaffus e'lon qilinadi. Keyin bong bir marta urilgandan song ishning ikkinchi qismi, brokerlar takliflari muxokamasiga otiladi. Xar bir brokerlik taklifining muxokamasi ikki qismdan iborat bo'ladi.

Muxokamaning ikkinchi qismida sektsiyaga yig'ilgan haridor brokerlarning muqobil takliflari (qarama-qarshi takliflari) muxokama qilinadi.

Broker haridorlar tovar harid qilish shartlarini e'lon qiladi, (yoki tovarning bir qismini).

Bu shartlar tovar xajmi va narxi xususida bo'ladi. Agar bitim yana imzolanmasa makler sotuvga qoyilgan tovarlar ro'yxatini keyingi pozitsiyasining muxokamasiga o'tadi.

Nazorat savolari:

1. Birja savdosining qatnashchilari kimlar
2. Birja xodimlariga kimlar kiradi
3. Birja xodimlari vazifalarini bilasizmi
4. Birja tovari deganda nimani tushunasiz
5. Birja savdosida ishtirok etish huquqiga kimlar egalar
6. Birja savdosida bir marotaba qatnashish huquqi qanday olinadi
7. Birja savdosini an'anaviy tashkil etish tartibini ifodalang.
8. Birja savdolar zali qanday joy
9. Birjada savdo jarayonini kim nazorat qiladi
10. Savdoga tovarlarni olib chiqish qanday tartibda amalga oshiriladi

Adabiyotlar:

“O‘zbekiston Respublikasining birja va birja faoliyati haqida” gi qonunini yangi taxriri 2001 yil.

1994 yil 21 yanvarda e'lon qilingan O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Iqtisodiy isloxlarni yanada chuqurlashtirish, xususiy mulkchilikni ximoya qilish va tadbirkorlikni rivojlantirish choralari haqida” gi farmoni

1997 yil 10 oktyabrdagi O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Tovarlar (Xizmatlar) ni eksport qilishni raqbatlantirishning qushimcha choralari haqida” gi farmoni

1995 yili O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar maxkamasining “Iste'mol bozorini birincha galdagi muhim tovarlar bilan boyitishning qoshimcha choralari haqida” gi qarori

O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar maxkamasi 1999 yil 15 aprelda qabul qilgan “Birja va yarmarka savdosining samaradorligini oshirish choralari haqida” gi qarori

1999 yil 6 mayda “O‘zbekiston Respublikasida birja va yarmarka savdosini yanada rivojlantirish choralari haqida”gi qarorlari,

Degtyareva O.I., Kandinskaya O.A., “Birjevoe delo” Moskva., YuNITI 2003g.

Rezgo G.Ya., Ketova I.A. Birjevoe delo. M.: “Finansi i statistika” 2003.

Kameneva. N.G., “Organizatsiya birjevoy deyatelnosti” Moskva. Banki i Birji YuNITI 2001g.

Uzun V.Ya. “Tovarnaya birja” Moskva , Znanie 1998 g.

S.Salimov “Birja i birjevaya deyatelnost” Tashkent. 2003 g.

Dodobaev Yu.T., Azizova N., Xudoyberdiev A. “Birjevoe delo” 2001g.

www.yarmarka.ru

www.expo.uz

www.uz-realty.uz

www.uzex.com

7-Mavzu. Birja bitimi va brokerlik faoliyati.

Birja savdosi deyarli har doim sotuvchi va haridor ortasida bitim imzolash bilan tugaydi. Birja bitimi bu birja (savdolashuvi) savdosi davrida birja qatashchilari tomonidan birja tovariga nisbatan royxatga olingan birja kelishuvi (shartnomasi)dir. Birja bitimlari huquqiy, iqtisodiy tashkiliy va etik (ma'naviy) tomonlari bilan harakterlanadi. Huquqiy (yuridik nuqtai nazardan bitim fuqarolik huquqi va majburiyatlarini ornatisht va o'zgartirishga yoki toxtatishga qaratilgan xarakat tushuniladi. Birja bitimini xuquqiy tarafdant bitim qatnashchilarining xuquq va majburiyatlarini o'z ichiga oladi.

Birja bitimini tashkiliy tomoni bitim xili va qatnashchilarini aniqlash va bitim tuzish uchun zarur bo'lgan ma'lum xarakatlarni bajarish tartibini aniqlash bilan birga xarakatlarni aniq hujjatda aks ettirish bilan ifodalanadi.

Birja bitimining iqtisodiy tomoni bitim tuzishning asosiy maqsadi (iste'molchi extiyojlarini qondirish, birja tovarini sotish, narx ornatisht, foyda olish, pul qoyish, chayqovchilik va x.k.) ifodalaydi.

Etika (ma'naviyat) tomonidan birja bitimlariga va birja savdosiga umumiy jamoatchilik munosabatlari, birja qonunchiligini rioya qilinishi (an'ana, me'yor va axloq kabi tushunchalarni birja qonunida ifoda etilganligi va uni barcha birja qatnashchilari tomonidan bajarilishi)dir .

Birja bitimlari natijasida qatnashchilar nima qilib bolsa xam emas balki qabul qilingan qonun va qoidalarga amal qilgan xolda ma'lum miqdorda foyda olishlari bilan ifodalanadi.

Tovar birjalarida tuzilgan bitimlar quyidagi xususiyatlarga egadirlar:

- bitim birja tovarini oldi sotdi shartnoma (kontrakt) si bolib unda tovar darxol yoki kelishilgan mudatda yangi egasiga yetkazib berilishi kerakligi ifodasidir;

- bitim tuzish tartibi, royxata olish va rasmiylashirilishi birja haqidagi davlat qonunchiligiga va aniq bir birja (o'sha joyni ozidagi) da qabul qilingan (ornatilgan) qoidalarga mos bolishi;

- birja oz savdosida tuzilgan royxatga olingan bitimlar yuzasidan kafolat berishi;

-bitimlar birjada tuzilgan bo'lib, ma'lum qoidalarga javob berishi kerak, javob bermaydigan bitimlar birja tasarrufidan tashqrida g'ayri birjaviy deb xisoblanadi va bunday bitimlar yuzasidan birja kafolati berilmaydi;

-birja g'ayri birjaviy bitimlar tuzayotgan birja qatnashchilariga nisbatan turli sanksiyalar qo'llashga xaqlidir;

-birjada bitimlar birja hisobidan yoki birja nomidan tuzilmaydi, bitim tuzish birja qatnashchilarining odatda mutahasis vositachi bo'lgan birja a'zosi - brokerlar funksiyasidir;

-birja bitimi tuzishga tayyorgarlik birjadan tashqarida bo'ladi, ammo uni imzolash esa aniq birja savdolashuv jarayonida amalga oshiriladi.

Bitim tuzishga "imzolash" asos kontragentni ochiq olib borayotgan savdoda ushbu tovar sektsiyasi makleri tomonidan inobatga olingan og'zaki roziligi isbotdir.

Birjada royxatga olingan vaqtdan boshlab bitim imzolangan xisoblanadi. Bitim imzolanayotganda tomonlar ozaro hal qilishi zarur bo'lgan masalalar doirasida bitim tuzish shakli va tartibi kabilarni kelishib oladilar.

Bitimning tarkibiy shartlari:

tovarni nomlanishi (yoki nomi);

uni sifati;

tovar xajmi (yoki partiyasi);

harid qilingan tovar qiymati to'lov shakllari va narxi;

yetkazib berish manbai, bazasi;

tovar qabul qilinadigan joy;

tovar yetkazib berish shartlari va bitim bajarilish muddati.

Bitim tuzilganda tovarni nomi, uni xajmi, sifati, narxi, xammaga oshkora e'lon qilinishi shart. Qolgan barcha bitim shartlari tijorat siri sifatida aytilmasligi xam mumkin.

Bitimlar yagona huquqiy asosga ega bolishliklari uchun xar bir birja kontragentlari orasidagi munosabatlarni tartibga solish maqsadida maxsus qoidalar ishlab chiqadilar. Bular bitimlarni tayyorlash, ularni bajarish, bitimlar yuzasidan

xisob-kitoblar, bitimlar bajarilish yuzasidan javobgarlik va xamda e'tirozlar yechimi haqidagi qoidalaridir.

Shunday qilib bitimlarni qonunchilik asosida o'z navbatida birja savdosidagi beandisha savdogarlikka qarshi kurash turlaridan biridir. Bitim tuzishga tayyorgarlik odatda birjadan tashqarida olib borilib, bitimning savdolashish jarayonida har bir birjada o'zi uchun o'rnatilgan qoida va me'yoriy xujjatlar asosida amalga oshiriladi.

Birjada savdolashuv deyarli har-hil xususiyatlari boyicha klassifikatsiyalanadigan birja bitimlari bilan yakunlanadi.

1-jadval. Birja bitimlari tuzish shartlari.

№

Xarakteristikasi

g'arb mamlakatlari birja savdosi

Rossiya

Tovar turlari

qat'iy belgilangan

ma'lum tovar guruxlaridan hoxlagan tovar turlari

Tovar sifati

qat'iy belgilangan

Xar bir bitimda kelishib olinadi

Tovar miqdori

qat'iy belgilangan

Bitim oldindan kelishib olinadi

Bitim shartlari

narxi, yetkazish muddati

narxi, yetkazish muddati, tovarga tovar ayriboshlash

Tovarni tasdiqlovchi xujjat

Oldi-sotdi kontrakti

Oldi-sotdi buyurtmasi

Ma'lum vaqt va ma'lum joyda savdolashuv
ma'lum vaqtda ma'lum tovar ma'lum narxda
ma'lum tovar guruxlaridan kelishuv narxida istalgan vaqtda

Savdo texnologiyasi

Ko'p marotaba bitim tuzish

Variantlar tanlovi asosida sotuvchi va xaridorlar o'zaro oldi-sotdi sharti bo'yicha

Birja savdolashuvi natijasi

Tovar oldi-sotdi kontrakti

Tovar yetkazib berish shartnomasi

Koproq uchraydigan savdo ob'ekti xam asl tovar, ham kontrakt sifatida uchraydigan bitim. Unda tovar yetkazib berish muddati, uni narxi, sifati va xajmi kelishib olinadi. Bitim imzolanayotgan paytda aynan birjada tovarni mavjud bolishi zaruriy shartlardan emas.

Hozirda Rossiya birjalarida asosan bitimlar mavjud tovarlar yuzasidan bitiladi. Rossiya birjalarida omborlarning yoqligi uchun Rossiya birjalarida bitimning eng oddiy xili tovarni zudlik bilan yetkazib berish usuli q'llaniladi. Mavjud - real tovarlar yuzasidan bitiladigan bitimlar bu sharnomada korsatilgan shartlar boyicha tovar qiymati xaridor ixtiyoriga otayotgan paytda tolanadi.

Birja bitimlari turlari quyidagilarga bolinadi.

Birja bitimlari turlari

1 Real (mavjud) tovarlar yuzasidan bitiladigan bitimlar.

2 Real tovarsiz bitimlar.

Real (mavjud) tovar yuzasidan bitiladigan bitimlar quyidagilarga bolinadi:

- Real tovarlarni darxol yetkazib berish boyicha bitimlar;
- Forvard bitimlari, ma'lum muddatdan song yetkazib berish sharti bilan;
- Barter bitimlari;
- Turli o'zaro kelishilgan shartlar bilan bitiladigan bitimlar.

Forvard bitimlari o'z navbatida, tovon (zalog) li bitimlar va mukofotli bitimlarga bolinadilar.

Tovonli bitimlar esa, harid bitimlar va sotuv bitimlarga bolinadilar.

Mukofotli bitimlar ham o'z navbatida; - oddiy bitimlar;- ikkiyoqlama bitimlar, bitimlardan qaytish imkoniyati bor bitimlar; - Murakkab bitimlar (oddiy bitim bilan ikkiyoqlama bitimlarni qoshilgani);

- qisqa bitimlar (xajm korsatkichi ma'lum mukofot evaziga oshirilishi ko'zda tutilgan).

Oddiy bitimlar o'z navbatida, xarid bitimlar va sotuv bitimlariga bo'linadilar.

Tovonli (s zalogom) birja bitimlari majburiyatlarida bir kontragent ikkinchi kontragentga bitim bitish chog'ida ikkala tomon uchun qoniqarli ma'lum kafolatli to'lov amalga oshirish ko'zda tutilgan bitimlardir.

Mukofotli bitimlarda, bir kontragent ikkinchisiga maxsus majburiyatda bitim bitish evaziga kelishilgan mukofotni to'lash majburiyatini o'z zimmasiga oladi yoki mukofot to'lanmasa, ikkinchi tomon kontragent bitimdan butunlay voz kechishi ko'zda tutilgan birja bitimidir.

3. Birjada brokerlik xizmatining orni va ahamiyati.

O'zbekiston Respublikasining "Birja va birja faoliyati" haqidagi qonunida belgilanishicha, brokerlik faoliyati birja vositachiligi faoliyatining muhim qismi bo'lib, uning mazmuni; Mijoz xisobidan va nomidan birja bitimlari tuzish; Birja vositachisi nomidan va mijoz xisobidan; Mijoz nomidan, birja vositachisi hisobidan bitimlar tuzish xuquqiga ega birja xizmatchisi.

Brokerlik firmalari, xususiy, tadbirkorlik korxonalari bo'lib, mas'uliyati cheklangan jamiyat, xamkor korxona, shaxsiy-xususiy korxonalar shaklida bo'lishlari mumkin.

Brokerlik firmalari yuridik (xuquqiy) shaxs maqomiga ega bo'lmasliklari, biron-bir korxona, tashkilotning tarkibiy qismi bo'lishlari ham mumkinligi Rossiya Federatsiyasining "Tovar birjalari" haqidagi qonunida e'tirof etilgan.

Odatda brokerlik xizmatlari faoliyatlari quyidagi funktsiyalarini bajarishga yo'naltirilgan bo'ladi:

Birjada buyurtmachi buyurtmasi bo'yicha birja bitimlari bitishda birja vositachiligini amalga oshirish (faqat yetarli darajadagi malakaga egaligi haqidagi guvohnomasi va attestati mavjudligida).

Birjadan tashqaridagi vositachilik ya'ni birjadan tashqarida bitilayotgan oldi-sotdi shartnoma-bitimlarida vositachilik qilish;

Birja va marketing faoliyatlari yuzasidan turli maslaxatlar berish, zarur tijorat axborotini yig'ish;

Bitilgan bitimlar boyicha zarur xujjatlarni rasmiylashtirish;

O'zbekiston Respublikasi amaliy qonunlari va me'yoriy xujjatlarga zid bo'lmagan boshqa funktsiyalarni bajarish imkoniyatiga egadir.

Birja faoliyatida brokerlik xizmatidan foydalanish mijozlarga quyidagi imtiyozlarni beradi.

Oz shaxsiy xarajatlarini oshirmay turib, savdo operatsiyalari xajmini sezilarli darajada osishiga erishish;

Yuqori malakali savdo personalini xizmatidan foydalanish imkoniyati paydo boladi;

Savdolashuv operatsiyalariga brokerlik firmalar xizmatini jalb etish, xizmat xarajatlarini savdo xajmidan ma'lum foiz - protsent miqdorida xisoblash imkoniyatini beradi.

Brokerlik firmalar xizmatining ahamiyati ayniqsa, fond birjalarida kattadir.

1. Mijozlar aktsiyalar sotib olish chog'ida, shubhali shaxslar xizmatidan foydalanib, betayn-beqaror narxlarda emas, balki shu kungi savdolarida shakllangan narxlarda obroli aktsiyalar harid qilish imkoniyatiga ega boladilar.

2. Korxonalar, fuqorolarni bosh yotgan jamg'arma pul mablag'larini qimmatli qog'ozlar bozoriga faol jalb qilish evaziga milliy iqtisodni rivojlantirish imkoniyatlarini yanada oshirishga xizmat qiladi.

Qisqacha hulosalar.

Bitim tuzishga "imzolash" asos kontragentni ochiq olib borayotgan savdoda ushbu tovar seksiyasi makleri tomonidan inobatga olingan og'zaki roziligining isbotidir.

Birja bitimlari turlari quyidagilarga bolinadi.

1 Real (mavjud) tovarlar yuzasidan bitiladigan bitimlar.

2 Real tovarsiz bitimlar.

Real (mavjud) tovar yuzasidan bitiladigan bitimlar quyidagilarga bo'linadi:

Real tovarlarni darxol yetkazib berish bo'yicha bitimlar;

Forvard bitimlari, ma'lum muddatdan sung yetkazib berish sharti bilan;

Barter bitimlari;

Turli o'zaro kelishilgan shartlar bilan bitiladigan bitimlar.

Forvard bitimlari o'z navbatida, Tovon (zalog) li bitimlar va mukofotli bitimlarga bo'linadi.

Tovonli bitimlar esa, harid bitimlar va sotuv bitimlarga bo'linadi.

Mukofotli bitimlar xam o'z navbatida; - oddiy bitimlar;- ikkiyoqlama bitimlar, bitimlardan qaytish imkoniyati bor bitimlar; - Murakkab bitimlar (oddiy bitim bilan ikkiyoqlama bitimlarni qo'shilgani); - qisqa bitimlar (hajm korsatkichi ma'lum mukofot evaziga oshirilishi ko'zda tutilgan).

Oddiy bitimlar o'z navbatida Xarid bitimlar va sotuv bitimlariga bo'linadi.

Tovonli (s zalogom) birja bitimlar majburiyatlarida bir kontragent ikkinchi kontragentga bitim bitish chog'ida ikkala tomon uchun qoniqarli ma'lum kafolatli to'lov amalga oshirish ko'zda tutilgan bitimlardir.

Brokerlik faoliyati birja vositachiligi faoliyatining muhim qismi bo'lib, uning mazmuni; Mijoz hisobidan va nomidan birja bitimlari tuzish; Birja vositachisi nomidan va mijoz hisobidan; Mijoz nomidan, birja vositachisi hisobidan bitimlar tuzish xuquqiga ega birja xizmatchisi.

Birja faoliyatida brokerlik xizmatidan foydalanish mijozlarga quyidagi imtiyozlarni beradi.

O'z shaxsiy xarajatlarini oshirmay turib, savdo operatsiyalari xajmini sezilarli darajada o'sishiga erishish;

Yuqori malakali savdo personal xizmatidan foydalanish imkoniyati paydo boladi;

Savdolashuv operatsiyalariga brokerlik firmalar xizmatini jalb etish, xizmat xarajatlarini savdo xajmidan ma'lum foiz - protsent miqdorida xisoblash imkoniyatini beradi.

Brokerlik firmalar xizmatining axamiyati ayniqsa, fond birjalarida kattadir.

1.Mijozlar aktsiyalar sotib olish chog'ida, shubxali shaxslar xizmatidan foydalanib, betayn-beqaror narxlarda emas, balki shu kungi savdolarida shakllangan narxlarda obroli aktsiyalar harid qilish imkoniyatiga ega bo'ladilar.

2. Korxonalar, fuqorolarni bosh yotgan jamg'arma pul mablag'larini qimmatli qog'ozlar bozoriga faol jalb qilish evaziga milliy iqtisodni rivojlantirish imkoniyatlarini yanada oshirishga xizmat qiladi.

Nazorat savollari:

1.Birja bitimi deganda nima tushiniladi

Bitimlarning amalda qanday xillari mavjud

Bitim mohiyati nimadan iborat

Operatsiyalar nima uchun kerak

Bitim operatsiyalari nima

Forvard bitimi qanaqa bitim

Muddatli birja bitimi qanday axamiyatga ega

Opitson bitimi qanaqa bitim

Darhol yetkazib berish shartli bitimi qanaqa aqamiyatga ega

Birja bitimlari yuzasidan qanday hisob-kitoblar olib boriladi

Adabiyotlar:

“O'zbekiston Respublikasining birja va birja faoliyati haqida” gi qonunini yangi taxriri 2001 yil.

1994 yil 21 yanvarda e'lon qilingan O'zbekiston Respublikasi Prezidentining “Iqtisodiy isloxlarni yanada chuqurlashtirish, xususiy mulkchilikni ximoya qilish va tadbirkorlikni rivojlantirish choralari haqida” gi farmoni

1997 yil 10 oktyabrdagi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining “Tovarlar (Xizmatlar) ni eksport kilishni raqbatlantirishning qushimcha choralari haqida” gi farmoni

1995 yili O'zbekiston respublikasi Vazirlar maxkamasining "Iste'mol bozorini birincha galdagi muxim tovarlar bilan boyitishning qoshimcha choralari haqida" gi qarori

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar maxkamasi 1999 yil 15 aprelda qabul qilgan "Birja va yarmarka savdosining samaradorligini oshirish choralari haqida" gi qarori

1999 yil 6 mayda 'O'zbekiston Respublikasida birja va yarmarka savdosini yanada rivojlantirish choralari haqida" gi qarorlari,

Degtyareva O.I., Kandinskaya O.A., "Birjevoe delo" Moskva., YuNITI 2003g.

Kameneva. N.G., "Organizatsiya birjevoy deyatelnosti" Moskva. Banki i Birji YuNITI 2001g.

Uzun V.Ya. "Tovarnaya birja" Moskva , Znanie 1998 g.

S.Salimov "Birja i birjevaya deyatelnost" Tashkent. 2003 g.

Dodobaev Yu.T., Azizova N., Xudoyberdiev A. "Birjevoe delo" 2001g.

www.yarmarka.ru

www.expo.uz

www.uz-realty.uz

www.uzex.com

8-Mavzu. Fyuchers birjalar.

Faqat fyuchers kontraktlar asosida birja savdosini olib borilishi fyuchers birja deyiladi. Bunday birjalar XIX - asrning ikkinchi yarmida paydo bo'ldi. Fyuchers birjalarning paydo bo'lishi muomala harajatlarini kamaytirish, sarmoya aylanishida narxlarni noxush tebranishini oldini olish, noqulay konyunktura oqibatida zarur bo'ladigan zaxiralar sarmoyasini miqdorini kamaytirish va pul ko'rinishidagi sarmoya qoyilmalarini ko'paytirib olish imkoniyatlarini oshirish bilan bog'liqdir.

Fyucher birja savdosi, real mavjud tovarlar birjasidan quyidagilar bilan farq qiladi; bitimlarni fiktiv (tovarsiz) xarakteri, faqat 1-2 % bitimlar tovar yetkazib berish bilan yakunlanadi, qolganlarida narxlar tafovuti tolanadi halos, real mavjud tovar bozori bilan xejirlash bilangina bog'liqligi , tovar narxi va yetkazib berish muddatidan tashqari kontrakt shartlarini tola unifikatsiyalaganligi , kontrakt sotuvchi va haridor ortasida emas, balki xisob palatasida ro'yxatdan o'tkazilganligi uchun fyuchers bitimlar tovarlarsiz bitilib, ham real tovar, ham valyuta, ham aktsiya indekslari foiz stavkalari yuzasidan bo'lishi mumkin.

Butun jahon fyuchers birjalaridagi operatsiyalar xajmi 20 trillion dollardan oshadi. Fyuchers birjalar baxolarni aniqlash, axborotlar oqimidan oqilona foydalanish, kontrakt shartlarini bajara olmaslik havfini bartaraf qilish, kontrakt shartlarini bajarish samaradorligi, bajarish imkoniyatlarini oshirish kabi funktsiyalarni bajaradi.

Oddiy tovar birjalardagi shartnoma majburiyatlarini bajara olmaslik havfi fyuchers birjalarni, fyuchers kontraktlari va savdosini rivojlanishining asosiy sababi bo'ladi.

Odatda kontrakt shartlarini bajara olmaslik havfini bartaraf etish bozor qatnashchilari zimmasiga yuklanadi.

Masalan: narx tebranishi natijasidagi havfdan xejerlar fyuchers kontraktlar vositasidan foydalanib chayqovchilardek oz zimmalariga olib, narx kotarilganda foyda olish umidida bo'ladilar. Demak bir taraf uchun noxushlik bo'lgan vaziyat boshqa bir taraf uchun cheksiz imkoniyatlar ochishi mumkin.

Narxlardagi tebranma havf mavjud boʻlib, kundalik xayotda uni bir kimsa hoxlaydimi yoʻqmi mavjud. Muammo faqat kim qanaqa bu masalaga yondashishida. Fyuchers birja aynan shunday mexanizmni ishlab chiqadi.

Narxlarni aniqlash. Fyuchers narxlari fyuchers bitimlar boyicha birja narxlaridir, ya'ni fyuchers kontraktlari muddati davomidagi kontrakt asosidagi narxlaridir.

Fyuchers bozori minglab narx baland, pasligiga qarab sotuvchi va xaridor qatnashchilarini oʻz ichiga oladi. Albatta sotuvga qoyilgan xamma tovarlar boyicha narx dinamikasini korsatuvchi obroʻli xujjatlar boladi. Masala shundaki fyuchers bozorini xar bir qatnashchisi oʻzning (narx borasidagi) fikrini oltin xisobidagi naqd pul bilan ta'minlaydi Agar narxlar dinamikasi haqidagi ma'lumotlardan habarsiz qolgan bozor qatnashchilari oyindan chiqishsa (kontraktdagi tovarlarni sotib yuborishsa), bundan zarur ma'lumotlarga ega bozor qatnashchilari oʻzlari uchun foyda korish maqsadida foydalanadilar. Fyuchers bozorini oʻzga hos xususiyatlaridan biri xejirlash operatsiyalarining mavjudligidir.

Xejirlash – bu mavjud tovarlar bozoridagi narx (tavakkalchiligi) qaltisliklaridagi baxoni tushib ketishini oldini olish maqsadida fyuchersli bozordan foydalanishga asoslangan xarakatni ifodasi deb tushunish mumkn.

Buning mohiyati shundan iboratki, fyuchers birjada bitilgan bitim ayni shu tovar yuzasidan mavjud tovar birjasida bitiladigan bitimning “debocha – boshlanishi” yoki ornini bosuvchi bitim deb tushunish mumkin; Masalan: Savdogar – tijoratchi birjada Neft xarid qildi va uni qayta sotish maqsadida payt poylab turibdi, Mavjud tovarni joriy narxda zudlik bilan yetkazib berish sharti bilan sotishni hoxlamay, harid qilingan neft yuzasidan fyuchers kontraktini sotadi. Keyin mavjud neft sotilsa, agar mavjud tovar bozorida narx tushsa, fyuchers kontrakt sotib olgan tijoratchi shaxs zarar koradi, lekin fyuchers kontraktini sotgan shaxs esa oʻz navbatida narxlar tafovuti miqdorida foyda korishi mumkin. Agar mavjud tovarlar bozorida narx kotarilsa, teskari natija vujudga kelishi muqarrar. Fyuchers kontraktlari qayta – qayta sotiladi va sotib olinadi, koʻrinib turibdiki bir bozordagi zarar, boshqa bozordagi foyda bilan toldiriladi va shu tariqa narxlarning noqulay tebranishi oqibatlari yumshatiladi.

Xejirlashdan mavjud tovarlar bozoridagi bitilajak bitimlardagi narxlarni aniqlash, bir maromda ushlab turish uchun xam foydalaniladi. Masalan xom ashyo iste'molchisi oktyabr oyida kerak bo'ladigan xom ashyoni oktyabr oyida narx kotarilib ketishidan qo'rqib, oldindan oktyabr oyida yetkazib berilishi mo'ljallangan fyuchers kontraktini sotib oladi,... keyin mavjud tovar sotib olayotganda fyuchers kontrakti yo'q qilinadi, agar bazis narx o'zgarmay qolsa, mo'ljallangan narx darajasi saqlanib qolinadi.

Bajarilishi texnikasi bo'yicha ikki xil xejirlash mavjud;

Qisqa xejirlash – fyuchers kontraktlarini sotish;

Uzun xejirlash – fyuchers kontraktlarni sotib olish.

Xar qanday xejirlash bitimi ikki bog'indan iboratdir; birinchi bog'inda fyuchers kontrakti bo'yicha pozitsiya ochiladi, ikkinchi bog'inda teskari bitim bilan shu pozitsiya (ma'lum tovar yetkazib berish majburiyati) yopiladi.

Klassik xejirlash kontraktlarida xejirlashning birinchi va ikkinchi bog'in pozitsiyalari bitta tovar yuzasidan bo'lgan, xam miqdor, xam muddat korsatkichlari bir xil bo'lishi ko'zda tutilar edi.

Fyuchers narxlarni doimiy tebranib turishi - real fakt. Alxol bu tebranishlar bozor qatnashchilarining doimiy o'zgarib turuvchi ma'lumotlarini taxlili natijasidagi nuqtai nazari muxim bo'lib, fyuchers bozorini ushbu axborot oqimidagi sezgirlik korsatkichidir.

Kontrakt shartlarini bajara olishlilik va samaradorlik, Fyuchers birjalari eng samarador va kontrakt shartlari doimo bajariladigan bozordir, samaradorlik fyuchers bitimlarni soddaligi va tezligidadir. Fyuchers birja brokerlik firmasida xisob raqami va telefoni bor kishi uchun juda oson ish, u bir necha daqiqa ichida joriy narxlarni bilib bitim tuzish uchun buyruq berish va buyruq bajarilganligi haqidagi tasdig'ini olish mumkin.

Narx tavakkalchiliklari bilan bog'lik qaltisliklar quyidagi xillarga bo'linadilar:

- Zaxiralari mavjud tovarlar narxlari bo'yicha;
- Yarim tayyor maxsulotlar narxlari bo'yicha;
- Bolajak (ishlab chiqarilayotgan) maxsulot narxlari bo'yicha;

- Qat'iy narx bilan sotib olish shartnomalari;
- Qat'iy narx bilan sotish shartnomalari.

Tovar ishlab chiqaruvchilar o'zlari uchun xom ashyo xarid qilishlari uchun (kelajak xarid) narxlar tavakkalchiligini o'z zimmlariga oladilar. Bu narx tavakkalchiligi - kelajak xarid tavakkalchiligi deyiladi.

Tavakkalchilik darajasini pasaytirish usuli quyidagi xususiyatlarga ega bo'lmog'i kerak:

- Oson (engil) amalga oshirilishi;
- Korxona boshqaruvidagi shakllangan yengillikni buzmasligi;
- Narx tavakkalchiligini, kredit tavakkalchiligi bilan almashtirmasligi;
- Xaddan tashqari qimmatga tushmasligi kerak.

Bozorlar haqidagi axborot fyuchers birjani muxim funktsiyasi. Axborotni birja qatnashchilarini hammasi uchun bemalol olishlari imkoniyati va oshkoraligi savdoni halol raqobat sharoitida olib borishga majbur qiladi. Fyuchers birjaning ob'ektivligi barcha tovarlar boyicha atroflicha axborotni borligi bilan birja qatnashchilari o'rtasidagi raqobatni ta'minlanganligidadir. Fyuchers birjalar savdodagi tovarlar narxini belgilamaydilar, ular faqat narx belgilovchi qatnashchilar savdolashuvi natijasida aniqlanadigan narxlar uchun joy masalasini hal qiladilar xalos.

Birja o'z funktsiyalarini bajarish uchun ma'lum sharoitlar bolishini ta'minlashi kerak:

- operatsiyalar amalga oshiriladigan honalarning jixozlanganligi;
- aloqa va axborot vositalari;
- tez va samarali bitim tuzish imkonini beruvchi tartib ishlab chiqish;
- bitimlar samaradorligini ta'minlovchi kliring tizimini joriy etish;
- amaldagi qonunchilikka mos bozorning xamma qatnashchilari tomonidan bajariladigan qoidalar;
- samarali fyucher kontraktlari.

Birja savdo qatnashchilarining u yoki bu birja operatsiyalarini amalga oshirish uchun murojat etadigan joyidir. Agar birjalar rivojlanishi boshida hamma operatsiyalar birja binosida amalga oshirilgan bo'lsa, xozirda dunyoning barcha ilg'or

birjalari tasarrufida keng quloq yoygan mijozlardan buyurtmalar olish xizmatlari va yagona elektron birja savdolashuv tizimi bor.

Qisqacha xulosalar:

Faqat fyuchers kontraktlar asosida savdo olib boradigan birja fyuchers birja deyiladi. Bunday birjalarining paydo bolishi muomala xarajatlarini kamaytirish, noqulay konyunktura oqibatidagi narxlarni noxush tebranishlarini oldini olish, faoliyat uchun zarur boladigan aylanma sarmoya miqdorini kamaytirish va pul korinishidagi sarmoya qoyilmalarini kopaytirib olish imkoniyatlarini oshirish bilan bog'liqdir.

Fyuchers birjalar baxolarni aniqlash, tovar bozoridagi axborotlardan oqilona foydalanish imkoniyatini oshirish, kontrakt shartlarini bajara olmaslik havfini bartaraf qilish, kontrakt shartlarini bajarish samaradorligi, bajarish imkoniyatlarini oshirish kabi funktsiyalarni bajaradi.

Fyuchers birja savdosi, real mavjud tovarlar birjasidan quyidagilar bilan farq qiladi; bitimlarni fiktiv (tovarsiz) xarakteri, real mavjud tovar bozori bilan xejirlash bilangina bog'liqliligi, tovar narxi va yetkazib berish muddatidan tashqari kontrakt shartlarining tola unifikatsiyalanganligi, kontrakt sotuvchi va haridor ortasida emas, balki xisob palatasi bilan bitilib, xisob palatasida royxatdan otkazilganligi uchun fyuchers bitimlar tovarlarsiz bitilib, ham real tovar, ham valyuta, ham aktsiya indeksleri, ham foiz stavkalari yuzasidan bolishi mumkin.

Xejirlash bu mavjud tovarlar bozoridagi narx (tavakkalchiligi) qaltisliklaridagi baxoni tushib ketishini oldini olish maqsadida fyuchers bozordan foydalanishga asoslangan xarakatni ifodasi deb tushunish mumkn.

Bajarilishi texnikasi boyicha ikki xil xejirlash mavjud;

Qisqa xejirlash - fyuchers kontraktlarini sotish;

Uzun xejirlash – fyuchers kontraktlarni sotib olish.

Nazorat savollari:

1. Fyucher birja deganda nimani tushunasiz
2. Fyuchers birjani real mavjud tovar birjasidan farqi nimalarda
3. Fyuchers birja funktsiyalarini ifodalang.
4. Fyuchers birja hususiyatlari nimalardan iborat
5. Fyuchers bitimlari qanday yopiladi
6. Fyuchers birja tovar birja bilan bog'liqmi
7. Fyuchers bitimlarining tadbirkorlar uchun qanaqa ahamiyati bor
8. Fyuchers birjasida bitimlar qanday xarakterga ega
9. Fyuchers bitimida savdo predmeti nima
10. Fyuchers bitimi boyicha qanday qilib tovar yetkazib beriladi

Adabiyotlar:

“O‘zbekiston Respublikasining birja va birja faoliyati haqida” gi qonunini yangi taxriri 2001 yil.

1994 yil 21 yanvarda e'lon qilingan O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Iqtisodiy isloxlarni yanada chuqurlashtirish, xususiy mulkchilikni himoya qilish va tadbirkorlikni rivojlantirish choralari haqida” gi farmoni

1997 yil 10 oktyabrdagi O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Tovarlar (Xizmatlar) ni eksport qilishni rag‘batlantirishning qushimcha choralari haqida” gi farmoni

1995 yili O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar maxkamasining “Iste'mol bozorini birinchi galdagi muxim tovarlar bilan boyitishning qoshimcha choralari haqida” gi qarori

O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar maxkamasi 1999 yil 15 aprelda qabul qilgan “Birja va yarmarka savdosining samaradorligini oshirish choralari haqida” gi qarori

1999 yil 6 mayda “O‘zbekiston Respublikasida birja va yarmarka savdosini yanada rivojlantirish choralari haqida” gi qarorlari,

Degtyareva O.I., Kandinskaya O.A., “Birjevoe delo” Moskva., YuNITI 2003g.

Kameneva. N.G., “Organizatsiya birjevoy deyatelnosti” Moskva. Banki i Birji
YuNITI 2001g.

Uzun V.Ya. “Tovarnaya birja” Moskva , Znanie 1998 g.

S.Salimov “Birja i birjevaya deyatelnost” Tashkent. 2003 g.

Dodobaev Yu.T., Azizova N., Xudoyberdiev A. «Birjevoe delo» 2001g.

www.yarmarka.ru

www.expo.uz

www.uz-realty.uz

www.uzex.com

9-Mavzu. Fond birjalari.

Xar hil turdagi qimmatbaxo qog'ozlarning paydo bo'lishi qimmatli qog'ozlar oldi - sotdisi ushbu qog'ozlar bozorini boshlanishiga olib keldi. Asosiy ma'no shundaki, bu bozorda sotilgan va sotib olingan qog'oz mulkdorik xuquqi va shu mulk ba'dalidan ma'lum daromad olish xuquqini berar edi. Ana shu xuquq qog'ozda mujassamlangan boladi.

Qimmatbaxo qog'ozlar bu mulkiy ma'nodagi xujjat bolib, mulkdorlik xuquqi ushbu xujjatsiz amalga oshirilmaydi va biror boshqa kishiga otib qolmaydi. qimmatli qog'ozlarning asosiy xillari hissador - aktsiyadorlar jamiyatlari sarmoyasida qatnashish xuquqini beruvchi va ma'lum dividend olish xuquqini beradigan guvoxnoma. Aktsiya va obligatsiyalar elementlarini aktsiya va obligatsiya egalariga ma'lum avvaldan belgilangan yillik foiz miqdorida daromad tolash majburiyati oladilar. Aktsiya va obligatsiyalapr fond birjalari va birjadan tashqaridagi bozorda sotiladi va sotib olinadi.

Qimmatli qog'ozlarga yana tovar va pullik xujjatlar kiradi. Ular ozlarida mujassamlashgan xuquqiy qiymatini amalga oshirishlari mumkin. Bundan tashqari qimmatli qog'ozlar qatoriga cheklar, veksellar, depozit sertifikatlar, obligatsiya kuponlari, konosamentlar, ombor guvoxnomalari , varrantlar va boshqalar kiradilar.

Qimmatli qog'olar ikki xilga bolinadi:

- birlamchi, ya'ni qimmatli qog'ozlar emissiyasi vaqtida paydo bolgan bozor ;
- ikkilamchi, ya'ni qog'ozlar qayta sotiladigan bozor.

Emitent-qimmatli qog'oz yoki pullarni emissiya qiluvchi sub'ekti. Pul belgilarini emitenti faqat davlat bolishi mumkin. Qimmatli qog'ozlar emitenti sifatida davlat, aksioner jamiyatlar, banklar va aynan shunday xuquqiy maqomga ega boshqa shaxslar bolishlari mumkin.

Qimmatli qog'ozlar ikkilamchi bozori birjada va birjadan tashqarida bolshii mumkin. Birjadan tashqarida oldi-sotdi operatsiyalari biror bir sabab tufayli birjadan tashqarida, oldi- sotdi operatsiyalari biror bir sabab tufayli birjada kotirovka qilinmayotgan qog'ozlar xarakatda boladilar (masalan banklar orqali).

Avvallari qimmatli qog'ozlar bilan birja operatsiyalari tovar birjalarida olib borilar edi. Birinchi fond birjalari XVIII asrda Buyuk Britaniyada, AQSh, Germaniyada paydo bo'ldigan. XIX - XX asrga kelib fond birjalari milliy xojalik hayotining muxim markazlariga aylandilar.

Birja xususiyy nuqtai nazardan zavod yoki magazin yoki bank kabi korxona bolib u xususiyy yoki davlat tasarrufida bolishi mumkin. Frantsiya, Italiya, Ispaniya, Belgiya, Lyuksemburg kabi davlatlarda fond birjalari davlat mulki bolib, ya'ni davlat tashkilotlari tashabbusi bilan olib boriladi va tartibga solinadi. AQSh, Buyuk Britaniya, Germaniya, Yaponiya kabi mamlakatlarda asosan aktsiyadorlar jamiyatlari korinishidagi xususiyy birjalar faoliyat korsatadilar. qizigi shundaki shu birjalarning aktsiyalari kopincha institutsion investorlarga - bank va xar xil fondlar kabi kompaniyalar-davlat tashkilotlariga tegishli boladi.

Fond birjalari fond bozorlari hisoblanadi. Birlamchi fond bozorida aktsiyadorlar jamiyatlari, hukumat munitsipial tashkilotlari tomonidan chiqarilgan yangi qimmatli qog'ozlar joylashtiriladi.

Fondli qiymatni hamma oladi: yakka tartibdagi investorlar, moliya-kredit institutlari, pensiya fondlari, davlat muassasalari va korporatsiyalari, sug'urta kompaniyalari, investitsiya qiluvchi fondlar va qimmatli qog'ozlarni joylashtirish bilan (xukumat obligatsiyalaridan tashqari) odatda emissiya sindikatlarini barpo qiluvchi investitsion banklar shug'ullanadilar. Sindikat qatnashchisi o'ziga ajratilgan xajm-miqdor doirasida chiqariladigan qimmatli qog'ozlarni mijozlar orasida avvaldan obuna qilish yoli bilan tarqatadilar.

Investitsion bank yangi chiqarilgan qimmatli qog'ozlarni joylashtirishda sarmoya resurslarini mobilizatsiya qilishni istovchilar aktsiyadorlar jamiyati va investorlar ortalarida vositachi vazifasini bajaradilar. Investitsiya banki raxbariyati jamiyat raxbariyati xamkorligida mobilizatsiya qilinishi zarur bolgan pul miqdorini muomilaga chiqarilishi moljallangan qimmatli qog'oz hilini, ularni chiqarish va joylashtirish usullarini aniqlab oladilar.

Kopgina xollarda investitsiya banklari yangi chiqarilgan qimmatli qog'ozlarni hammasini sotib olib, keyinchalik ozlari qayta sotadilar. Bunday xollarda aktsiyaner

jamiyat va investitsiya banklari ortasida emissiya bitimi imzolanadi. Bu bitimga muvofiq yoki xaridor yoki qimmatli qog'ozni sotuvchi agent bo'lishi mumkin. Agar xaridor sifatida xarakat qilsa aktsiyador jamiyat emitentga qimmatli qog'oz sotuvidan tushgan xamma pulni berish kafolatini bank o'z zimmasiga olishi kerak. Boshqacha qilib aytganda bank sotilmay qolgan xar qanday qog'oz uchun masuliyatni o'z zimmasiga oladi.

Investitsiya banki agent sifatida, u boshqacha harakat qilishi mumkin. Emissiya bitimiga muvofiq o'z zimmasiga mumkin qadar ko'p yangi chiqarilgan qog'ozlar sotish majburiyatini olsada, hech qanday moliyaviy javobgarlikni o'z zimmalariga olmasliklari ham mumkin. Yangi chiqarilgan aktsiyalar sotishni bitimda korsatib o'tilgan ma'lum (bir necha kun yoki hafta) muddat ichida amalga oshiriladi. Xullas bank yangi chiqarilgan qogozlarni sotishni rezerv kanali vazifasini bajarish majburiyatini olishi mumkin. Bunday hollarda aktsiyador jamiyat emitent yangi chiqarmani o'zi joylashtiradi, lekin bank bilan kelishuvga muvofiq bu ishga jalb qilish mumkin. Hamma emissiya bitimlarida odatda bozordan chiqish qoidalari ko'zda tutiladi. Unda bitim noxushliklar oqibatida bekor qilinishi, fond bozorida ahvol keskin yomonlashuvi, korxona moliyaviy ahvolini yomonlashuvi, xukumat tomonidan emitent yoki investitsiya bankini xarakatini cheklovchi qonunlar qabul qilinishini ko'zda tutiladi.

Bitta investitsiya bankiga yangi chiqarilgan aktsiyalar miqdori xaddan tashqari ko'plik qilgan xollarda, bank boshqa investitsiya banklari bilan emissiya sindikatlari tuzishi mumkin. Bunday sindikatlar ikki xil printsipda xarakat qilishlari mumkin. Birinchisi (ko'p tarqalgan) aloxida xisob printsipi, bunda sindikat a'zolari sotgan qismi va xissalari doirasidagina mas'uldirlar. Masalan yangi chiqarilgan 100 mln. som aktsiyani 20 % ni sotish uchun bitim imzolangan bo'lsa firma faqat 20 mln. somlik miqdordagi aktsiyalar uchungina javobgar, shuning uchun 20 mln. somdan tashqari aktsiyalardan keladigan daromaddan hech qancha xissa ololmaydi.

Ikkinchi printsipda sindikat a'zosi o'zini xissasi, xam ushbu sindikatning boshqa a'zolari xissalari uchun ma'suliyatni o'z zimmasiga oladi.

Kop kompaniyalar birga markazashtirilgan yig'ilish orniga mamlakatning turli qismlarida brifing va aborot yiqilishlarini o'tkazib, ularda kompaniya raxbariyati investitsiya qilishi mumkin bo'lgan potentsial investorlarni savol va shartlariga javob beradilar.

Yangi chiqarilgan aktsiyalarni sotish aktsiyalarga, qiziqish bildirgan investolarga o'z buyurtmalarini yuborishlarini iltimos qiluvchi xatlar jonatishdan boshlanadi.

Butun obuna investitsiya banki yoki emissiya sindikatiing menedjeriga kelib tushadi. Agar yangi chiqarilmaning hammasiga obuna qilinsa, sindikat sotuvini toxtatadi. Dillerlar xama chiqarilgan aktsiyalar uchun obuna bo'lishgan bo'lsa xam, bu xali xamma qog'ozlar sotildi degan gap emas.

Agarda potentsial investorlarni qiziqishlari kutilganidek yuqori bo'lmasa, chiqaruvni (meyorlash) stabilash choralari qabul qilinadi. Emissiya shartnomasiga muvofiq aktsiyalarni joylashtirishga kafillik beruvchi sotilmagan qog'ozlarini yoki sotib bo'lingan qog'ozlarni o'zi sotib olishga tayyor bo'lish kerak.

4. Qimmatli qog'ozlar bozoridagi kon'yunktura xolatini xar kuni yirik ommaviy axborot agentliklarning ma'lumotlaridan bilib olish mumkin. Jahonning yirik fond birjalari o'zlarining birja listinglarini deyarli xar kuni nashr ettiradilar. Bu ma'lumotlarning ahamiyati xaqida bozor munosabatlari – kuchli raqobatchilik sharoitida xamma uchun bag'oyat muhim ahamiyatga ega.

Shuning uchun birja faoliyatini amalga oshirish shartlaridan biri birja byulleteni va birja listingi kabi tushunchalar bilan bevosita boqliqdir. Respublika "Toshkent" fond birjasining tasdiqlangan birja byulleteni haqidagi nizomida quyidagi tushunchalar o'z aksini topgan:

- Birja rasmiy byulleteni – qimmatli qog'ozlari birjada muomalada bo'lgan emitentlar ro'yxati.

Ushbu byulleten o'z tarkibiga birja rasmiy listingi (varaqasi) va listingdan tashqaridagi qimmatli qog'ozlarni ham kiritadi;

Birja rasmiy listingi – listing talablariga javob beruvchi qimmatli qog'ozlar emitentlari ro'yxati;

Birja rasmiy listing toifasi (kategoriyasi) – maqsadi xojalik – moliyaviy korsatkichlari asosida (statusi) maqomi aniqlanadigan qimmatli qog’ozlarning turlari (klassifikatsiyasi);

Listing talablari – emitent xojalik-moliyaviy faoliyatini baholash mezonlari bolib, ular asosida qimmatli qog’ozlar rasmiy birja listingi biron toifasiga kiritiladi;

Birja rasmiy listingining A toifasi – oddiy aktsiyalari listing jarayonidan otgan va mazkur toifa talablarini qoniqtiradigan emitentlar royxati.

Birja rasmiy listingining V toifasi – oddiy aktsiyalari listing jarayonidan otgan, lekin xojalik-moliyaviy faoliyatlari korsatkichlari A toifa talablarini qoniqtirmaydigan emitentlar royxati.

Listingga kiritilmagan korxonalar – qimmatli qog’ozlari listing jarayonidan otmagan yoki birjada ekspertizadan otkazilmasdan muomalada bolgan emitentlar.

Joylashtirish – muomalaga chiqarilgan qimmatli qog’ozlarni birinchi (birlamchi bozor) haridorlarga (investorlarga) realizatsiya qilish;

Muomala – joylashtirilgan qimmatli qog’ozlarni savdo jarayonidagi oldi-sotdisi;

Listing – emitentni birja rasmiy listingga kiritish va ushbu nizom talablari shartlari bajarilishi ustidan nazoratni amalga oshirish jarayonlari yig’indisi;

Delisting – emitentni “Toshkent” RFB rasmiy listingidan chiqarib tashlash boyicha jarayolar yig’indisi;

Relisting – emitentlarni birja rasmiy listingga ularni chiqarib tashlangandan song qaytadan kiritilishi;

Markaz (yoki markazning hududiy bolimi) – Ozbeksiton Respublikasi davlat mulk qomitasi va uning xudidiy bolimlari qoshida qimmatli qog’ozlar bozori ustidan nazorat va muvofiqlashtirish boyicha markaz;

Ekspert-taxliliy markaz – “Toshkent” RFB tarkibiy bolinmasi bolib, birja rasmiy listingiga kiritilishi va listing royxatida bolishi chog’ida emitent xojalik-moliyaviy faoliyati koiffitsentilarini hisoblash va ekspertizasini amalga oshiruvchi markaz.

Listing komissiyasi – Emitentni birja rasmiy listingiga kiritish muolajasida va royxatda bolgan davri mobaynida uning xojalik – moliyaviy faoliyatining taxlilini amalga oshiruvchi komissiya.

Ekspertiza - birja ichki xujjatlariga muvofiq emitent iqtisodiy holatini tadqiqi boyicha muolajalar yig'indisi.

Kotirovka komissiyasi - birja rasmiy listingida bolgan qimmatli qog'ozlar boyicha narx shakllanishi ustidan nazoratni amalga oshiruvchi komissiya.

Birja rasmiy byuleteniga kiritish shartlari har bir birjada oziga hos tomonlariga ega bolsa-da ularning umumiyliklari ham mavjud. Masalan, "Toshkent" RFB nizomida quyidagi tartib tasdiqlangan;

- Birja rasmiy byuleteniga, chiqarilgan qimmatli qog'ozlari O'zbekiston Respublikasining amaldagi qonunlari talablariga muvofiq chiqarilib, davlat tashkilotlarida ro'yxatdan otgan va ushbu nizom talablariga javob beruvchi emitentlar kiritiladi.

- "Toshkent" RFB savdo muomalasida, joylashtirish xamda muomala jarayonlarida bolgan qimmatli qog'ozlarning kiritilishiga ruxsat etiladi.

- "Toshkent" RFB sida savdolar olib borish umumiy tartib va shartlari qimmatli qog'ozlar birja savdosi qoidalari asosida aniqlanadi.

Birja rasmiy byulleteniga kiritish talablari.

Emitentni birja rasmiy listingiga kiritish uchun quyidagi shartlarni bajarilishi zarur:

- a) Markazda emitentning amaldagi qonunchilikka muvofiq davlat ro'yxatidan otganligini tasdiqlovchi xujjat mavjudligi;

- b) Ta'sis xujjatlari va qimmatli qog'ozlarni muomalaga chiqarish xaqida qabul qilingan qarorlarda qimmatli qog'ozlar muomalasidagi erkinliklarining cheklanmasligi;

- v) Amaldagi qonunlar doirasida emitent ma'lumotlarining ochiqqligi;

- g) Emitent ustav fondi miqdorining 200 mln. so'mdan kam bolmaganida;

- d) Aktsiyanerlar soni 50 tadan kam bolmaganida;

- e) Emitentning kamida oxirigi 2 yil mobaynida faoliyatining zararsizligi shartlari bajarilganda amalga oshiriladi.

Emitent birja rasmiy listingining biron toifasiga kiritilgandan song listing muolajasidan otgan xisoblanadi.

Emitentning qimmatli qog'ozlari listing muolajasidan o'tmasa, listing toifasiga kiritilmagan – listingdan tashqari qimmatli qog'ozlar sifatida muomalada bolishlari ham mumkin. Buning uchun nizomning boshqa bandida albatta aloqida tartibga ishora qilinishi shart.

Emitentni birja rasmiy listingiga kiritish tartibi quyidagilardan iborat;

Emitent o'z aksiyalarini birja rasmiy listingiga kiritish muolajasi olib borish bo'yicha sorovnoma – ariza berishdan boshlanib, sorovnomaga qoshimcha aksiyaner jamiyat xaqida qisqacha tavsilotnoma (barpo etilishi tarixi, joriy xolati va rivojlanishi istiqbollari, ishlab chiqarayotgan maqsulotlari, kosatayotgan xizmatlarining tarkibi) haqidagi ma'lumotlarni taqdim etadi.

Aksiyanerlik jamiyatining moliyaviy aniqlash maqsadida boshqa hujjatlar ham taqdim etilishi ko'zda tutiladi.

Shundan song, emitent hujjatlarini ekspertiza qilish jarayoni boshlanib, taqdim etilgan hujjatlar qimmatli qog'ozlar ekspertiza qilish qoidalariga muvofiq, ekspertiza markazi tomonidan amalga oshiriladi. Ekspertiza chog'ida birja boshqaruvi ekspertiza to'lovlari (100 minimal ish haqidan ko'p bo'lmagan miqdorda) ni undirishga xaqlidir.

Ekspertiza natijalari bo'yicha ekspert-taxlil markaz birja rasmiy byulletenining u yoki bu toifa mezonlariga muvofiq o'z xulosasini, emitent moliya-xojalik korsatkichlari asosida ishlab chiqadi va birja listing komissiyasiga taqdim etadi. Birja listing komissiyasi ekspertiza – taxlili markazi xulosasi asosida birja boshqaruviga emitentni birja byulletenining u yoki bu toifaga kiritish xaqidagi qaror qabul qilishi uchun tavsiya kiritadi.

Birja rasmiy listingiga kiritish tartibi.

- Birja boshqaruvi qaror qabul qilgach 5 ish kuni mobaynida emitent birja boshqaruvi bilan qimmatli qog'ozlarini birja rasmiy listingiga kiritish haqidagi shartnoma imzolaydi.

- Shartnoma imzolangandan song 5 kun ichida emitent listingga kiritilishi uchun a'zolik badalini tolashi kerak, tolov emitentning birja rasmiy listingi royxatiga kiritilgani haqidagi habarni ommaviy axborot vositalarida nashr ettirish xamda u

haqida zarur axborotni bayon etishi bilan bog'liq monitoringni tashkil etish uchun sarflanadi.

- Kirish badalining joriy yil uchun miqdori birja boshqaruvi tomonidan aniqlanib, 100 minimal ish haqi miqdoridan kam bo'lmaslighi ko'zda tutiladi.

- Birja boshqaruvi emitentni kirish badalidan vaqtinchalik ozod etishi mumkin. Bu haqda ushbu masala bo'yicha boshqaruv alohida qaror qabul qiladi.

- Listing toifasiga kiritish emitent qimmatli qog'ozlari bilan birja savdolari birja listingiga kiritilish badalining tola qiymati tolangandan va pul mablag'ining birja xisob raqamiga kelib tushganadn songgina boshlanadi.

- Listing komissisi birja rasmiy listinggiga kiritilganda o'rnatilgan tartibda emitentga guvohnoma beradi.

Emitentlarni birja rasmiy listingida turishlari tartibi.

Listingda turish uchun zarur bo'lgan axborotlarni ochiqqligi katta ahamiyatga egadir, chunki potentsial investorlar emitent haqidagi o'zlarini qiziqtirgan barcha ma'lumotlarni olishga haqlidirlar.

Shuning uchun emitentlarni birja listingida bolishlari uchun emitent haqidagi axborotlarini ochish tartibi quyidagilardan iborat:

- a) Emitent axborotlarni ochish uchun o'rnatilgan barcha uchun barobar tartiblari bajarishi shart;

- b) Emitent moliyaviy ahvoli "Toshkent" RFB sida qimmatli qog'ozlarni ekspertiza qilish nizomi me'yoriy talablariga muvofiq bolishi shart.

Birja rasmiy listingining A toifasi emitentlari uchun quyidagi qoshimcha talablarni bajarilishini taqazo etiladi:

Birja savdolarida emitent aktsiyalari boyicha miqdor:

1. Yilning bir kalendar choragi uchun (aktsiyadorlik-tijorat banklari uchun) 5 million som.

2. Yilning bir kalendar choragi uchun (boshqa emitentlar uchun) 1 mln. som miqdorida bolishligi talab etiladi.

Birja rasmiy listingiga kiritilgan emitentlar uchun birjaga quyidagilarni taqdim etiladi;

Yil choragi tugsagach 30 ish kun ichida yil choragi boyicha moliyaviy hisobotlar.

Yil tugagach esa, yillik moliyaviy hisobotlarni soliq inspeksiyasi qabul qilgandan keyin 5 ish kuni ichida taqdim etishlari shart.

A toifa emitentlari “qimmatli qogozlar bozori qatnashchilari qaqidagi axborotlarni ochish tog’risida” gi nizomga muvofiq birjaga axborot taqdim etadilar.

Agar emitent chiqargan qimmatli qog’ozlar fond birjasi listingining oliy toifasiga kiritilgan bo’lsa, emitent 2 ish kuni ichida fond birjasiga yuz bergan ahamiyatli (emitent moliyaiy ahvolini keskin o’zgartiruvchi) voqea dalil haqida habar berishi kerak.

A toifasi emitentlari birjaga axborotni “qimmatli qog’ozlar bozori qatnashchilarining axborotlarini ochishlari haqidagi nizom” ga muvofiq taqdim etadilar.

Xamma xujjatlar toliq rasmiylashtirilgan bo’lishi, emitent birinchi rahbari (yoki uning movuni) va bosh hisobchisi tomonidan imzolangan bo’lishi kerak.

Moliyaviy xisobot xujjatlari soliq inspeksiyasi tashkilotlari tomonidan tasdiqlanadi. Yillik moliyaviy xujjatlari tarkibida auditor va taftish komissiya xulosalari bo’lishlari lozim.

Birja rasmiy listingiga kiritilgan emitentlar o’z aktsiyalarini “Toshkent” RFB qimmatli qog’ozlar birja savdosi qoidalari va fond birjasida qimmatli qog’ozlar kotirovkasi tartib-qoidalariga muvofiq kotirovka qilinadi.

Katirovkalash shartlarning bajarilishi ustidan nazoratni, spread minimal miqdorini o’rnatish xamda aktsiyalarning savdo sektsiyalari davomidagi narx o’zgarishlari yuqori chegaralarini o’rnatish kabi vazifalar kotirovka komissiyasining tasarrufidadir.

Kotirovka komissiyasining tarkibi va vakolatlari “Toshkent” RFB ichki xujjatlari doirasida tartibga solinadi.

Birja rasmiy listingida turgan davrida, emitent xisob (schet)-faktura asosida yilning choraklari boyicha listing badallarini;

- yilning 1-choragi uchun - otgan yilning 28 dekabrigacha,
- yilning 2-choragi uchun – joriy yilning 28 martigacha,

- yilning 3-choragi uchun – joriy yilning 28 iyunigacha,
- yilning 4-choragi uchun esa joriy yilning 28 sentyabrigacha tolab boriladi.

Yillik listing badallari birja tomonidan, emitent moliyaviy holatini yil choraklari bo'yicha taxlil qilish xamda, emitentning birja listingidagi maqomi xaqidagi ma'lumotlarni muntazam nashr ettirish uchun undiriladi.

Listing badalining yillik xajmi joriy (kalendar) yil uchun birja boshqaruvi tomonidan 100 minimal ish xaqi miqdoridan kam bo'lmagan miqdorda o'ratiladi.

Emitenlarni boshqa listing toifasiga otkazish.

Emitentlarni birja rasmiy listingining A toifasidan V toifasiga otkazish haqidgi qarorini birja listing komissiyasining taklifi bilan birja boshqaruvi emitent moliyaviy – xo'jalik ko'rsatkichlarini A toifasi talablari me'yorida pasayganda, ekspertiza qoidalari asosida qabul qiladi.

Birja rasmiy listingining toifasidan V toifasiga otkazilganda, listingga kiritish - a'zolik badali emitentga qaytarilmaydi V orni toldirilmaydi. Emitentdan listing A toifasiga qaytarilganda, bir kalendr yil davomida listingga kiritish badali undirilmaydi.

V toifa emitentlarini, A toifaga otkazish haqidagi qarorini birja boshqaruvi listing komissiyasining taklifi asosida moliyaviy-xo'jalik faoliyatining ko'rsatkichlari A toifa me'yorlari darajasiga yetganda "Toshkent" RFB ekspertiza otkazish qoida-tartiblariga muvofi amalga oshiriladi.

Birja rasmiy listingining V toifasidan A toifasiga otkazganda listingga kiritish badali summasining o'ratilgan miqdorining 50 foizi undiriladi.

Boshqa toifaga otkazilganligi haqidagi qaror chiqqandan e'tiboran emitent va birja o'zaro imzolagan shartnomaga muvofiq qimmatli qog'ozlarni birja rasmiy listingiga kiritish haqida tegishli o'zgartirishlar 5 ish kuni mobaynida kiritiladi.

Emitentni birja rasmiy listingidan chiqarish (delisting) qilish tartibi.

Rasmiy listingdan chiqarish (delisting) asoslari.

Qimmatli qog'ozlarni birja rasmiy listingidan chiqarish haqidagi qaror birja boshqaruvi tomonidan qabul qilinadi.

Birja rasmiy listingidan quyidagi xollarda:

- emitent moliyaviy-xo'jalik korstkichlari o'rnatilgan me'yorlardan pasayganda "Toshkent" RFB eksperiza qoidalariga muvofiq;

- emitent tugatilishi yoki qayta tashkil etilishi natijasida chiqarilma bekor qilinganda;

- mazkur nizomning emitentga ta'lluqli axborotlarni ochishi xaqidagi shartlari muddatlari boyicha bajarilmasa;

- emitent tomonidan badallar belgilangan muddatda to'lanmaganda delisting amalga oshiriladi.

Birja delisting xaqida birja boshqaruvining qarorini qabul qilgandan so'ng 3 ish kuni mobaynida emitentni uning (qimmatli qog'ozlarini) birja rasmiy listingidan chiqarilganligi haqida yozma habardor qiladi.

Birja agar emitentga soliq imtiyozlarini berilgan bo'lsa, birja boshqaruvi delisting xaqidagi qaror qabul qilingandan so'ng 3 ish kuni mobaynida soliq tashkilotlarini yozma ravishda delisting xaqida habardor qiladi.

Birja 5 ish kuni mobaynida qimmatli qog'ozlarni birja rasmiy listingidan chiqarilganligi haqidagi habarni OAV da nashr ettiradi.

Delisting qimmatli qog'oz aylanmasini toxtatmaydi va ular birjada birja rasmiy listingiga kiritilmagan korxonalar qimmatli qog'ozlari toifasida muomalada bo'lishlari mumkin.

Delisting roy bergan holda emitentdan undirilgan avvalgi to'lov va yillik badallari qaytarilmaydi va o'zni to'ldirilmaydi.

Kelishmovchiliklarni hal etish tartibi.

Kelishmovchiliklarni hal etish tartibi birja va emitent o'rtalarida qimmatli qog'ozlarni birja rasmiy listingiga kiritish haqidagi shartnoma doirasida belgilanadi.

Agar kelishmovchiliklarni muzokaralar orqali hal qilishni imkoniyati bo'lmasa, kelishmovchiliklarni bartaraf etish O'zbekiston Respublikasi amaldagi qonunlari doirasida hal etiladi.

Emitentlarni qayta birja rasmiy listinggiga kiritish – relisting.

Relisting yoki emitentni birja rasmiy listingiga listingdan chiqirilgandan keyin qaytadan kiritilishi faqat ushbu nizomning “Umumiy holat” (1-qism) ga muvofiq amalga oshiriladi.

Relistingda ushbu nizomga muvofiq emitent belgilangan to'lovlarning barchasini to'lagicha amalga oshiradi.

Emitentlarning birja listingidan tashqaridagi toifa qimmatli qog'ozlarini muomalasi.

Emitentlar qimmatli qog'ozlarini listingdan tashqaridagi toifaga kiritish va ularning muomalasi tartibi.

Birja byulleteni rasmiy listingidan tashqaridagi toifaga joylashtirish va muomalasiga aktsiya va obligatsiyalar uchun ruqsat etiladi.

Birja rasmiy listingidan tashqaridagi toifaga kiritilgan aktsiyalar birjada avvaldan ekspertiza qilinmasdan muomalaga qoyiladi.

Emitentlarni listingdan tashqaridagi toifaga kiritish uchun asos bo'lib quyidagilar hisoblanadi:

Brokerlarning mazkur emitent qimmatli qog'ozini sotib olishlari va sotishlari uchun bergan buyurtmasi;

Emitentni (emitent bergan vakolatli vakilini) listingdan tashqaridagi toifaga kiritish haqidagi arizasi;

Davlat mulkini boshqarish qo'mita yoki emitentning yuqori tashkilotining aktsiya va obligatsiyalar haltasini birja savdolariga qoyish haqidagi buyrug'i;

Birja boshqaruvining emitent qimmatli qog'ozlarini listing talablariga mos kelmasligi haqidagi qarori.

Emitent qimmatli qog'ozlari emitentni o'zi (vakolatli vakilining) bergan arizasiga muvofiq listingdan tashqaridagi toifa qimmatli qog'ozlar savdosiga qoyilishi ham mumkin.

Bu holda emitentni arizasiga royhatdan otkazilib, emissiya loyihasi, soliq inspeksiyasisi tasdiqlagan oxirigi yil moliyaviy hisoboti hamda auditorning hulosasi ilova qilinadi.

Emitentni qimmatli qog'ozlarini listingdan tashqaridagi toifa qimmatli qog'ozlar muomalasiga kiritish va joylashtirish tartibi "Toshkent" RFBda qimmatli qog'ozlar birja savdosini tashkil etish qoidalari doirasida tartibga solinadi.

Emitentlarni birja rasmiy byulleteni listingidan tashqaridagi toifada muomalasini vaqtinchalik to'xtatish va toifadan chiqarish tartibi

Emitentlarni birja rasmiy byulleteni listingidan tashqaridagi toifada muomalasini vaqtinchalik to'xtatish haqidagi qarorni birja boshqaruvi markazining ta'liqli qaroriga muvofiq qabul qiladi.

Emitentni birja rasmiy byulletenidan chiqarish haqidagi qarori birja boshqaruvi quyidagi;

Emitentni qayta tuzilishi yoki qayta tashkil etilishi natijasidagi qimmatli qog'ozlarning bekor qilinishida;

Markazning qimmatli qog'ozlardan chiqarilishi to'xtalishi haqidagi qarori qabul qilganda;

Sud organlarining emitent qimmatli qog'ozlari muomalasini to'xtatilishi haqidagi qarori asosida qabul qilinadi.

Birja boshqaruvining qarori qabul qilingandan song:

3 ish kuni mobaynida birja qatnashchilarining e'tiboriga emitentni birja rasmiy byulletenidan chiqarilganligi haqidagi axborotni yetkaziladi;

7 ish kuni mobaynida ushbu axborotni OAV da nashr ettiriladi.

Emitentni birja rasmiy byulleteniga qayta kiritish ushbu nizomda ifoda etilgan barcha bozor qatnashchilari uchun umumiy hisoblangan qoidalarga muvofiq amalga oshiriladi.

Listing muolajasini muvofiqlashtirish va nazorat qilish

Birja rasmiy listinggiga kiritilgan qimmatli qog'ozlar emitentining ushbu nizom talablarini rioya qilishlari ustidan nazorat quyidagi maqsadlar:

qimmatli qog'ozlar bozoridagi investorlar xuquqlarini himoya qilish;

emitentlar faoliyatlarini amaldagi qonunlar va ushbu nizom talablariga muvofiq monitoringi uchun;

qimmatli qog'ozlar emitentlariga amaldagi qonunlar talablarini bajarilishini ta'minlovchi o'zaro maslahatlashib turishlari uchun amalga oshiriladi.

Nazorat muolajasi quyidagi:

Birja rasmiy listingiga kiritilgan emitentlar va qimmatli qog'ozlarning muomalasi shartlari haqidagi axborotlarni yig'ish va qayta ishlash sohasidagi choratadbirlar;

Ushbu nizom talablariga muvofiq o'rnatilgan qimmatli qog'ozlar muomalasi shartlarini bajarilishi ustidan o'rnatilgan nazorat qilish choralarini o'z ichiga oladi.

Ushbu nizom talablarini bajarilishi nazorati har bir kalendar yil choragi tugagandan song muntazam amalga oshiriladi.

Birja huquqlari

Emitentga uning harkatlari oqibatida, chiqarilgan qimmatli qog'ozlar egalarining huquq yoki manfaatlari buzulishi mumkinligini eslatib qoyuvchi yozma habarni yetkazish;

Emitentni birja fikricha qimmatli qog'ozlar egalarini huquqlarini, manfaatlarini suiste'mol qilishiga olib keluvchi harakatlar yuzaga kelishi mumkinligini, patentsial investorlarga investitsiya ob'ektlari haqidagi to'la axborotlarni olishlari zarurligini eslatib qoyishlari;

Huquqni tartibga soluvchi oraganlarga habarnomalar yollash;

Emitentni qimmatli qog'ozlari bilan savdoni vaqtinchalik to'htatib qoyish;

Emitentni birja rasmiy listingidan chiqarib tashlash huquqiga egadir.

Nizomni kuchga kiritish, unga o'zgartirishlar va qo'shimchalar kiritish tartibi

Ushbu nizom markaz bilan kelishgandan va tasdiqlangandan song o'rnatilgan tartibda kuchga kirdi.

Barcha o'zgartirishlar va qo'shimchalar haqidagi qarorni birja boshqaruvi tomonidan taklif etiladi va markaz bilan avvaldan kelishilib olinadi.

“Toshkent” RFB va markaz o'zaro munosabatlarini listing muolajasini kelishib olish yo'li, birja faoliyatiga standartlar hamda savdo qatnashchilari malakalariga bo'lgan talablar o'rnatish orqali amalga oshiriladi.

Qisqacha xulosalar:

Qimmatbaho qog'ozlar bu mulkiy ma'nodagi hujjat bo'lib, mulkdorlik xuquqi ushbu hujjatsiz amalga oshirilmaydi va biror boshqa kishiga otib qolmaydi. Qimmatli qog'ozlarning asosiy hillari hissador aktsiyadorlar jamiyatlari sarmoyasida qatnashish xuquqini beruvchi va ma'lum dividend olish xuquqini beradigan guvoxnoma.

Qimmatli qog'ozlar ikki hilga bo'linadi:

- birlamchi, ya'ni qimmatli qog'ozlar emissiyasi vaqtida paydo bo'lgan bozor;
- ikkilamchi, ya'ni qog'ozlar qayta sotiladigan bozor.

Fondli qiymatni hamma oladi: yakka tartibdagi investorlar, moliya-kredit institutlari, pensiya fondlari, davlat muassasalari va korporatsilari, sug'urta kompaniyalari, investitsiya qiluvchi fondlar va qimmatli qog'ozlarni joylashtirish bilan (hukumat obligatsiyalaridan tashqari) odatda emissiya sindikatlarini barpo qiluvchi investitsion banklar shug'ullanadilar.

Nazorat savollari:

Qimmatli qog'ozlar bozor tushunchasiga nimalar kiradi

Qimmatli qog'oz deganda nima tushuniladi

Qimmatli qog'oz bozorini qanaqa hillarini bilasiz

Fond birjasi deganda nimani tushunasiz

Ikkilamchi fond bozori tushunchasiga nimalar kiradi

Fond birjalariing faoliyati nimalaran iborat

Birja listingi nima

Listingga kiritish shartlari nimalardan iborat

Birja listingining savdo qatnashchilari uchun ahamiyati nimada

Birja listingining korxonalar uchun ahamiyati nimalardan iborat

Adabiyotlar:

“O‘zbekiston Respublikasining birja va birja faoliyati haqida” gi qonunini yangi taxriri 2001 yil.

1994 yil 21 yanvarda e'lon qilingan O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining

“Iqtisodiy islohatlarni yanada chuqurlashtirish, xususiy mulkchilikni ximoya qilish va tadbirkorlikni rivojlantirish choralari haqida” gi farmoni

1997 yil 10 oktyabrdagi O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Tovarlar (xizmatlar) ni eksport qilishni rag‘batlantirishning qo‘shimcha choralari haqida” gi farmoni

1995 yili O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar maxkamasining “Iste‘mol bozorini birincha galdagi muhim tovarlar bilan boyitishning qo‘shimcha choralari haqida” gi qarori

O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar maxkamasi 1999 yil 15 aprelda qabul qilgan “Birja va yarmarka savdosining samaradorligini oshirish choralari haqida” gi qarori

1999 yil 6 mayda “O‘zbekiston Respublikasida birja va yarmarka savdosini yanada rivojlantirish choralari haqida” gi qarorlari,

Degtyareva O.I., Kandinskaya O.A., “Birjevoe delo” Moskva., YuNITI 2003g.

Kameneva. N.G., “Organizatsiya birjevoy deyatelnosti” Moskva. Banki i Birji YuNITI 2001g.

Uzun V.Ya. “Tovarnaya birja” Moskva , Znanie 1998 g.

S.Salimov “Birja i birjevaya deyatelnost” Tashkent. 2003 g.

Dodobaev Yu.T., Azizova N., Xudoyberdiev A. “Birjevoe delo” 2001g.

www.yarmarka.ru

www.expo.uz

www.uz-realty.uz

www.uzex.com

10- Mavzu. Valyuta birjalari.

Valyuta birjalaridagi faoliyat olib borilganda ham milliy valyutada, xam horijiy valyutalarda ishlashga to'g'ri keladi.

Valyuta jahon moliya tizimiing muhum komponenti (tarkibiy qismi) bolib mamlakatlar orasida tovarlar hizmatlar va sarmoyalari bir biriga o'tishiga xizmat qiladi.

Valyuta xalqaro iqtisodiy ayriboshlash va boshqa xalqaro aloqalarda qatnashib ular natijasida pulli hisob kitob zaruriyatiga olib keladigan mamlakat bir birligidir. Miliy pul birligi valyuta sifatida uning kursi boyicha foydalanuvchi xalqaro narxiga egadir. Amaliyotda valyuta milliy banknot shaklida foydalaniladi, hamda to'lov vositasi va kredit omillari xisobi (cheklar, trattalar, pul otkazish vositasi) bolishi mumkin.

Valyutalarga xalqaro shartnomalar asosida xisob - kitob pul birligi sifatidagi xisob - kitob raqamlaridagi yozuvlar ham kiradi. Xamma milliy valyutalar qog'ozdan.

Valyutalarni bir-biriga taqqoslab muvofiqlashtirish birinchi jaxon iqtisodiy inqirozigacha 1929 -1933 yil ya'ni oltin pul muomalasi tizimini qollanishiga qadar zaruriyati yoq edi.

Bu oltin pul tizimi doirasidagi munosabatlar o'z-o'zini muvofiqlashtiruvchi edi. Chunki milliy valyuta birliklarini erkin oltinga almashtirish mumkin edi. Amalda haqiqiy dunyo puli sifatida oltin yurar edi. Valyuta kurslari bu sharoitda juda oson aniqlanar edi, ya'ni pul birligidagi oltin miqdori e'tirof etilgan edi.

Valyuta operatsiyalarini muvofiqlashtirishga birinchi marotaba ikkinchi jahon urushi ohirlarida xarakat qilindi.

1944 yili BMTning Bretton-vudzdagi valyuta moliya anjumanida xalqaro valyuta jamqarmasi va valyuta tizimiing qurish printsiplari haqidagi bitim ishlab chiqildi va imzolandi.

Bretton-vudz sistemasi printsiplari quyidagilardan iborat edi.

- pul birligi asosida oltin yotgan va qog'oz pullar oltinga erkin almashtirilgan;
- oltin standart ornida qat'iy cheklangan;

- oltin shiorli standart o'rnatilgan;

- oltinga erkin almashuv xuquqi faqat AQSH dollari va Angliya Funt-sterlingi uchun saqlanib qolindi.

Bu ikki valyuta tillo bilan birga xalqaro rezerv valyuta maqomini oldi va boshqa valyuta kurslarini aniqlashda asos bo'lib xizmat qilish kerak edi. Boshqa xamma valyutalar uchun valyuta paritetlarini aniqlashda tillaga nisbatan ma'lum miqdorda cheklangan munosabat o'rnatildi. Xamma valyutalar kursini muvofiqlashirish amalda joriy kilindi. Davlatlar o'z valyutalari kurslari va valyuta paritetlarini quvvatlab turishlari kerak edi. Bretton-vudz sistemasi ancha pishiq oylanganligi bilan faqat rezerv valyutaning barqarorligi sharoitida samarali ishlar edi. Bu shart ohir oqibatda bajarilmay qoldi, avval funt-sterling keyin AQSH dollari barqarorligini yo'qotdi va ajoyib tizim ishlay olmadi. 1971 yil dollarni oltinga almashishi to'xtatildi. Bu Bretton-vudz tizimini tugaganligini bildirardi.

Bir qator xalqaro bitimlar natijasida yangi valyuta asosida na oltin, na rezerv valyuta bo'lmagan tizimi paydo bo'ldi. Valyuta kurslari erkin (suzib yuruvchi) bo'ldi, ular bir-birlariga ixtiyoriy bog'lanar edi. Oltinni qat'iy narxi bekor qilindi. Oltin oddiy tovarga aylandi.

Valyuta barqarorligini ushlab turish uchun mahsus qarz xuquqi -SDR sistema tizimidan foydalaniladigan bo'lindi. Bu tizim mohiyati quyidagicha. SDR - xalqaro valyuta jamg'armasi qarori bilan barpo qilingan va amalga kiritilgan maxsus shartnomaviy pul. Xalqaro valyuta jamg'armasiga a'zo davlatlar uchun maxsus xisob raqamlari ochilib, XVJ o'z sarmoyalariga mutanosib ravishda o'z xissalarini SDR oladilar. SDR faqat xisob-kitob birligi sifatida muomalada bolishi ko'zda tutilgan bo'lib ma'lum bir sharoitda milliy valyutaga aylantirilishi mumkin. 1981 yil 1-yanvaridan XVJ SDRni sodalashtirilgan ortacha o'lchangan valyuta haltasi asosidagi kursini joriy qildi. Bu ortacha og'irlikdagi valyuta haltasini 42 %ini - AQSH dollari, 19% ini - nemis markasi, 13% ini - Fransuz franki, Buyukbritaniya funt-sterlingi va Yaponiya iyenasi tashkil etadigan bo'lindi. Bu tizim boyicha valyutalarni solishtirma og'irligi bu valyutalarni xalqaro savdo va to'lovlardagi solishtirma og'irliklariga

tengdir. XVJ rasmiy ma'lumotlarida SDRdan faol foydalanadi. SDR xar yili XVJ tomonidan kotirovka qilinadi

Valyutalarni har-hil ishonchliligi, turli mintaqaviy manfaatlar muvofiq valyuta kurslarini aniqlada z xil yondashuv mavjud:

- Valyuta tebranishi har tarafga 2,25% gacha tebranishi mumkin bo'lgan valyutalar. Ushbu guruhga 1979 yil barpo etilgan Yevropa iqtisodiy hamjamiyatiga a'zo davlatlar valyutalarini barqarorligini ta'minlash uchun mo'ljallangan Yevropa valyuta tizimi ham kiradi.

Yevropa valyuta tizimi mamlakatlar valyutalarini paritet turi orqali bir-biri bilan bog'lar edi (Yagona Yevropa ittifoqi barpo etilgunga qadar).

Asosiy valyuta kursi maxsus birlik - Yevropa valyuta birligi Ekyu dan foydalanib aniqlanar edi. U qurulish tamoyili va printsiplari boyicha SDR juda oxshash edi. Milliy valyuta kursi 2,25% atrofida tebranib turishi mumkin. Italiya lirasi uchun esa 6% tebranishga ruxsat etilgan edi.

Shunday qilib Yevropa xamjamiyati davlatlari oz valyutalari bir-birlariga bolgan nisbatini qat'iy nisbatda saqlab turadilar. Boshqa mamlakatlar valyutalariga nisbatan birgalikda suzadilar.

- Erkin suzib yuruvchi kursli valyutalar. Valyuta bozoridagi har kungi talab va takliflar asosida ornatiladi.

11.2 chet el valyuta birjalari.

Xorijiy valyuta - bu yangi g'oya emas, u har hil pullarni ayriboshlash vositalaridan biri bolib, birinchi pul paydo bolgan paytdan boshlab mavjud. Xorijiy valyutalar bilan bitim birinchi bor (1550 yillarda) Lombardiya boshlangan deb xisoblash mumkin. Chet el valyutalarini sotib olish 1880 yilgacha oltin standarti joriy qilingungacha butunlay bugungiga oxshamagan shaklda bolgan edi.

XX asrda chet el valyutalari bilan bog'liq masalalar ikki bir biriga qarshi nuqtai nazarda hal qilinar edi: moliyalashtirish tizimi yoki suzib yuruvchi valyuta kursi tizimlari, koproq ikkala tizimni hisobga olib yechiladi.

Masalan, siz yapon televizori sotib oldingiz. Xaridni qanday to'laysiz albatta oz mamlakatingiz valyutasida, lekin ishlab chiqaruvchi firma oz mehnati uchun oz

mamlakati valyutasida haq olgan. Ishlab chiqaruvchi mamlakati o'z valyutasida pul olish uchun sizning mamlakatingiz valyutasini uning mamlakati valyutasiga almashtirish bitimi valyuta birjasida amalga oshirilgan.

Valyuta birjasi-milliy valyutalarni tashkil etilgan bozori.

Unda miliy valyutalarni bozordagi talab va taklif ta'sirida shakllangan bir-biriga bolgan nisbati-kursi boyicha erkin oldi-sotdisi amalga oshiriladi.

Valyuta birjasidagi kotirovka almashtirilayotgan valyutani harid qobiliyati asosida aniqlanib, u o'z navbatida emitent mamlakatdagi iqtisodiy vaziyat bilan chambarchas bog'liqdir. Valyuta birjalaridagi operatsiyalar almashinayotgan valyutani boshqa valyutaga erkin almashuviga asoslanadi. Bu hil tipdagi birjalar qadimdagi savdo birjalariga ko'p jihatdan oxshashdir.

Xorijiy valyuta birjasi bu butun dunyoni qamrab olgan valyuta sotuvchi va haridorlari tizimi bo'lib dunyoning son sanoqsiz moliya markazlarida faoliyat korsatadilar. Xar kuni butun dunyoda taxminan 500 mlrd AQSH dollari miqdorida valyuta bitimlari tuziladi. Ammo amalda haqiqatdan xam valyuta almashinuvi juda kam bo'ladi. Telefon, teleks va komyuterlar laxza ichida bitimlarni muvofiqlashtirib amalga oshirishga yordam beradi.

Qisqacha xulosalar.

Valyuta jahon moliya tizimining muhum komponenti (tarkibiy qismi) bo'lib mamlakatlar orasida tovarlar xizmatlar va sarmoyalari bir biriga o'tishiga xizmat qiladi.

Valyuta xalqaro iqtisodiy ayriboshlash va boshqa xalqaro a'loqalarda qatnashib ular natijasida pullik xisob - kitob zaruriyatiga olib keladigan mamlakat pul birligidir.

Amaliyotda valyuta milliy banknot shaklida foydalaniladi. Xamda to'lov vositasi va kredit omillari xisobi (cheklar, trattalar, pul otkazish vositasi) bolishi mumkin.

Vositalarga xalqaro shartnomalar asosida xisob - kitob pul birligi sifatidagi xisob - kitob raqamlaridagi yozuv, xamma milliy valyutalar qog'ozdan.

Valyuta operatsiyalarini muvoviqlashtirishga birinchi marotaba ikkinchi jahon urushi ohirlarida xarakat qilindi.

1944 yili BMTning Bredton-vudzdagi valyuta moliya anjumanida xalqaro valyuta jamgarmasi va valyuta tizimining qurish printsplari haqidagi bitim ishlab chiqildi va imzolandi.

Valyutalarni solishtirma og'irligi bu valyutalarni xalqaro savdo va to'lovlardagi solishtirma og'irliklariga tengdir. XVJ rasmiy ma'lumotlarida SDRdan faol foydalanadi. SDR har yili XVJ tomonidan kotirovka qilinadi

Valyutalarni har-hil ishonchliligi, turli mintaqaviy manfaatlari 3 asosiy valyuta va valyuta kurslarini aniqladi;

Valyuta tebranishi xar tarafga 2,25% gacha tebranishi mumkin bo'lgan valyutalar.

Valyuta birjasi-milliy valyutalarni tashkil etilgan bozori.

Unda milliy valyutalarni bozordagi talab va taklif ta'sirida shakllangan bir-biriga bo'lgan nisbati-kursi bo'yicha erkin oldi-sotdisi amalga oshiriladi.

Biron bir yoki bir nechta kuchli konvertatsiya qilinuvchi valyutalarga bog'langan valyutalar va erkin suzib yuruvchi kursli valyutalar. Valyuta bozoridagi har kungi talab va takliflar asosida o'rnatiladi.

Nazorat savollari:

Xalqaro valyuta tizimi deganda nimani tushunasiz

Valyuta kursi nima

Valyutalar kotirovkasini ta'riflang

Kross kurslar ahamiyati qanaqa

Valyuta bitimi tushunchasiga nimalar kiradi

Valyuta bitimlarini qanaqa hillarini bilasiz

Valyuta birjasi faoliyatini qanday xujjat tartibga soladi

Valyutalar bozorining paydo bolishi zaruriyati nimada

Valyuta operatsiyalarining mohiyati nimalardan iborat

Valyuta birjasining mamlakat iqtisodiyoti uchun qanday ahamiyatga ega

Adabiyotlar:

“O‘zbekiston Respublikasining birja va birja faoliyati haqida” gi qonunini yangi taxriri 2001 yil.

1994 yil 21 yanvarda e‘lon qilingan O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Iqtisodiy isloxlarni yanada chuqurlashtirish, xususiy mulkchilikni ximoya qilish va tadbirkorlikni rivojlantirish choralari haqida” gi farmoni

1997 yil 10 oktyabrdagi O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Tovarlar (Xizmatlar) ni eksport kilishni raqbatlantirishning qushimcha choralari haqida” gi farmoni

1995 yili O‘zbekiston respublikasi Vazirlar maxkamasining “Iste‘mol bozorini birinchi galdagi muhim tovarlar bilan boyitishning qo‘shimcha choralari haqida” gi qarori

O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar maxkamasi 1999 yil 15 aprelda qabul qilgan “Birja va yarmarka savdosining samaradorligini oshirish choralari haqida” gi qarori

1999 yil 6 mayda “O‘zbekiston Respublikasida birja va yarmarka savdosini yanada rivojlantirish choralari haqida” gi qarorlari,

Degtyareva O.I., Kandinskaya O.A., “Birjevoe delo” Moskva., YuNITI 2003g.

Kameneva. N.G., “Organizatsiya birjevoy deyatelnosti” Moskva. Banki i Birji YuNITI 2001g.

Uzun V.Ya. “Tovarnaya birja” Moskva , Znanie 1998 g.

S.Salimov “Birja i birjevaya deyatelnost” Tashkent. 2003 g.

Dodobaev Yu.T., Azizova N., Xudoyberdiev A. “Birjevoe delo” 2001g.

www.yarmarka.ru

www.expo.uz

www.uz-realty.uz

www.uzex.com

11- Mavzu. Bozor tizimida savdo uylari va ularning moddiy texnika bazasi.

Savdo uylarini jahon bozor infratarkibi tizimida paydo bo'lishi XIX - asrning 2-chi yarmiga tog'ri keladi.

Bu davrga kelib sanoat gurkirab rivojlandi, ishlab chiqarishga ilmiy-texnika taraqqiyoti yutuqlari keng ko'lamda tadbqiq etilishi va hamda raqobatchilik kurashining avj olishi bilan harakterlidir. Bunday sharoitda tovar sotish va uni yetkazib berishning o'zi kamlik qilardi. Kuchli raqobatchilikka bardosh berish uchun, savdo korxonalari xaridorlarni jalb qilish maqsadida savdoni yangi usuli va shakllarini izlab topishlari zarur edi. Tovar sotish yukni tashib berish, uni sug'urta qilish, yuk kemalariga yetkazib berish, transport dispecherlik hizmati, axborot xizmati, tovarlarni jamlab sotish kabi xizmat turlari bilan to'ldirildi.

Yuqorida zikr etilgan xizmatlarni rivojlanishi tovar ishlab chiqaruvchilar bilan birgalikda ishlash zaruriyatini tug'dirdi. Bu aytib otilgan xizmatlarni kengaytirishgina emas balki, xaridorning shaxsiy extiyoj - hoxishini qondirishga qaratilgan maxsulot texnik xarakteriga ma'lum o'zgaririshlar kiritish orqali amalga oshirish imkoniyatini yaratdi. Savdo xodimlari shu yo'l bilan ishlab chiqarish tarkibiga ta'sir eta boshladilar. Ta'sir samarador bolishi uchun savdogarlar o'z pullarini ishlab chiqarishga sarflay boshladilar.

Shu tariqa savdo uylari savdo vositachi tarkib sifatida paydo bolib ishlay boshladilar. 1917 yilgacha Rossiyada yuzlab savdo uylari faoliyat korsatar edilar. Ularni asoschilari kopchilikka tanish savdogar va tadbirkor kishilar edilar. Rossiya savdo uylari ayniqsa to'qimachilik, oziq-ovqat va boshqa iste'mol mollari bozorida faoliyat korsatar edilar.

Savdo uyi yirik savdo tashkiloti bolib uning muhim xususiyatari; - tovar ishlab chiqarish sohasiga faol kirib borish, ishlab chiqarish kooperatsiyalarini tashkil etish va moliyaviy kredit operatsiyalarda qatnashishidir.

Dunyodagi savdo uylarining asosiy maqsadlari quyidagilar :

- vositachilik operatsiyalarini ijobiy takomillashtirish va kengaytirish asosida tashqi iqtisodiy aloqalarni faollashtirish;

- jahon tovar bozorlaridagi konyuktura o'zgarishlariga tezlik bilan javob choralari ishlab chiqish;

- raqobatbardosh tovarlar ishlab chiqarish va sotuvni tashkil qilish;
- kichik va o'rta firmalarini birlashtirib ulardagi mollar sotuvini moliyalashtirish;
- reklama marketing xizmatlari xarajatlari va muomala xarajatlarini kamaytirish ;
- mijozlarga keng ko'lamda qo'shimcha xizmat ko'rsatish;
- sotish bilan oldi-sotdi jarayonini boyitish;
- ishlab chiqarish tarkibiga ta'sir ko'rsatish jumladan, savdo sarmoyasini ishlab chiqarishga investitsiya qilish orqali.

Savdo uylari iqtisodiyot taraqqiyotining o'tish davrida bir tarafdin egalariqa eng kop savdo foydasini keltirib boshqa tarafdin bozorni xilma-xil tovarlar bilan boyitib o'z mamlakatlarini eksport pozitsiyalarini mustaxkamlab, ayniqsa samarali faoliyat ko'rsatadilar.

Savdo uylarini rivojlanish tarixini ko'zdan kechirib birinchi galda qonunchilikka e'tibor qaratishimiz mumkin. Bir qator Braziliya, Buyuk Britaniya, Germaniya, Xindiston, Frantsiya va boshqa davlatlarda savdo uylarinig mamlakat eksport siyosatini va iqtisoddagi katta ahamiyatini xisobga olib maxsus qonunchilik aktlari va me'yoriy xujjatlar qabul qilingan. Ularda savdo uylari faoliyati muvofiqlashtirilib, ularga nisbatan ma'lum ustunlik va imtiyozlar ko'zda tutilgan. Rossiya qonunchiligida savdo uyi degan tushuncha yo'q. Shu bilan birga amaldagi qonunlar savdo uylari tashkil etish va kopqirrali savdo faoliyati olib borishlarini taqiqlamaydi.

Sobiq SSSR qonunchiligida savdo uylari birinchi bor SSSR Ministrlar Sovetining 1988 yil 2-dekabrdagi 1405 - raqamli , "Davlat korxona, muassasa va tashkilotlari tashqi iqtisodiy aloqalarni yanada rivojlantirish borasida" gi qarorida tilga olingan edi. SSSR Ministrlar Sovetining 1990 yil 20-iyuldagi 712-raqamli "SSSR xududida xorijiy valyutaga chakana savdo xizmatini yanada takomillashtirish haqida" gi qarori chiqishi bilan savdo uylari tuzish uchun ancha jiddiy va xuquqiy asos paydo bo'ldi.

Rossiya qonunlari bir-biridan quyidagilar bilan farq qiluvchi savdo uylar ishlashlari uchun imkoniyat beradi:

- Tashkiliy xuquqiy makomi ;
- Faoliyat tasnifi ya'ni maqsadi;
- Xarakat kolami;
- Aloqalari shakli;
- Savdo operatsiyalari tasnifi bilan.

Tashkiliy xuquqiy maqomi bo'yicha Rossiya qonunchiligida yopiq xildagi aktsiyadorlar jamiyatiga rejashtirilgan masuliyati cheklangan ortoqchilikka va ochiq yoki yopiq turdagi aktsiyadorlar jamiyatlar qatoridagi savdo uylari ularga:

- oz xisobidan oz xisobiga savdo qiluvchi yirik savdo firmalari;

- Jahon savdo operatsiyalari bilan birga oz xisobi uchun ishlovchi an'anaviy vositachi yirik brokerlik firmalari. Ular broker firmalarining aloxida xili bolib, birjaviy va birjadan tashqaridagi mollar bilan ulgurji, mayda ulgurji va chakani savdo operatsiyalarini olib boradilar.

- Kuchli birjalarning hosila tashkilotlari - brokerlik idoralar ishtirokida mustaqil savdo faoliyati va davlat ro'yxatidagi tovarlar bilan faoliyat olib boruvchi savdo tashkilotlarini kiritish mumkin. Bunday xil savdo uylari birja ro'yxatiga kirmagan tovarlar birjasiga aylanib qolishi mumkin. Bunaqa savdo uylari Rossiya tovar xom ashyo birjasida mijozlar bilan aloqalarini uzmay , brokerlar manfaatlariga sherikchilik qilmasdan birja ro'yxatiga kiritilmagan tovarlarni birjani ozidan olib chiqish uchun tashkil etilgan edilar.

Ixtisoslashgan savdo uylari jahon bozoridagi qattiq raqobat, ichki bozordagi talab tolovlarini cheklanganligi va narxlar erkinligi sharoitida texnik murakkab maxsulotlarni sotish qiyinchiliklariga javob xarakati maxsulidir.

Savdo operatsiyalari (tovar sotish va yetkazib berish , jumladan oz omborlaridan tog'ridan – tog'ri tezkor operatsiyalarni amalga oshirish va x.k).

Moliyaviy operatsiyalar (tijorat, kredit, qarzlar berish, innovatsion investitsiyalar qilish, lizing, qoshma korxonalar tuzish kafolatlari berish v x.k.)

Axborot xizmati . (bozorni tadqiq etish , axborot yig'ish taxlil etish va berish).

Unversal savdo uylari savdo uylari bolib, ozlari mustaqil maxsulot ishlab chiqarmaydilar. Ular faqat tovar sotadilar. Unversal savdo uylari moliya tashkiloti

funktsiyasini bajaradi, lekin bu bank emas, axborot bilan ishlasada, lekin axborot agentligi emas, ya'ni uni savdo faoliyatini moliyaviy axborot sohasidagi faoliyatlar bilan to'ldiradilar.

Xarakat kolami boyicha savdo uylari mintaqaviy, maxalliy, federal, umummanfatli va munitsipal ya'ni biror boshqarish tashkiloti yoki xudud tasarrufida.

Savdo shakli boyicha savdo uylari ulgurji mayda ulgurji va chakana komission muqobil konsegnatsiya asosida savdo qiluvchi va boshqalar.

Aloqa shakllari boyicha savdo uyini boshqa xo'jalik sub'ektlari bilan agenlik bitimi, xamkorlik bitimi, hamda oldi - sotdi kontraktlari, konsegnatsiya bitimlari ya'ni kontraktidagi bir taraf boshqa tarafga o'z nomidan xorijdagi ombori konsegnat tovarlari hisobidan tovar sotadi va aloqani boshqa shakllari bilan shug'ullanadilar.

Savdo uylari o'z faoliyatlarida biron-bir tovar guruhi, shartnoma hili bilan chegaralanmay xaridorlarga kompleks savdo xizmati korsatishga asoslanadi. Shuning uchun xam ular samaradorligi turlicha bo'lgan xo'jalik aloqalaridan foydalanadilar.

3. Birja va birja tizimi korxonalarining moddiy texnika manbalari ularning samarali faoliyat korsatishlari uchun zarur bo'ladigan asosiy, aylanma fondlari va xamda boshqa turdagi mulklaridan iborat bo'ladi.

Birja va birja tizimi korxonalarining asosiy fondlariga, ularning imoratlari, inshootlari, transport, komunikatsiya-kompyuter vositalarini kiritish mumkin. Keyingi davrda muvofaqqiyatli faoliyat olib borish uchun asosiy fondlar tarkibida kommunikatsiya-kompyuter vositalarining salmog'i ortib bormoqda.

Xojlik aloqalar intensivligi oshgan xozirgi davrda kompyuter-kommunikatsiya vositalari quyidagi asosiy vazifalarni bajaradilar:

Prognozlash uchun statistika ma'lumotlarini jamlash;

Birja vedomostlari (Price list, bulletere)ni shakllantirish;

Kotirovka ma'lumotlari (Birja listingi) ni tayyorlash;

Bitimlarni royxatga olib-qayd qilish;

Elektron tablodan foydalanish;

Boshqa birjalararo buyurtmalari xarakatini ta'minlash;

Auktsion (kim oshdi) savdolarini otkazish;

Brokerlararo bitim shartlarini muvofiqlashtirish;

Turli-tuman erkin mazmundagi axborot-informatsion ma'lumotlarni tayyorlashva xakazo.

Birjalarning ichki faoliyatlarini amalga oshirishda brokerlarning avtomatlashtirilgan ish joylarini (ruscha talqini – avtomatizirovannoe rabochee mesto brokera, qisqach –ARM) ahamiyati benixoya kattadir. Demak, birja asosiy fondlari tarkibida shaxsiy kompyuterlar, har bir shaxsiy kompyuterlarni bir-birlari bilan bog'lovchi aloqa vositalarining nufuzi kattadir. Chunki, zamonaviy birjalar elektron savdo tizimi orqali butun sutka davomida, kecha-yu-kunduz, aniq vaqtda amalga oshiriladi. Yer kurrasining qayerida joylashganiligidan qat'iy nazar savdo aloqalarini o'rnatish imkoniyati faqat kompyuter-kommunikatsiya vositalari yordamidagina amalga oshirilishi mumkin.

Birja va birja tizimi korxonalarining aylanma fondlariga ularning nizomida aylanma mablag' sifatida foydalanishi ko'zda tutilgan mablag'lari (hissalari - paylari) ni kiritish mumkin. Bunday korxonalarning aylanma mablag'lari manbalari quyidagilar xisobiga shakllanadi:

Birja savdosi qatnashchilarining a'zolik badallari (ta'sis va yillik badallari);

Bir marotaba savdo qilish xuquqini beruvchi-kirish to'lovlari;

Birja bitimlaridan yig'iladigan yig'im tushumlar;

Tovar variantlari (olib ketilmagan tovarlar) savdosidan tushgan tushumlar;

O'z aylanma mablag'lari hisobidan berilgan kredit-qarzlaridan tushadigan foiz tushumlari;

Ixtiyoriy badallar, to'lovlar va boshqa qonuniy taqiqlanmagan tushumlar.

Birja va birja tizimi korxonalarining aylanma mablag'lari qatoriga ular tasarruflaridagi tovar zaxiralarini ham kiritish mumkin.

Qisqacha xulosalar:

Savdo uyi yirik savdo tashkiloti bo'lib uning muxim xususiyatari; tovar ishlab chiqarish sohasiga faol kirib borish, ishlab chiqarish kooperatsiyalarini tashkil etish va moliyaviy kredit operatsiyalarda qatnashishidir.

Dunyodagi savdo uylarining asosiy maqsadlari quyidagilar :

vositachilik operatsiyalarini ijobiy takomillashtirish va kengaytirish asosida tashqi iqtisodiy aloqalarni faollashtirish;

jahon tovar bozorlaridagi konyuktura o'zganishlariga tezlik bilan javob choralari ishlab chiqish;

raqobatbardosh tovarlar ishlab chiqarish va sotuvni tashkil qilish;

kichik va o'rta firmalari birlashtirib ulardagi mollarni sotuvini moliyalashtirish;

reklama marketing xizmatlari xarajatlari va muomala xarajatlarini kamaytirish;

mijozlarga keng ko'lamda qo'shimcha xizmat korsatish;

sotish bilan oldi-sotdi jarayonini boyitish;

ishlab chiqarish tarkibiga ta'sir korsatish jumladan savdo sarmoyasini ishlab chiqarishga investitsiya qilish orqali.

Savdo uylari iqtisodiyot taraqqiyotining otish davrida bir tarafdin egalariga eng kop savdo foydasini keltirib boshqa tarafdin bozorni xilma-xil tovarlar bilan boyitib o'z mamlakatlarini eksport pozitsiyalarini mustahkamlab ayniqsa samarali faoliyat korsatadilar.

Amaldagi qonunchilik bir-biridan quyidagilar bilan farq qiluvchi savdo uylar ishlashlari uchun imkoniyat beradi:

- Tashkiliy xuquqiy maqomi;

-Faoliyat tasnifi ya'ni maqsadi;

-Xarakat ko'lami;

-Aloqalari shakli;

-Savdo operatsiyalari tasnifi bilan bir – birlaridan farq qiluvchi savdo uylari.

Birja va birja tizimi korxonalarining moddiy texnika manbalari ularning samarali faoliyat korsatishlari uchun zarur bo'ladigan asosiy, aylanma fondlari va hamda boshqa turdagi mulklaridan iborat bo'ladi.

Nazorat savollari:

Savdo uylarini birja savdosidagi ahamiyati qanday

Savdo uylarini klassifikatsiyalab bering

Savdo uylarini vazifalari nimalardan iborat

Savdo uylari tarkibi qanday

Savdo uylarining boshqaruv tashkilotlarini tavsiflab bering

Savdo uylari iste'mol bozorini qanday qilib tovarlar bilan boyitadi

Savdo uylarining moliyaviy operatsiyalardagi qatnashishlari qanday haraketrga ega bo'lmog'i darkor

Savdo uylarining kichik biznes sub'ektlariga qanaqa ta'siri bor

Xalqaro savdo uylari qanqa tashkilot

Savdo uylarining tashkiliy –huquqiy shakllari qanaqa korinishga ega bolishlari mumkin

Adabiyotlar:

“O‘zbekiston Respublikasining birja va birja faoliyati haqida” gi qonunini yangi taxriri 2001 yil.

1994 yil 21 yanvarda e'lon qilingan O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Iqtisodiy isloxatlarni yanada chuqurlashtirish, xususiy mulkchilikni ximoya qilish va tadbirkorlikni rivojlantirish choralari haqida” gi farmoni

1997 yil 10 oktyabrdagi O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Tovarlar (Xizmatlar) ni eksport qilishni rag‘batlantirishning qushimcha choralari haqida” gi farmoni

1995 yili O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar maxkamasining “Iste'mol bozorini birincha galdagi muxim tovarlar bilan boyitishning qoshimcha choralari haqida” gi qarori

O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar maxkamasi 1999 yil 15 aprelda qabul qilgan “Birja va yarmarka savdosining samaradorligini oshirish choralari” haqida qarori

1999 yil 6 mayda “O‘zbekiston Respublikasida birja va yarmarka savdosini yanada rivojlantirish choralari haqida” gi qarorlari,

Degtyareva O.I., Kandinskaya O.A., “Birjevoe delo” Moskva., YuNITI 2003g.

Kameneva. N.G., “Organizatsiya birjevoy deyatelnosti” Moskva. Banki i Birji
YuNITI 2001g.

Uzun V.Ya. “Tovarnaya birja” Moskva , Znanie 1998 g.

S.Salimov “Birja i birjevaya deyatelnost” Tashkent. 2003 g.

Dodobaev Yu.T., Azizova N., Xudoyberdiev A. “Birjevoe delo” 2001g.

www.yarmarka.ru

www.expo.uz

www.uz-realty.uz

www.uzex.com

12- Mavzu.Yarmarka savdosini tashkil etish.

Yarmarka soʻzining lugʻaviy maʼnosi Yar nemischa – yil, marka esa – tovar, maxsulotdir. Demak yarmarka xar yili otkaziladigan tovarlar savdosi degan xulosa chiqarish mumkin. Chunonchi, yarmarka savdosining kelib chiqish va rivojlanishi masalalariga keng maʼnoda eʼtibor beradigan boʻlsak, yarmarkalar, yarmarka savdo printsiplari qadim-qadimlardan sharqda, qolaversa oʻzimizning Oʻzbekistonimizda shakllangan desak hech bir mubolagʻa boʻlmaydi. Chunki, Vatanimizda koʻplab saqlanib qolgan meʼmorchilik yodgorliklari ichida karvonsaroylarni deyarli barcha shahar, xatto qishloqlarda uchratishimiz mumkin. Yarmarka savdosi togʻridan-togʻri karvon savdosining taraqqiyoti natijasida paydo boʻlgan deyish mumkin. Tasavvur qiling bir mamlakat bilan ikkinchi mamalakat, bir xudud bilan boshqa bir xudud oʻrtalridagi savdo-sotiq aloqalari asosan karvon savdosi vositasida amalga oshirilgan. Savdogarlar ortalaridagi aloqalar muvofaqqiyatli olib borilishi albatta, tovar-mol namunalarini koʻrib, oldindan kelishilgan manzilda, maʼlum savdolashuv tartibida tashkil etilishi odatiy shartlardan biri hisoblar edi.

Xozirgi zamonoviy adabiyotlarda yarmarka atamasiga quyidagicha taʼrif beriladi:

“Yarmarka savdosi keng xalq isteʼmol tovarlari va sanoat - texnika maxsulotlarini qisqa muddatli, vaqti-vaqti bilan qaytarilib turuvchi, oldindan namunalarini koʻrib, tanlab olish orqali amalga oshiriladigan xamda oldi-sotdi kontraktlari tuzish bilan yakunlanadigan ulgurji savdoning turidir”.

Yarmarka savdosining printsiplari tashkil etiladigan xar bir yarmarka korgazmalarni tuzilishi va faoliyatlarini tashkil etilishi maqsadlari bilan chambarchas bogʻliklikda olib boriladi, shuning uchun yarmarka savdosi korgazmali savdo bilan birgalikda, bogʻlik holda yaxlit tushuncha sifatida talqin etilmoqda.

Yarmarka savdosi Biz yashab turgan makonda uzoq tarixiy ildizlarga egadir: Masalan Rossiyada bu savdo usuli anʼanaviy savdo usuli boʻlib kelganliga juda koʻp dalillar mavjud. 1641 yildayoq Podshox Ivan Fedorovich farmoni bilan Makarev ibodatxonasi (Nijniy Novgorod shaxri yaqinida) devorlari yaqinida birinchi butun Rusiya savdo yarmarkasi tashkil etilgan edi.

Yarmarka qatnashchilari orasida badavlat Rus savdogarlari, Xitoy, Xindiston, Buxoro, Toshkent savdogarlari bolib, ular oltin, moyna, ipak, kumush, marvarid, zig'ir va boshqa ko'p noyob tovarlar bilan savdo qilar edilar. 1816 yilgi mexmonlar uchun moljallangan saroyning yong'in natijasida barbod bolganidan song, yarmarka savdosi azim shaxar nijniy Novgorodda ataylab Toshdan qurilgan saroyda otkaziladigan boldi. Va aynan 1822 yildan e'tiboran Nijniy Novgorod yarmarkasi yilnomasi boshlandi. Nijniy Novgoroddagi yarmarka faqat savdo markazi bolibgina qolmay, u Rossiya saltanatining sanoat va madaniyat chorrohasiga aylandi. 1896 yili Buyuk Rossiya tadbirkori bo'lmish Savva Timofeevich Morozov raisligida birinchi butun Rossiya savdo-sanoat korgazmasi ish boshladi.

XIX asrning boshlarida yana bir mashxur Irbit (Perm guberniyasida) yirik yarmarka paydo boldi. Bu davrda Sibiriya oltingazishsanoati gurkirab rivojlanishi bilan e'tiborni o'ziga tortdi va bu o'z navbatida yarmarka savdosini rivojini tezlashtirdi.

Ulug' Oktyabr inqilobidan song biroz NEP yillari faollashuvini e'tiborga olmasa, yarmarka savdosi asta sekin unutila bordi.

Markaziy Osiyoda avvaldan keng tarqalgan savdo turlaridan xisoblangan, ushbu xududda Oktyabr tontaruvigachan 450 dan ortiq turli tuman yarmarkalar faoliyat korsatib kelganlar. Ularni shartli ravishda 3 guruhga bolish mumkin bo'ladi:

Uzoq tarixiy ildizga ega bolgan hozirda unutilgan, Markaziy Osiyo va Rossiya xonlari ortalarida tovarlar ayriboshlashning asosiy kanali bolib xizmat qilgan, Irbit va Buxoro yarmarkalari;

XIX asr oxiri, XX asrining boshida paydo bolgan Qarqara yarmarkasi. Bu yarmarka qarbiy Xitoy va Markaziy Osiyo xalqlari ortalarida tovar ayriboshlash uchun xizmat qilgan.

Oktyabr tontaruvidan song, xojalik tiklanishi va taraqqiyoti bilan bog'lik, shaxar bilan qishloq aholilari ortalarida tovar ayriboshlash vositasi vazifasini otagan Qizilorda va Suvsamir yarmarkalaridirlar.

Yarmarka savdosini qayta tug'ulishi Rossiyada 1991 yilga tog'ri keladi. 1993 yilni ozidayoq Butun Rossiya aktsiyadorlar jamiyatiga aylangan Nijniy Novgorod yarmarkasiga Madridda, ilgari faqat dunyoning Torttagina Yaponiya, Germaniya,

Meksika, Ispaniya kabi mamlakatlar kompaniyalari sazovor boʻlgan “Yevropa Arki Oltin Yulduzi” oliy mukofoti topshirildi.

Rossiyada yarmarka savdosi tijorat aloqalarining tashkiliy shakli sifatida keng quloch yozdi. An'anaviy yarmarka savdosi “Korgazma savdo” va “Korgazma salon” lar koʻrinishidagi tashkiliy shakl orqali bozorda oʻz orniga ega boʻla boshladilar.

Yarmarka savdosining oʻziga xos xususiyatlari quyidagilar:

- Namoyish etilayotgan namunalar boyicha tovarlarni ulgurji sotish;
- Savdoni ma'lum muddatda takrorlanib turishi;
- Avvaldan savdo otkazish joyi va muddatini kelishib olinishi;
- Ommaviy bir vaqtda sotuvchi va haridorlarni savdoda qatnashishi.

Odatda savdoni bir vaqtda va ommaviy otkazilishi yarmarka (korgazma) ta'sischi lari va maxalliy xokimiyat tashkilotlari kelishuviga muvofiq amalga oshiriladi. Natijada savdo muddati, sharti va tartibi koʻrslagan maxsus xujjat imzolanadi, hamda otkaziladigan tadbir mas'ul shaxslari tayinlanadi.

Korgazmali va birja savdosini amalga oshirishda uchta muhim bosqich mavjud; Savdolar boshlanishidan oldingi, tashkiliy va songgi - savdolar tugagandan keyigi xulosalar chiqarish bosqichi.

Savdo boshlanishidan oldingi bosqich savdo haqidagi qaror va buyruqni qabul qilish kabi ishlar bilan boshlanib, yarmarka komiteti va ishchi guruhi shakllanadi. Bu bosqichda yarmarka haqida nizom ishlab chiqilishi va qatnashchilarga yarmarkada qatnashish shart-sharoitlari haqida axborot jonatilishi koʻzda tutiladi.

Ishchi gurux shuningdek reklama materiallari, yarmarkaga taklifnomalar, mehmonlarni joylashtirish kabi tashkiliy masalalar bilan shugʻullanadilar.

Yarmarkada qatnashish shartlari haqida reklama prospektlari, broshyuralar nashr ettirilib, unda yarmarkada qatnashish narxlari, pavilonlarni ijara narxlari, reklama materiallaridan foydalangan xolda sirtqi qatnashish shartlari oʻz aksini topadilar.

Yarmarka qatnashchilari qatnashishlari shaklidan qat'iy nazar yarmarka ochilishidan 15 kun ilgari qatnashish haqida rekvizitlari va oʻzlari haqidagi zarur, batafsil ma'lumotlar koʻrsatilgan ariza berishlari va royxatdan otkazish uchun badal

tolashlari kerak boladi. Arizada ozlarining talablari ya'ni qancha pavilon kerakligi, qancha maxsulot namoysh etishlari haqida xam zarur ma'lumotlar bolishi kerak.

Yarmarka otkazishdagi asosiy daromad manbai bolib, yarmarka qatnashchilarining badallari, omborlar, transport vositalari va ekspozitsiyalar ijarasi tolovlari, korsatiladigan boshqa xizmat turlari uchun (texnik-informatsiya hizmati, transport-ekspeditsiya ishlari, ortish-tushirish va boshqa tijorat xarakteridagi ishlar uchun) tolovlar bolishi ko'zda tutiladi.

Yarmarkalar ichida savdo-sanoat yarmarkasi o'ziga xos xususiyatlari bilan boshqa yarmarkalardan ajralib turadi. Savdo –sanoat yarmarkalarida tovar ishlab chiqaruvchi sanoat korxonalari takliflari benihoya kengligi va qatnashchilar sonini cheklanmaganligi bilan ko'proq, korgazmaga ohshab ketadi. Bunda ma'lum vaqtda notijorat tashkilotlari va boshqa barcha fuqarolarni ham korgazmaga bemalol kiritilishi yarmarka xarakterini va shartlarini o'zgartirmaydi. quyidagi jadvalda tijorat yarmarkasi va savdo-sanoat yarmarkalarining bir-birdan farqi va o'xshashliklari xarakteri korsatilagan:

№

Xususiyatlar

Savdo yarmarkasi

Savdo-sanoat yarmarkasi

1

Xuquqiy va jismoniy shaxslar tamonidan tashkil etilib, tashkillashgan bozor qatnashchilari uchun mo'ljallangan

Xa

Xa

2

Faoliyat muddati cheklangan

Xa

Xa

3

Faoliyati muqim joyda va vaqti-vaqti bilan takrorlanib turadi

Xa

Xa

4

Yarmarkaga kirish faqat maxsus taklifnoma-pattalar bilan tartibga solinadi.

Xa

Xa

5

Kop sonli eksponatlar uchun mo'ljallangan.

Xa

Xa

6

Takliflar xaqiqiy ob'ektivligi bilan ajralib turadi.

Xa

Xa

7

Takliflar faqat bir tarmoq korxonalari tamonidan taqdim etiladi.

Xa

Yoq

8

Namunalar boyicha tog'ridan-tog'ri shartnomalar vazifasi qoyiladi.

Yoq

Xa

9

Axborot tarqatishdan privard maqsad namunalar boyicha savdoni raqbatlantirishdir

Xa

Yoq

10

Odatda xamma jismoniy shaxslar, qiziqqan fuqarolar uchun bemalol yarmarkaga kirish ruxsat etiladi.

Yoq

Xa

11

Yarmarkaga kirish qiziqqan fuqarolar, xususiy shaxslar uchun faqat ba'zi alohida ruxsat etilgan xollardagina ruxsat etiladi.

Yoq

Xa

12

Bevosita oxirigi iste'molchiga tovar sotish odatdagi oddiy xol

Xa

Yoq

13

Tovar koʻp xollarda oraliq iste'molchilarga sotiladi

Xa

Yoq

- Yarmarka tugagandan keyingi uning salbiy va ijobiy taraflarini aks ettirib xulosalar chiqarish ishlarini tashkil etish juda muhim, mas'uliyatli bosqich xisoblanadi. Chunki, aynan mana shu yarmarkalar otkazishdagi ohirigi bosqich ishlari kelgusi yarmarkalar otkazish strategiyasini belgilash uchun asos bolib xizmat qiladi.

Yarmarkalarni tashkiliy tuzilishi yarmarka komitetini uning ishchi organi bolgan ijrochi guruhi bilan doimiy aloqada ishlashini taqazo qiladi. Xar bir yarmarka komiteti a'zosi hal qiluvchi ovozga ega boladi. Tashkiliy komitet rais boshchiligida faoliyat korsatadi. Ba'zi ulkan yarmarkalarda raxbarlik funktsiyasi ijrochi direktsiya tamonidan, bosh direktor boshchiligida amalga oshiriladi. Bosh direktor yarmarkaning barcha operativ boshqaruvini oz qoliga olib, uning ish tartibi, turli xizmatlar ishlarini boshqarish bilan bir qatorda yarmarakaga namuna tovarlarini olib kelish, joylashtirish va saqlash masalalarini hal qilish bilan shug'ullanadi. Bosh direktor tasarrufida bir qator yarmarka faoliyati uchun zarur bolgan, texnik, yuridik-xuquqiy, meditsina, transport, moliya, reklama-axborot va nashriyot, mehmonxona va umumiy xojalik bolimlari bolishi mumkin.

Yarmarkaga keltirilgan namunaviy tovarlarning eng yaxshisini tallab olish uchun yarmarka komiteti tanlov komissiyasini tashkil etishi mumkin va bu ishga sanoatchilar, olimlar va biznesmenlar, davlat boshqaruvi tashkilotlari vakillarini taklif etishlari mumkin. Bu zikr etilgan yarmarkalarini tashkil etish tartibi taxminiy bolib ma'lum sharoitda, yarmarka oldiga qoygan aniq vazifalarni hisobga olgan xolda, uning shakli va mazmuniga zarur ozgartirishlar kiritish mumkin.

Yarmarka savdosini asosiy maqsadi - sotuvchi va haridor ortalarida tog'ridan-tog'ri aloqalar ornatishtirish yoki kontraktlar imzolash va tovarlarni ulgurji savdosidir.

Yarmarkalar faoliyatining predmeti bolib, shartnoma tuzuvchi haridor va tovar sotuvchi tomonlarni ishchan aloqa ornatishtirishlari uchun har taraflama kompleks xizmat korsatish, kon'yunktura axborotni tayyorlash, taxlil etish, reklama xizmatini tashkil etish orqali ulgurji savdoni tartibga solib turishdir.

Korgazma savdoni – yarmarka savdosidan farqi, uning ilmiy mavzuviy yonalishga egaligidadir.

Jahonda xar yili ko'plab mavzular - yonalishlar boyicha turli tuman shaklda korgazma va korgazma-savdolar otkaziladi. Ular ichida Gonnover, Nijniy Novgorod shaxarlardagisi ekologiya masalalariga bag'ishlangan bo'lsa, Moskva va Dyusseldorf shaxarlarida otkaziladigan korgazmalar metallurgiya va mashinasozlik sanoati yutuq va muammolariga bag'ishlangandir.

Korgazma savdosini bosh maqsadi aniq bir korxona yoki soxa korxonalari ishlab chiqargan yangi tovarni taqdimoti, korxonaning kelgusidagi rejalari, imkoniyatlari haqida axborot tayyorlash, ularni namoyishini tashkil etish bilan bir qatorda sotuvchi va haridor ortalarida doimiy, ishchan aloqalarni ornatishtga yordam berishdan iboratdir. Korgazma savdo bozorga yangi kirib kelayotgan tovarlarga bolgan talab va taklif munosabatlarini sinab ko'rish shakli bo'lib, uni hayotiylik davrini aniqlash, ommaviy ishlab chiqarishga tayyorlash uchun boshlaqich axborotlar manbai bo'lib xizmat qiladi.

Korgazma-savdoning predmeti bo'lib, yangi ishlab chiqarilayotgan tovarlar yuzasidan namoysh-taqdimot ishlarini amalga oshirish, ushbu tovarlar boyicha savdo bitimlarini tuzish va xamda sohaning yetakchi mutaxassislarini jalb qilib, tijorat va ilmiy-texnika axborotini tayyorlab berish hisoblanadi.

Yarmarka (korgazma) savdoning oziga xos xususiyatlari quyidagilardan iborat:

- Biror bir tovar va biror bir soha maxsulotga ixtisoslashgan maxsus yarmarka (korgazma) va yarmarkaning xam sanoat, xam qishloq xo'jalik maxsulotlari bilan savdo qiluvchi universal xarakterga ega bo'lishi.

Xalq xo'jaligi tarmoqlari boyicha yarmarka (korgazma)lar tarmoq, tarmoqlararo yarmarkalarga bo'linadi. Tarmoqlararo yarmarkalar bir tarmoq emas balki, birnecha tarmoqlar birgalikda ishlab chiqargan maxsulotlari yuzasidan faoliyat korsatadilar. Masalan: Meditsina texnikasi, mashinasozlik, biokimyo, kosmosni tadqiq etish sanoati va boshqa birlashgan sanoat kompleksi maxsulotlarini namoyish etilishi mumkin. Texnik murakkab maxsulotlar savdosi, soxa mutaxassislari ishtiroki va maslahatisiz tashkil etilishi ancha qiyinchiliklar tug'dirib, yarmarka samaradorligini pasayishiga olib keladi.

Yarmarka va korgazmalar hududiy xususiyatlari va faoliyat kolami, tovar ayrboshlash xajmiga qarab, xalqaro, butun mamlakat, xududlararo, maxalliy- regional (xududiy) bolishlari mumkin.

Bozor iqtisodi sharoitida tashkiliy yangi yarmarka-korgazmali savdo tashkilotlari vujudga kelmoqdalar Masalan: “Ozkorgazmasavdo”, “Uzekspomarkaz” aksionerlik jamiyatlari shular jumlasidandir.

Bu borada mamlakatimizning eng muhim iqtisodiy hamkori bolmish Rossiya Federatsiyasining tajribalari ayniqsa, diqqatga sazovordir; Nijniy Novgorod shaxridagi “Butun Rossiya yarmarka -korgazma kompleksi” aksioner jamiyati, “LenEkspo” Tashqi savdo birlashmasi, “Sibirskaya yarmarka” xududiy tijorat markazi shular jumlasidan bolib, faqat “Nijnegorodskaya yarmarka” ning ozi 1999 yilda Rossiya va boshqa mamlakatlar tadbirkorlari, sanoat xodimlari va tijoratchilari ishtirokida 20 dan ortiq xalqarokorgazma-yarmarkalar tashkil etgan.

“Ekologiya”, “Resurslartejamkorligi”, “Metrologiya”, “Meditsina-99”, “Avtoservis”, “Tara, tovarlar orami, ombor” va boshqa nomlar bilan atalgan mavzuviy kabi xalqaro korgazmali – savdo tadbirlari amaliy, ilmiy va tijorat manfaatlarini ozida aks ettirdi. Masalan “Tara, tovar orami, ombor” deb nomlangan korgazmada 98 qatnashchi ishtirok etib, ular orasida Avstriya, Germaniya, Frantsiya, AQSH, Gollandiya kabi mamlakatlardan xorijiy firmalar qatnashdilar. Korgazma ekspozitsiyalari tovarlarni iste'mol oramiga orovchi mashina va avtomatlar, turli-tuman (polimer platmassa, qog'oz, toqima, shisha, metall) taralar, ombor jixozlari, kotarish-tushirish mexanizmlari namoysh etildi. Bunday korgazmalar turli mamlakatlar, malakatlarning alohida xududlari sanoatlari potentsiali, faoliyatlari kolamini, kopqirrali va ozaro manfaatli xamkorlik imkoniyatlari, asosiysi xudud xojaligini, tadbirkorlik tashabbuslari muvafaqqiyatlik rivojlanishi istiqbollari belgilab berishga xar taraflama yordam beradi.

Keskin raqobatlichilik sharoitida marketing va kon'yunktura tadqiqotlariga tayangan xolda, ulgurji savdo turlarini doimiy izlab topish kopgina tijorat firmalarga tovar bozorida mustaxkam pozitsiyani egallashining bosh omili bolib xizmat qiladi. Aynan ulgurji savdoni samarali shakli bolgan korgazma, yarmarka, birja va

auksionlarda qatnashishgina savdo bilan shug'ullanuvchi har qanday korxona va tashkilotlarga tijorat faoliyatining barcha yonalishlari va sohalarida muvofaqqiyat qozonishga imkoniyatlarni ochib beradi.

Ulgurji savdoning turli shakli - shamoyllari orasida eng muximlari oquv qollanmaning avvalgi boblarida bir necha marotaba uqtirib otganimizdek, birja va yarmarka savdolaridir.

Tarixan ulgurji savdoning eng birinchi shakli deb, karvon savdosini takidlab o'tishimiz mumkin. U ahyon-ahyonda sodir bolishi, muqim bir joy va qonun-qoidalarining yoqligi bilan xarakterli edi.

Karvon savdosi orniga yarmarka savdosi keldi. O'rta asrlarda kichik va katta yarmarkalar paydo bo'la boshladilar. Yarmarka savdosining xarakterli tarafi shundan iborat ediki, savdo qatnashchilari savdo otkaziladigan vaqti va joyi haqida avvaldan kelishib olinadiganligi bilan boshqa ulgurji savdo turlaridan farq qiladigan bo'ldi.

Azaldan Markaziy Osiyoda keng tarqalgan savdo turlaridan yarmarka savdosi bolib, Mustaqil Davlatlar Xamdustligi (MDX) xududida Oktyabr tontarishigacha Turkiston, Semipalatinsk, Akmolva viloyatlarida 450 ta yarmarkalar mavjud bolib ularni shartli ravishda 3 guruhga bolish mumkin.

Uzoq tarixiy ildizga ega, 1643 yilda paydo bolib, Rossiya va Markaziy Osiyo xalqlari ortasida Tabiiy tovarlarni ayriboshlash faoliyatning asaosini tashkil etib, XX-asrga kelib, g'arbiy Sibir, Buxoro xalqlarining tovar bilan o'zaro taminlash kanaliga aylangan Irbit va Buxoro yarmarkalari.

XIX-asrning oxiri XX-asrni boshlarida Prijival'sk atrofida paydo bolgan va g'arbiy Xitoy va Markaziy Osiyo oralarida savdo aloqalarida ulkan axamiyatga ega bolgan, xar yili 15 iyundan 15 avgustgachan otkaziladigan qarqara yarmarkasi.

“Yarmarka” so'zining ma'nosi nemis tilidan tarjima qilinganda Yar - yil, marka – tovar hili degan ma'noni bildirib, xar yili otkaziladigan bozorni anglatadi.

Ulgurji yarmarkalar amalga oshiriladigan operatsiyalar mazmuniga qarab quyidagi turlarga bolinadi;

- Chakana savdo korxonalari tashabbusi bilan tashkil etiladigan ulgurji xarid yarmarkalari;

- Ortiqcha tovarlarni sotish uchun tashkil etiladigan yarmarkalar;
- Ham yangi tovarlar xarid qilinishi uchun, ham ortiqcha tovarlarni sotish uchun tashkil etiladigan ko'p mazmundagi operatsiyalar otkazilishi mo'ljallangan yarmarkalar.

Xududiy xususiyatlariga kora yarmarkalar:

Tuman yoki viloyat miqyosidagi maxalliy yarmarkalar;

Tumanlararo, Viloyatlararo bir mamlakat miqyosidagi yarmarkalar;

Xalqaro (Xorijiy mamlakatlar, Birnecha mamlakatlarni qamrab olgan kompaniyalar ishtirokidagi) yarmarkalar.

Assortiment xususiyatlariga kora:

- Univesal yarmarkalar (ham oziq – ovqat, ham sanoat tovarlari taqdimotida);
- Bir xil tovar assortimentlariga ixtisoslashtirilgan yarmarkalar;
- Aniq maqsad va vazifalarni bajarishga yonaltirilgan mavzuviy yarmarkalar.

XII-XIII asrlarda Yevropada otkazilgan yarmarkalarda imzolangan savdo bitimlari yuzasidagi xisob-kitob ishlari darxol, shu yerning ozida yoki to'lov majburiyatilari ma'lum vaqtdan keyin kelishilgan muddat ichida amalga oshirish sharti bilan amalga oshirilar edi.

Ba'zi yarmarkalarda tovarlarga ma'lum standart talablari o'rnatilgan bular va keyinchalik tovar namunalarini namoyish qilish orqali, faqat mavjud - bor, naqd tovarlar yuzasidan savdo operatsiyalar amalga oshirilar edi.

U paytdagi yarmarkalarda savdo kopincha aynan shu yarmarka doirasidagi ichki qonun-qoidalar, tartib ustivorligida otkazilar edi.

Masalan: Yarmarkada bitilgan savdo bitimlarda kontragentlar ortalaridagi munosabatlar Angliya savdo kodeksida odatda boshqa savdo turlarida ko'zda tutulgan tovarlar oldi-sotdi kontraktlari standart shakllari, veksellar, ombor kvitantsiyalari kabi xujjatlar bilan tartibga solinar edi. Bu kodeksni buzgan yarmarka qatnashchilari albatta jazolanardilar, xatto savdogarlar-tijoratchilar jamiyatlaridan haydalishlari havfi ham bor edi.

Yarmarkalarda vujudga kelgan kelishmovchiliklar va qarama-qarshiliklarni odatda yarmarka sudi tomonidan xal qilish odati mavjud edi. Yarmarka sudi xozirgi

Arbitrajlarining avvalgi korinishi bo'lib, xalq orasida ularni "tovoni chang kishilar sudi" deb atashdilar, chunki savdogarlar uzoq yo'l yurib, doim oyoq kiyimlarini poshnasining tovaniga ko'pincha loy tekkan bo'lar edi.

Xar qalay yarmarka savdosida biror bir tovar turiga ixtisoslashgan savdo qatorlari, bozordagi talab va taklif ruhini xis etuvchi, kasb maxorati sir-asrorlaridan habardor sotuvchilar, savdo operatsiyalarini tezkorligi bilan boshqa savdo turlaridan farq qilib turardi.

Yarmarkalar ma'lum vaqtdan song takrorlanib turuvchi tijoratchilar sanoatchilar, savdo xodimlarini ulgurji oldi-sotdi operatsiyalarini amalga oshirish uchungina emas, balki boshqa mavzularda ham o'zaro manfaatli muzokaralar olib borish uchun o'ziga xos yig'ilish-qurultoy vazifasini bajarar edi.

Yarmarkalarda savdo bitimlari (oldi-sotdi, pudrat shartnomalari) asosan savdolashuv orqali bitiladi, bu erda sotuvchi, xaridor yoki pudratchi, buyurtmachi avvaldan aniqlangan tovar xususiyatlari, ularni texnik-iqtisodiy korsatkichlari, ish kollamini e'lon qilib, ular yuzasidan o'ziga xos tanlov tashkil etadi. Kim eng manfaatli, eng qulay shartlarda taklif kiritisa, muzokaralar boshlaydi va ko'pincha shartnoma-bitimlar kontragenti sifatida imzolashi bilan yakunlanadi.

Yarmarka savdolashuvining quyidagi turlari mavjud:

Ochiq savdolashuv; bunda ko'pincha uncha murakkab bo'lmagan sanoat dastgoxlari, jixozlari, tovarlari yuzasidan bo'lib, odatda barcha qatnashish istagini bildirganlar qatnashishlari mumkin.

Malakaviy saralash sharti bilan otkaziladigan ochiq savdolashuv bo'lib, bu odatda ikki bosqichda otkaziladi, birinchi bosqichda barcha qatnashchilar qatnashib, ikkinchi bosqichga faqat tanlov me'yoriy shartlariga javob bergan qatnashchilargina taklif etiladi va savdo natijalari yarmarka qatnashchilarining barchasiga e'lon qilinadi.

Yopiq savdolashuv. Bu savdolashuv turiga faqat qatnashchilar maxsus taklifnomalar (Turli me'yor, miqyos talablariga javob bera oladigan, noyob tovar yuzasidan olib boriladigan savdolashuv bo'lib, qimmatli yuqori texnik korsatkichlarga ega dastgox, jixozlar ishlab chiqarish, murakkab loyixalarni amalga oshirish tajribasiga ega obroli firma va kompaniyalar) asosida kiritiladilar.

Bir marotaba otkaziladigan savdolashuv turi, bunda faqat shu yarmarkada yoki faqat ma'lum tovar yuzasidan bir marotaba savdolashuv xuquqiga (litsenziyaga) ega qatnashchilar oralardagi savdolashuvdir.

Qisqacha xulosalar:

Yarmarka savdosi keng xalq iste'mol tovarlari va sanoat texnika maxsulotlarini qisqa muddatli, vaqti-vaqti bilan qaytarilib turuvchi, oldindan namunalarini korib, tanlab olish orqali amalga oshiriladigan xamda oldi-sotdi kontraktlari tuzish bilan yakunlanadigan ulgurji savdoning turidir.

Yarmarka savdosi biz yashab turgan makonda uzoq tarixiy ildizlarga egadir: Masalan Rossiyada bu savdo usuli an'anaviy savdo usuli bo'lib kelganliga juda ko'p dalillar mavjud. 1641 yildayoq Podshox Ivan Fedoroviya farmoni bilan Makarev ibodatxonasi (Nijniy Novgorod shaxri yaqinida) devorlari yaqinida birinchi Butun Rusiya savdo yarmarkasi tashkil etilgan edi.

Markaziy Osiyoda avvaldan keng tarqalgan savdo turlaridan hisoblangan, ushbu xududda Oktyabr tontarishigachan 450 dan ortiq turli tuman yarmarkalar faoliyat korsatib kelganlar. Ularni shartli ravishla 3 guruhga bolish mumkin bolgan.

Uzoq tarixiy ildizga ega bolgan xozirda unutilgan , Markaziy Osiyo va Rossiya xalqlari ortalarida tovarlar ayriboshlashning asosiy kanali bolib xizmat qilgan. Irbir va Buxoro yarmarkalari;

XIX asr oxiri, XX asrining boshida paydo bolgan qarqara yarmarkasi. Bu yarmarka g'arbiy Xitoy va Markaziy Osiyo xalqlari ortalarida tovar ayriboshlash uchun xizmat qilgan.

Oktyabr tontarishidan song, xojalik tiklanishi va taraqqiyoti bilan bog'liq, shaxar bilan qishloq axolilari ortalarida tovar ayriboshlash vositasi vazifasini otagan Qizilorda va Suvsamir yarmarkalaridirlar.

Yarmarka savdosining oziga xos xususiyatlari quyidagilar:

Namoysh etilayotgan namunalar boyicha tovarlarni ulgurji sotish;

Savdoni ma'lum muddatda takrorlanib turishi;

Avvaldan savdo otkazish joyi va muddatini kelishib olinishi;

Ommaviy bir vaqtda sotuvchi va haridorlarni savdoda qatnashishi.

Odatda savdoni bir vaqtda va ommaviy otkazilishi yarmarka (korgazma) ta'sischi va maxalliy xokimiyat tashkilotlari kelishuviga muvofiq amalga oshiriladi. Natijada savdo muddati, sharti va tartibi korstilgan maxsus xujjat imzolanadi, hamda otkaziladigan tadbir mas'ul shaxslari taynlanadi.

Korgazmali va birja savdosini amalga oshirishda uchta muxim bosqich mavjud: Savdolar boshlanishidan oldingi, tashkiliy va songgi savdolar tugagandan keyingi hulosalar chiqarish bosqichi.

Yarmarka savdolashuvining quyidagi turlari mavjud:

1.Ochiq savdolashuv; bunda kopincha uncha murakkab bo'lmagan sanoat dastgohlari, jixozlari, tovarlari yuzasidan bo'lib, odatda barcha qatnashish istagini bildirganlar qatnashishlari mumkin.

2.Malakaviy saralash sharti bilan otkaziladigan Ochiq savdolashuv bo'lib, bu odatda ikki bosqichda otkaziladi, birinchi bosqichda barcha qatnashchilar qatnashib, ikkinchi bosqichga faqat tanlov me'yoriy shartlariga javob bergan qatnashchilargina taklif etiladi va savdo natijalari yarmarka qatnashchilarining barchasiga e'lon qilinadi.

2.Yopiq savdolashuv. Bu savdolashuv turiga faqat qatnashchilar maxsus taklifnomalar (turli me'yor, miqyos talablariga javob bera oladigan, noyob tovar yuzasidan olib boriladigan savdolashuv bo'lib, qimmatli yuqori texnik korsatkichlarga ega dastgox, jixozlar ishlab chiqarish, murakkab loyixalarni amalga oshirish tajribasiga ega obro'li firma va kompaniyalar) asosida kiritiladilar.

2.Bir marotiba otkaziladigan savdolashuv turi, bunda faqat shu yarmarkada yoki faqat ma'lum tovar yuzasidan bir marotaba savdolashuv xuquqiga (litsenziyaga) ega qatnashchilar oralardagi savdolashuv.

Nazorat savollari:

Yarmarka savdosining oziga xos xususiyatlari nimalardan iborat

Sobiq Sovet Ittifoqi xududida qanday yarmarkalar mavjud edi, ularni boshqa yarmarkalardan farqi nimada edi

Markaziy Osiyo xalqlari xayotida yarmarka savdosi qanday ahamiyatga ega

Yarmarka savdosi ulgurji savdoning boshqa turlaridan qanday xususiyatlar bilan farq qiladi

Yarmarka savdosi qanday xujjatlar bilan tartibga solinadi

Yarmarka savdosi qatnashchilar uchun qanday imtiyozlar beradi

Yarmakalarning mamlakat iqtisodiyoti uchun qanday ahamiyatga ega

Xalqaro yarmarka savdo markazini tashkil etish uchun qulay shartlar bo'lishi kerak

Xalqaro yarmarka savdo markazi qanday vazifalarni bajaradi

Xalqaro yarmarka savdo markazi qachon tashkil etilgan

Adabiyotlar:

“O‘zbekiston Respublikasining birja va birja faoliyati haqida” gi qonunini yangi taxriri 2001 yil.

1994 yil 21 yanvarda e'lon qilingan O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining

“Iqtisodiy isloxlarni yanada chuqurlashtirish, xususiy mulkchilikni himoya qilish va tadbirkorlikni rivojlantirish choralari haqida” gi farmoni

1997 yil 10 oktyabrdagi O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Tovarlar (Xizmatlar) ni eksport qilishni rag‘batlantirishning qushimcha choralari haqida” gi farmoni

1995 yili O‘zbekiston respublikasi Vazirlar maxkamasining “1995 yilda Iste'mol bozorini birincha galdagi muxim tovarlar bilan boyitishning qoshimcha choralari haqida” gi qarori

O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar maxkamasi 1999 yil 15 aprelda qabul qilgan “Birja va yarmarka savdosining samaradorligini oshirish choralari haqida” gi qarori

1999 yil 6 mayda “O‘zbekiston Respublikasida birja va yarmarka savdosini yanada rivojlantirish choralari haqida” gi qarorlari,

Degtyareva O.I., Kandinskaya O.A., “Birjevoe delo” Moskva., YuNITI 2003g.

Kameneva. N.G., “Organizatsiya birjevoy deyatelnosti” Moskva. Banki i Birji YuNITI 2001g.

Uzun V.Ya. “Tovarnaya birja” Moskva , Znanie 1998 g.

S.Salimov “Birja i birjevaya deyatel'nost” Tashkent. 2003 g.

Dodobaev Yu.T., Azizova N., Xudoyberdiev A. “Birjevoe delo” 2001g.

www.yarmarka.ru

www.expo.uz

www.uz-realty.uz

www.uzex.com

13- Mavzu.Yarmarka savdosini tashkil etishning xuquqiy asoslari.

Mamlakatimiz mutaqillikka erishgach, olib borilayotgan iqtisodiy islohatlar natijasida yarmarka savdosi misli korilmagan darajada rivojlanish yo'lini bosib o'tmoqda, u sifat korsatkichi boyicha yangi bosqichga chiqdi. Masalan Respublikamiz Prezidenti tashabbuslari bilan tashkil etilgan "O'zkorgazmasavdo" xalqaro yarmarka savdo markazi mamlakatimiz eksport soloxiyatini oshirish va bozor infratarkibini rivojlanishiga xizmat qilishi kerak. Xalqaro yarmarka savdo markazi ochiq turdagi aktsiyanerlik jamiyati ko'rinishidagi xo'jalik sub'ekti bo'lib, uni ta'sischilari "Karvon bozori" Yopiq turdagi aktsiyanerlik jamiyati, O'zbekiston Respublikasi Davlat mulk qomitasi va Toshkent shahar xokmiyati hisoblanadi.

Ta'sis xujjatlarida xalqaro yarmarka savdo markazi oldiga quyidagi vazifalar qoyilgan:

Mintaqaviy, xalqaro, milliy va mavzuviy korgazma va yarmakalarni tashkil etish;

Mamlakatimiz va xorijiy firmalarga xamkorlar topish va xamkorlik aloqa, kontraktlar tuzishga komaklashish;

Maxsulotlar va kataloglar yarmarka taqdimotini, reklama - namoyishini tashkil etish;

Tashqi savdo, informatsiya, konsalting, marketing va eksport-import operatsiyalar imzolash va ijro etish boyicha turli xizmat turlarini korsatish;

Imzolangan kontraktlar yuzasidan statistika xisobini olib borish, ularni royxatdan otkazib - qayd qilish, xulosalar chiqarish kabi ishlarni bajarish;

Maxsulotlarni bojxona tolovlaridan tozalash va boshqa bojxona rasmiyatchilik ishlarini bajarish;

Mijozlarga bank xizmati korsatish;

Yarmarka qatnashchilariga turli transport - ekspeditsiya xizmatlarini korsatish;

Mahsulotlar transportirovkasi, saqlash, yetkazib berish jarayonida sug'urtalash;

Zamonaviy aloqa va telekommunikatsiya vositalari bilan ta'minlashni tashkil etish;

Zamonaviy namoyish honalaridan tortib, to qabul marosimlari, banket - ziyofat prezentatsiya tadbirlarini tashkil etishga komaklashishi va boshqalar.

“Özkorgazmasavdo” xalqaro yarmarka savdo markazi öz faoliyatini toliq amalga oshirish uchun ihtisoslashgan shoba korxonalari tashkil etgan va Markaziy Osiyoda tengsiz soloxiyatga ega yarmarka kompleksiga egadir.

Kompleks quyidagi bo'lim va inshoatlardan tarkib topgan:

Umumiy maydoni 10000 kv. metr ikkita yopiq korgazma pavilonlar;

Umumiy maydoni 2500 kv.metr bolgan bitta ochiq korgazma paviloni;

Bojxona ombori;

Konferents-zal;

Ma'muriy va ofis xonalari;

VIP-mexmonlar uchun restoran;

Tantanavor choralar uchun banket zali;

Internet-kafe;

Sport zalari;

Avtoulavlar uchun toxtash va vaqtinchalik saqlash uchun maxsus ajratilgan joy.

“Özkorgazma savdo” xalqaro yarmarka savdosi markazining butun xudud maydoni 7 gektarni tashkil etadi.

Korgazma markazida tashkil etilgan 2001 yilning o'zidayoq e'tiborga molik tadbir choralar o'tkazildi. Masalan: - 2001 yilning oktyabr oyida “O'zbekistonning eksport soloxiyati” mavzusida yirik korgazma o'tkazilib, unda Respublikamizda tadbirkorlari va qoshma korxonalar tomonidan ishlab chiqarilayotgan jahon andozalariga mos maxsulotlar namoyish qilindi.

Toshkent shaxri va Respublikamiz viloyatlaridagi xususiy, aktsiyanerlik jamiyatlari, davlat va qoshma korxonalar tomonidan ishlab chiqarilayotgan mebellar namoyishi uchun “Mebel-2001” tarmoq korgazmasi;

Sabzovot, meva va ularni qayta ishlash maxsulotlari namoyishi “Agromaxsulot-2000-2001” Xalqaro yarmarka - savdosi;

2001 yil mart oyida Toshkent shaxar Tovar ishlab chiqaruvchi va tadbirkorlar palatasi bilan hamkorlikda eng yaxshi tadbirkor va xunarmand tanlov-konkursi

tashkil etildi va uni a'lo darajada o'tazganligi uchun "Oz-Ekspo" sho'ba korxonasi maxsus diplom bilan taqdirlandi.

Toshkent shaxri Xokimiyati va Germaniyaning Gyote instituti tashabbusi bilan "Berlin shaxri arxitekturasi va shaxar qurilishi" mavzusida korgazma-seminar o'tkazildi.

Respublikamizning muxim strategik ornini hisobga olib, uni tobora ortib borayotgan xalqaro aloqalarini mustaxkamlash va Sharq bilan Garb mamlakatlari o'rtalarida o'ziga xos savdo koprigi vazifasini bajaradi.

"O'zkorgazmasavdo" OAJ faoliyatini kengaytirish maqsadida Respublikamiz xukumati Farmoyishi bilan xalqaro yarmarka savdosi markazining sho'ba korxonalari Respublikamizning 8 ta Viloyatlarida tashkil etildi.

Yarmakalarning xuquqiy asoslari.

O'quv qollanmamizning avvalgi mavzularini bir necha marotaba takidlab o'tkanimizdek, yarmakalar mulkchilik shaklining turidan qat'iy nazar, qaysi mamlakat xududida tashkil etilsa, o'sha mamlakat amalidagi qonunlar doirasida faoliyat korsatadi.

Bizning mamlakatimizda xam mutaqillikning dastlabki yillaridayoq birja va yarmarka savdosini tartibga soluvchi turli qonun va xukumat qarorlari qabul qilingan ulardan ba'zilarini sanab o'tishimiz joiz boladi.

Masalan: O'zbekiston Respublikasining "Birja va birja faoliyati haqida" gi qonuni, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2001 yil 27 apreldagi "Birja va ulgurji savdoning yanada takomillashtirish haqida" gi, 2001 yil 1 may 198 raqamli "Birja va ulgurji savdo tizimini takomillashtirish haqida" gi Farmonlari, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Maxkamasining 2002 yil 13 noyabrida 391 raqam bilan qabul qilingan "Yarmarka savdosini tashkil etishni takomillashtirish chora-tadbirlari to'qrisida" gi qarorlari shular jumlasidandir.

Jaxondagi kopchilik mamalakatlar qonunchiligida Birja va yarmarka savdosini tartibga solishda kop o'hshash va to'la mos tushadigan bandlari mavjud. Masalan O'zbekiston Respublikasi va Rossiya Federatsiyasi Fuqarolik kodekslari bandlarida

xuquqiy va jismoniy shaxslarga berilgan tariflar to'la bir-biriga mos tushadi; Xuquqiy shaxs deb – xojalik tasarrufida mulki bo'lgan va uni operativ boshqarish xuquqiga ega, hamda ular natijalari yuzasidan o'z mulki doirasida javobgarlikni o'z zimmalariga olgan tashkilot tushuniladi. Bunday tashkilot o'z nomidan mulkiy va nomoddiy majburiyatlar olishi va ular yuzasidan sud organlarida davogar va javobgar bo'lishlari xuquqiga egadirdar.

Xuquqiy shaxsning xuquqiy shaxs sifatida o'z zimmalariga olgan xuquq va majburiyatlari ta'sis xujjatlarida o'z aksini topgan maqsadlariga mos bo'lishi kerak. Mulkchilik shakllariga muvofiq, bu xuquq va majburiyatlar Davlat, xususiy va munitsipal bo'lishlari mumkin.

Bu xolda Davlat va munitsipal xuquqiy shaxs mulklari shu shakl korxonalari mulki bo'lib, ularning xojalik yuritishi ixtiyorida bo'ladi.

Faoliyatlari yonalishlari boyicha xuquqiy shaxslar tijorat yoki notijorat xuquqiy shaxslar bo'lishlari mumkin.

Asosiy maqsadlari foyda olish bo'lgan yarmarkalar quyidagi tashkiliy-xuquqiy shakllarda tashkil etilishlari mumkin.

Xojalik sherikchiligi (to'la sherikchilik, ishonchga asoslangan sherikchilik).

Xojalik jamiyatlar (ochiq va yopiq turdagi aktsionerlik jamiyatlari, mas'uliyati cheklangan yoki qo'shimcha mas'uliyatli jamiyatlar);

Ishlab chiqarish shirkatlari (kooperativlari);

Biror bir yuqori tashkilotga boysunuvchi (davlat, munitsipal) korxonalar.

Bizning mamlakatimizda mas'uliyati cheklangan tijorat jamiyatlari ko'proq rivojlangan mulkchilik shakllari hisoblanandi.

Notijorat tashkilotlari (matlubot jamiyatlari, ijtimoiy, diniy, insonparvarlik tashkilotlari, jamiyatlari, fondlari va boshqalar) asosiy maqsadlari foyda olish bo'lmay, balki yarmarka va korgazmalar tashkil etishlaridan maqsad nizomlarida qayd etilgan vazifalarni amalga oshirishdir.

Yarmarka va korgazma markazlari ta'sis xujjatlarida taxminan quyidagi korinishda bo'lishi maqsadga muvofiqdir:

Xuquqiy shaxsning nomlanishi (tashkiliy xuquqiy shakli korsatilishi shart), joylashgan mazili, asosiy faoliyati turi, boshqarilishi tartibi, boshqaruv tashkilotlarini taynlash yoki saylash tartibi, ular hal qilishlari mumkin boʻlgan masalalar doirasi, korxonani tugatilishi tartibi va boshqalar;

Oʻzbekiston Respublikasi Vazirlar Maxkamasining qarori bilan tashkil etilgan ochiq turdagi aksionerlik “Oʻzkorgazmasavdo” xalqaro yarmarka savdo markazi oldiga quyidagi vazifalar qoyilgan:

Mintaqaviy, xalqaro, milliy va mavzuviy korgazma - yarmakalarni tashkil etish;

Mamlakatimiz va xorijiy firmalarga hamkorlar topish va hamkorlik aloqa, kontraktlar tuzishga komaklashish;

Tashqi savdo, informatsiya, maslahat, marketing va eksport-import operatsiyalar imzolash va ijro etish boʻyicha xizmat turlarini korsatish;

Mamlakatimiz ilgʻor texnologiya, ilm-fan, ishlab chiqarish - sanoat sohalaridagi yutuqlarni informatsiya va reklama taʼminotini amalga oshirish;

Xalqaro korgazma va yarmakalarda mamlakatimiz sanoat ishlab chiqaruvchilarini ishtirokini tashkil etish;

Keng spektrli bojxona xujjatlarini rasmiylashtirish, transport-ekspeditsiya xizmati, suqurta, bank operatsiyalari va boshqa xizmat turlarini korsatish.

Respublika xalqaro yarmarka savdo markazi “Oʻzkorgazmasavdo” infratarkibiga quyidagi talablar qoyilgan:

- Infratarkib, mijozlar boshqa talablarini qoniqtiruvchi va uni sotuvchisi (mulk egasi)ga foyda keltiruvchi maxsulot bolishi kerak.

Infratarkib mamlakatimiz sanoat ishlab chiqaruvchisi va ularni xorijiy hamkorlari ortasidagi savdo-vositachiligi faoliyatida mintaqaviy kolamida oʻz ornini tola hajmda toldirishi kerak.

Infratarkib raqabatbardosh bolishi, oʻz mijozlariga jahon andozalariga mos xizmatlar korsatishni taminlashi kerak.

Infratarkib tovar va xizmatlar taxchilligiga tosqinlik qilishi va raqabotchilik muxitini vujudga keltirishi kerak.

Infratarkib mamlakat xojalik sub'ektlari va ularni xorijiy xamkorlari ortasidagi aloqalarni yo'lga qoyishi va mustaxkamlashiga komaklashishi kerak.

“O'zkorgazmasavdo” OTAJ barpo etishdan asosiy maqsad, turli maxsulot va xom ashyolar, jixozlar va texnologiya xamda xalq iste'mol tovarlari yarmarka savdosini otkazish boyicha zamonaviy tizimni tashkil etishdir.

Yarmarka savdosini tashkil etish mamlakatda vujudga kelgan siyosiy iqtisodiy vaziyat, mamlakatning iqtisodiy salohiyati bilan chambarchas bog'liqlikda bolishi tabiiy xoldir. Bunga yaqqol misol sifatida 2002 yil 13 noyabrya O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Maxkamasining 391 raqamli “Yaramarka savdosini tashkil etishni takomillashtirish chora tadbirlari to'qrisida” gi qarorini ko'rsatish mumkin.

Qarorda jumladan shunday iboralar mavjud;

Axolining to'lovga qodir talabini yanada to'laroq qondirish, ichki iste'mol bozorining barqaror faoliyat ko'rsatishini ta'imnlash, uni vatanimizda ishlab chiqarilgan yuqori sifatli raqobatbardoshli tovarlar bilan to'ldirish, ishlab chiqaruvchi korxonalar bilan savdo tashkilotlari ortasida barqaror aloqalarni o'rnatish maqsadida, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Maxkamasining Iste'mol tovarlari ishlab chiqarish va savdo kompleksi huzurida yarmarka savdolari otkazish boyicha Respublika kengashi tashkil etilsin.

Respublika kengashi tomonidan uning vakolotlari doirasida qabul qilingan qarorlari, mulkchilik shakllaridan qat'iy nazar, barcha xojalik yurituvchi sub'ektlar uchun majburiy hisoblanadi.

Quyidagilar yarmarka savdolari otkazish boyicha Respublika kengashining asosiy vazifalari etib belgilansin:

Respublikaning iste'mol tovarlari ishlab chiqaruvchi korxonalari bilan savdo tashkilotlari ortasida mustahkam, uzoq savdo-iqtisodiy aloqalarni o'rnatishda, ular ortasidagi o'zaro munosabatlari mexanizmini takomillashtirish boyicha takliflar tayyorlashda komaklashish;

Iste'mol tovarlari sotish boyicha doimiy ishlovchi va mavsumiy ulgurji yarmarkalar faoliyatini muvofiqlashtirish;

Ichki iste'mol bozorining ahvolini taxlil qilish va iste'mol tovarlarining axoli koplalab talab qiladigan, ilgari Respublikada ishlab chiqarilmagan yangi turlarini ishlab chiqarishni tashkil etish boyicha tavsiyanomalar ishlab chiqish;

Iste'mol tovarlari ishlab chiqarish bilan bog'liq bo'lgan yangi texnologiyalarni, asbob-uskanalarni va "nou-xau" larni namoyish qilish boyicha korgazmalar xamda korgazma – savdolar tashkil etish;

Oziq-ovqat tovarlari, yengil sanoat buyumlari, boshqa nooziq-ovqat tovarlar sotish boyicha yarmarka qomitalarining faoliyatini muvofiqlashtirish;

Ishlab chiqaruvchi korxonalar tomonidan o'zi ishlab chiqargan iste'mol tovarlarining firma savdosi shaxobchalarini yanada rivojlantirish boyicha takliflar kiritish;

Respublika ulgurji yarmarkalarni otkazish muddatlari va tartibini, yarmarkalar ishida qatnashish uchun jalb etiladigan ishlab chiqaruvchi korxonalar doirasini aniqlash.

Respublika kengashi tarkibida asosiy tovar guruxlari - oziq-ovqat tovarlari, yengil sanoat tovarlari va nooziq-ovqat tovarlari boyicha doimiy ishlovchi yarmarka qomitalari tashkil etilsin.

Yarmarka qomitalariga:

Doimiy ishlovchi ulgurji yarmarkalar hamda iste'mol tovarlari korgazma-savdolarini tashkil etish va otkazish;

Savdo tashkilotlari bilan tovar yetkazib berish shartnomalari tuzish maqsadida iste'mol tovarlari ishlab chiqaruvchi korxonalarning, shu jumladan kichik va orta biznes korxonalarining keng doirasini ulgurji yarmarkalarda qatnashishi uchun jalb qilish;

Iste'mol tovarlarining tegishli nomenklaturasi boyicha Respublika axolisi extiyojlarini aniqlash xamda ularni Respublika korxonalarida ishlab chiqarish yuzasidan buyurtma nomalarni joylashtirishga komaklashish;

Viloyat xokimliklari bilan birgalikda iste'mol tovarlari ishlab chiqaruvchilar va ularni xarid qiluvchilarning ulgurji yarmarkalarda ishtirok etishi bilan bog'liq tashkiliy masalalarni xal etish;

“O‘zbeksavdo” aktsiyadorlik kompaniyasi ijro apparati tarkibida yarmarka faoliyatini muvofiqlashtirish boshqarmasi tashkil etilsin, unga yarmarka savdolari o‘tkazish boyicha Respublika kengashining ishchi organi funktsiyasi yuklansin.

Vazirlar Maxkamasining iste'mol tovarlari ishlab chiqarish va savdo kompleksi O‘zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi va boshqa mafaatdor tuzilmalar bilan birgalikda yarmarka savdolari o‘tkazish boyicha respublika kengashi to‘g‘risidagi nizomni hamda yarmarka qomitasi to‘g‘risidagi namunaviy nizomni ishlab chiqsin va belgilangan tartibda tasdiqlasin.

Yarmarka o‘tkazish boyicha Respublika kengashi, yarmarka qo‘mitalari, vazirliklar, idoralar, uyushmalar, korporatsiyalar, kompaniyalar, xo‘jalik birlashmalari va mulkchilik shakllaridan qat’iy nazar korxonalar ishtirokida:

Iste'mol tovarlari yetkazib berish yuzasidan shartnomalar tuzish boyicha ulgurji yarmarkalar o‘tkazish jadvalini ishlab chiqsinlar va tasdiqlasinlar;

2003 yidan boshlab doimiy ishlovchi ulgurji yarmarkalar bilan bir qatorda mavsumiy (kuz-qish, baxor-yoz) xamda ixtisoslashtirilgan yarmarkalar otkazilishini ta'minlasinlar;

Xaridorgir iste'mol tovarlarining aniq turlari va nomenklaturasini ishlab chiqarish yuzasidan buyurtmalarni shakllantirish va Respublika korxonalarida joylashtirish ishlarini faollashtirsinlar.

Toshkent, Urganch, Buxoro, Samarqand va Farg‘ona shaxarlarida doimiy asosda iste'mol tovarlari sotish boyicha mintaqaviy ulgurji-chakana savdo yarmakalari tashkil etilganligi ma'lumot uchun qabul qilinsin.

Qoraqalpoqiston Respublikasi Vazirlar Kengashi, viloyat va Toshkent shaxar xokimliklari, O‘zbekiston aloqa va axborotlashtirish agentligi mintaqaviy ulgurji-chakana savdo yarmakalari faoliyatini tashkil etishda har tomonlama komaklashsinlar, ularni zarur binolar, zamonaviy savdo-texnologiya asbob-uskunalari, aloqa tizimlari bilan ta'minlasinlar.

Uyushmalar, korporatsiyalar, kompaniyalar, xo‘jalik va jamoat birlashmalariga, iste'mol tovarlari ishlab chiqaruvchi korxonalarga:

Doimiy ishlovchi ulgurji yarmarkalar va iste'mol tovarlari korgazma-savdolarini tashkil etish va otkazishda faol qatnashish:

Shartnomalarning ustivor ravishda doimiy ishlovchi ulgurji yarmarkalarda tuzilishini va o'z maxsulotlari sotilishini ta'minlash tavsiya qilinsin.

Belgilansinki, 2003 yil 1 yanvardan 2004 yil 31 dekabrgacha ulgurji savdo korxonalarining Respublikada ishlab chiqariladigan iste'mol tovarlarini sotishdan olingan tushumlaridan 2 foizli, uzoq va toqli tumanlarda esa 1 foizli stavka boyicha yagona soliq olinadi.

Qisqacha xulosalar:

Respublikamiz Prezidenti tashabbuslari bilan tashkil etilgan "O'zkorgazmasavdo" xalqaro yarmarka savdo markazi mamlakatimiz eksport soloxiyatini oshirish va bozor infratarkibini rivojlanishiga xizmat qilishi kerak.

Ta'sis xujjatlarida xalqaro yarmarka savdo markazi oldiga quyidagi vazifalar qoyilgan:

Mintaqaviy, xalqaro, milliy va mavzuviy korgazma va yarmakalarni tashkil etish;

Mamlakatimiz va xorijiy firmalarga hamkorlar topish va xamkorlik aloqa, kontraktlar tuzishga komaklashish;

Maxsulotlar va katologlar yarmarka taqdimotini, reklama- namoyishini tashkil etish;

Tashqi savdo, informatsiya, konsalting, marketing va eksport-import operatsiyalar imzolash va ijro etish boyicha turli xizmat turlarini korsatish;

Imzolangan kontraktlar yuzasidan statistika hisobini olib borish, ularni royxatdan otkazib qayd qilish, xulosalar chiqarish kabi ishlarni bajarish;

Maxsulotlarni bojxona tolovlaridan tozalash va boshqa bojxona rasmiyatchilik ishlarini bajarish;

Mijozlarga bank xizmati korsatish;

Yarmarka qatnashchilariga turli transport-ekspeditsiya xizmatlarini korsatish;

Maxsulotlar transportirovkasi, saqlash, yetkazib berish jarayonida sug'urtalash;

Zamonaviy aloqa va telekommunikatsiya vositalari bilan ta'minlashni tashkil etish;

Zamonaviy namoysh xonalaridan tortib, to qabul marosimlari, banket-ziyofat prezentatsiya tadbirlarini tashkil etishga komaklashishi va boshqalar.

Yarmakalarning xuquqiy asoslari.

O'quv qo'llanmamizda bir necha marotaba takidlab o'tkanimizdek, yarmakalar mulkchilik shaklining turidan qat'iy nazar, qaysi mamlakat xududida tashkil etilsa, o'sha mamlakat amalidagi qonunlar doirasida faoliyat ko'rsatadi.

Bizning mamlakatimizda xam mutaqillikning dastlabki yillaridayoq birja va yarmarka savdosini tartibga soluvchi turli qonun va xukumat qarorlari qabul qilingan ulardan ba'zilarini sanab o'tishimiz joiz bo'ladi.

Masalan: O'zbekiston Respublikasining "Birja va birja faoliyati haqida" gi qonuni, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2001 yil 27 apreldagi "Birja va ulgurji savdoning yanada takomillashtirish haqida" gi, 2001 yil 1 may 198 raqamli "Birja va ulgurji savdo tizimini takomillashtirish haqida" gi farmonlari, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Maxkamasining 2002 yil 13 noyabrida 391 raqam bilan qabul qilingan "Yarmarka savdosini tashkil etishni takomillashtirish chora-tadbirlari to'qrisida" gi qarorlari shular jumlasidandir.

2003 yil 1 yanvardan 2004 yil 31 dekabrgacha ulgurji savdo korxonalarining respublikada ishlab chiqariladigan iste'mol tovarlarini sotishdan olingan tushumlaridan 2 foizli, uzoq va toqli tumanlarda esa 1 foizli stavka boyicha yagona soliq olinishi ko'zda tutilib, yarmarka savdosining respublikamiz taraqqiy etishini ta'minlashda asosiy tayanch vazifasini bajarishiga umid bog'lanadi.

Nazorat savollari:

Yarmarka savdosining oziga xos xususiyatlari nimalardan iborat

Sobiq Sovet Ittifoqi xududida qanday yarmakalar mavjud edi, ularni boshqa yarmakalardan farqi nimada edi

Markaziy Osiyo xalqlari xayotida yarmarka savdosi qanday ahamiyatga ega

Yarmarka savdosi ulgurji savdoning boshqa turlaridan qanday xususiyatlar bilan farq qiladi

Yarmarka savdosi qanday xujjatlar bilan tartibga solinadiq

Respublika vilotlarida qanaqa yarmarkalar tashkil etiladiq

Mavzuviy yarmarkalarning vazifalari nimalardan iborat boladiq

Yarmarka savdosida kimlar qatnashish ququqiga egalarq

Yarmarkalarda savdo qatnashchilar uchun qanaqa imkoniyatlar yaratilishi zarurq

Yarmarka Direktori qanaqa vazifani bajaradiq

Adabiyotlar:

«O'zbekiston Respublikasining birja va birja faoliyati xaqida» gi qonunini yangi taxriri 2001 yil.

1994 yil 21 yanvarda e'lon qilingan O'zbekiston Respublikasi Prezidentining « Iqtisodiy isloxlarni yanada chuqurlashtirish, xususiy mulkchilikni ximoya qilish va tadbirkorlikni rivojlantirish choralari xaqida» gi farmoni

1997 yil 10 oktyabrdagi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining « Tovarlar (Xizmatlar) ni eksport kilishni raqbatlantirishning qushimcha choralari xaqida» gi farmoni

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2001 yil 27 apreldagi « Birja va ulgurji savdoning yanada takomillashtirish xaqida»gi farmoni,

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2001 yil 1 may 198 rakamli « Birja va ulgurji savdo tizimini takamillashtirish xaqida» gi farmoni.

1995 yili O'zbekiston respublikasi Vazirlar maxkamasining « 1995 yilda Iste'mol bozorini birincha galdagi muxim tovarlar bilan boyitishning qushimcha choralari xakida» gi karori

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar maxkamasi 1999 yil 15 aprelda qabul qilgan «Birja va yarmarka savdosining samaradorligini oshirish choralari» xaqida qarori

1999 yil 6 mayda «O'zbekiston Respublikasida birja va yarmarka savdosini yanada rivojlantirish choralari» xaqidagi qarorlari,

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Maxkamasining 2002 yil 13 noyabrida 391 rakam bilan qabul qilingan « Yarmarka savdosini tashkil etishni takomillashtirish chora-tadbirlari to'qrisida»gi qarori.

Degtyareva O.I., Kandinskaya O.A., "Birjevoe delo" Moskva., YuNITI 2003g.

Kameneva. N.G., "Organizatsiya birjevoy deyatelnosti" Moskva. Banki i Birji YuNITI 2001g.

Uzun V.Ya. "Tovarnaya birja" Moskva , Znanie 1998 g.

S.Salimov «Birja i birjevaya deyatelnost» Tashkent. 2003 g.

Dodobaev Yu.T., Azizova N., Xudoyberdiev A. «Birjevoe delo» 2001g.

www.yarmarka.ru

www.expo.uz

www.uz-realty.uz

www.uzex.com

14- Mavzu. Yarmarka savdosini tashkil etish tarixi va rivojlanishi tamoyllari.

Avvalgi mavzularda takidlanganidek, yarmarkalar kelishilgan bir vaqtda otkazilib turuvchi savdogarlar va tovar ishlab chiqaruvchi sanoatchilarning o'ziga xos yiqini - qurultoyi bo'lib, ko'pgina xollarda ulgurji savdo qilish maqsadida otkaziluvchi tadbir sifatida qaraladi. Yarmarkalar o'zining uzoq taraqqiyot yo'lini bosib o'tdi, avval tovar xarakati uchun karvon yo'llari paydo bo'ldi. Manzildan-manzilga ko'chib yurishda karvon yo'lida turli xolatlar vujudga kelishi mumkin va tabiiy edi (Tovar egasining kasal bo'lib, qolishi, rejaning o'zgarishi, siyosiy va iqtisodiy voqealar yuz berishi), ushbu axvoldan chiqishning eng maqul yo'li ko'pincha, bor molni-tovarni sotib, yuborish bo'lur edi. Bu sotib, yuborish katta samarni ko'zlab, kim oshdi qonun - qoidalari asosida, mol-tovar namunalarini korsatish orqali amalga oshirilar edi.

Yarmarkalar sharq mamlakatlari tarixida anchagina axamiyatli bo'lganligiga xech bir shubx yuq, lekin yarmarkalar xaqida e'tiborga molik (ilmiy) yozma manbaning yoqligi tufayli biz, Yevropa mamalakatlari tarixidan keltirilgan manbalardan foydalanishimizga to'g'ri keladi. Masalan Rossiya mamlakati tarixiy manbalariga bir nazar tashlasak, yarmarka savdosining qadim tarixga ega ekanligiga iqror bo'lamiz. Yarmarkalar Rossiya hayotida xam juda katta axamiyat kasb eta boshladi va XIX - asrga kelib, ular butun savdoni nizom-tamoyillarini o'rnaturvchisiga aylangan edi. G'arb bilan Sharq uchrashuvchi bu yarmarkalardagi tovaraylanma xajmi osha vaqtdagi qadr-qimmati juda baland bo'lgan Rossiya rubli hisobida yarim milliardni tashkil etdi.

Yarmarka Yevropaliklar tasavvurida butun bir "shaxar" bo'lib, bu shaxar kochalari keng, elekryoritkichli, Son - sanoqsiz magazin va turli idoralarni birlashtiruvchi yagona organizim sifatida faoliyat korsatar edi. Fakat Nijniy Navogoroddagi yarmarkada sakkizta maydon - hiyobonlar bo'lib, ular atrofida to'qqiz ta bank muassasalari, dallollar idoralari, mexmonxonalar, teatr va restoranlari mavjud edi. Ikki daryoning soxillarida kemalar toxtashi uchun moslashtirilgan joylar-pristanlar bor bo'lib, yarmarka "aholisi" 400 ming kishini tashkil etar edi. Yarmarka ziyraklik bilan jahon va Rossiya bozoridagi o'zgarishlarga o'z ta'sirini korsatar edi.

Ammo XX-asrga kelib, Oktyabr inqilobi natijasida Rossiyaning o'ziga xos xamyoniga aylangan Nijniy Novgoroddagi yarmarkasi inqirozga uchray boshladi. U asr davomida birnecha marotiba o'z faoliyati yo'nalishlarini o'zgartirdi.

Yarmarkalarining vazifa va maqsadlari ular amalga oshirayotgan operatsiyalarda yaqqol ko'zga tashlanadi.

Yarmarkada tovar ishlab chiqaruvchi va savdogar (yoki iste'molchi) bir birlari bilan uchrashib, to'g'ridan – to'g'ri, mustaxkam aloqalar o'rnatishlari uchun asos yaratiladi .

Yarmakalarning asosiy vazifasi ulgurji savdoni tashkil etish bo'lib, mamlakatimizda vujudga kelgan iqtisodiy vaziyatda yarmakalarning ham asosiy vazifalari otkazilayotgan islohatlarga mos ravishda bo'lishi ko'zda tutilgan:

- Xalqaro, milliy, xududiy, mavzuviy, korgazma-yarmakalarni tashkil etish va o'tkazish;

- Xorijiy va maxalliy firmalarga mamlakat ichkarisida, xorijda xamkorlar izlab topish va ishchan aloqalar o'rnatish;

- Import-eksport kontraktlari imzolash va ijrosi yuzasidan konsalting, marketing, informatsiya, tashqi savdo va boshqa xizmat turlarini korsatish;

- Vatanimiz fani, sanoati, texnologiyasi eng yaxshi yutuqlarini informatsiya va reklama ta'minotini amalga oshirish;

- Mamlakatimiz tovar ishlab chiqaruvchilari va tadbirkorlarini xalqaro yarmarka va korgazmalarda ishtirok etishini tashkil etish;

- Mijozlarga turli xildagi keng kolamdagi bojxona rasmiyatichiligi, transoprt-ekspeditsiya xizmati, surg'urtalash, bank operatsiyalari va boshqa xizmatlar korsatish;

Boshqa qonun bilan taqiqlanmagan barcha xizmat turlarini korsatish.

Bugun mamlakatimizda chuqur bozor islohotlari otkazilayotgan bir paytda xo'jalik sub'ektlarining mulkchilik shaklidan qat'iy nazar, tashqi iqtisodiy aloqalarini jadallashtirish va xorijiy mamlakatlar korxona va tashkilotlari bilan savdo va boshqa hamkorlik aloqalarini kengaytirish vazifasi kondalang bo'lib turibdi.

Respublikamizda xalqaro yarmarka savdosi markazi tashkil etish uchun quyidagi shart-sharoitlar mavjuddir:

- Korgazmali-yarmarka savdo tizimining rivojlanmaganligi;
- mamlakatimiz xo'jalik sub'ektlarining xorijiy xamkorlari bilan markazlashtirilgan muntazam aloqalarini o'rnatilmaganligi;
- mavjud korgazmali-yarmarka savdosi infratarkibi tomonidan korsatilayotgan xizmat darajasining pastligi;
- mamlakatimiz xo'jalik sub'ektlarini tashqi iqtisodiy faoliyatlarini jadallashtirish zaruriyati;
- mamlakatimizga sanoat barcha tarmoqlarini rivojlantirish uchun xorijiy investitsiyalar, texnologiyalarni jalb etish zaruriyati;
- respublikamiz bozoriga turli xil zarur, o'zimizda yo'q maxsulotlarni keltirish uchun sharoit yaratish zaruriyati;
- mamlakatimiz sanoatining ba'zi tarmoqlarini eksportga yonaltirilganlik darajasining pastligi va boshqalar mamlakatimizda yarmarka va korgazmali ulgurji savdo infratarkibini yanada rivojlantirish zaruriyatini kun tartibiga kandalang qilib qoydi.

Yarmarka va boshqa ulgurji savdo majmulari, markazlariga bozor iqtisodi sharoitida qoyiladigan talablarni quyidagicha ifoda etish mumkin.

-Yarmarka-korgazma infratarkibi, mijozlar bosh talablarini qoniqtiruvchi va o'z egasiga foyda keltiruvchi ob'ekt (maxsulot) bolishi kerak.

-infratarkib mamlakatimiz sanoat ishlab chiqaruvchisi va ularni xorijiy xamkorlari ortasidagi savdo-vositachiligi faoliyatida mintaqaviy ko'lamdagi o'z ornini to'la to'ldirishi kerak.

-infratarkib raqabotbardosh bolishi, o'z mijozlariga jahon andozalariga mos xizmatlar korsatishni ta'minlashi kerak.

-infratarkib tovar va xizmatlar taqchilligiga tosqinlik qilishi va raqabotchilik muhitini vujudga keltirishi kerak.

Yarmarka savdosi kompleksi o'z tassarrufidagi texnik va texnologik quvvatlarni kompleksli asosiy faoliyati bilan bog'liq bo'lgan barcha operatsiyalarni bajarilishini ta'minlashi zarur;

Masalan: kompleks tarkibidagi avtoxojalik ekzdebitorlarga transport-ekspeditsiya operatsiyalarini barcha xillarini korsatadi:

- kompleks bojxona xizmati bojxona rasmiyatchiligi bilan bog'liq bo'lgan barcha xizmat turlarini mijozlarni talab va buyurtmalariga muvofiq amalga oshiradi;

- kompleks informatsiya ta'minoti xizmati mijozga zarur bo'lgan barcha informatsiya, joriy axborot yig'ish hamda konkret maxsulot yuzasidan bozor talabi va takliflari kon'yunkturasining taxlili bilan shug'ullanadi.

Bulardan tashqari yarmarka kompleksi mijozlar va qatnashchilarga, mehmonlarga madaniy hordiq chiqarish, mai'shiy xizmat turlarini korsatishi kerak.

Qisqacha xulosalar:

Yarmakalarning asosiy vazifasi ulgurji savdoni tashkil etish bo'lib, mamlakatimizda vujudga kelgan iqtisodiy vaziatda yarmakalarning ham asosiy vazifalari otkazilayotgan isloxtarlarga mos ravishda bolishi ko'zda tutilgan:

- Xalqaro, milliy, xududiy, mavzuviy, korgazma-yarmakalarni tashkil etish va otkazish;

- Xorijiy va maxalliy firmalarga mamlakat ichkarisida, xorijda xamkorlar izlab topish va ishchan aloqalar ornatisht;

- Import-eksport kontraktlari imzolash va ijrosi yuzasidan konsalting, marketing, informatsiya, tashki savdo va boshqa xizmat turlarini korsatish;

- Vatanimiz fani, sanoati, texnologiyasi eng yaxshi yutuqlarini informatsiya va reklama ta'minotini amalga oshirish;

- Mamlakatimiz tovar ishlab chiqaruvchilari va tadbirkorlarini xalqaro yarmarka va korgazmalarda ishtirok etishini tashkil etish;

- Mijozlarga turli xildagi keng ko'lamdagi bojxona rasmiyatchiligi, transprt-ekspeditsiya xizmati, sug'urtalash, bank operatsiyalari va boshqa xizmatlar korsatish;

Boshqa qonun bilan taqiqlanmagan barcha xizmat turlarini korsatishdir.

Respublikamizda xalqaro yarmarka savdosi markazi tashkil etish uchun quyidagi shart-sharoitlar mavjuddir:

- Korgazmali-yarmarka savdo tizimining rivojlanmaganligi;
- mamlakatimiz xojalik sub'ektlarining xorijiy xamkorlari bilan markazlashtirilgan muntazam aloqalarini o'rnatilmaganligi;
- mavjud korgazmali-yarmarka savdosi infratarkibi tomonidan korsatilayotgan xizmat darajasining pastligi;
- mamlakatimiz xojalik sub'ektlarini tashqi iqtisodiy faoliyatlarini jadallashtirish zaruriyati;
- mamlakatimizga sanoat barcha tarmoqlarini rivojlantirish uchun xorijiy investitsiyalar, texnologiyalarni jalb etish zaruriyati;
- respublikamiz bozoriga turli xil zarur, o'zimizda yo'q maxsulotlarni keltirish uchun sharoit yaratish zaruriyati;
- mamlakatimiz sanoatining ba'zi tarmoqlarini eksportga yonaltirilganlik darajasining pastligi va boshqalar.

Mamlakatimizda yarmarka va korgazmali ulgurji savdo infratarkibini yanada rivojlantirish zaruriyatini kun tartibiga kondalang qilib qoydi.

Yarmarka va boshqa ulgurji savdo majmulari, markazlariga bozor iqtisodi sharoitida qoyiladigan talablarni quyidagicha ifoda etish mumkin.

-Yarmarka-korgazma infratarkibi, mijozlar bosh talablarini qoniqtiruvchi va o'z egasiga foyda keltiruvchi ob'ekt (maxsulot) bolishi kerak.

- infratarkib mamlakatimiz sanoat ishlab chiqaruvchisi va ularni xorijiy xamkorlari ortasidagi savdo-vositachiligi faoliyatida mintaqaviy ko'lamdagi o'z ornini to'la to'ldirishi kerak.

- infratarkib raqabotbardosh bolishi, o'z mijozlariga jahon andozalariga mos xizmatlar korsatishni ta'minlashi kerak.

- inforatarkib tovar va xizmatlar taqchilligini bartaraf etishi va raqabotchilik muxitini vujudga keltirishi kerak.

Nazorat savollari:

Yarmarka savdosi tashkilotlari oldiga bozor iqtisodi sharoitida qanday vazifalar qoyilgan

Xalqaro yarmarka savdo markazi (kompleksi) ilgari ma'lum bo'lgan O'zbekiston SSR xalq xojaligi yutuqlari ko'gazmasidan nimalari bilan farq qiladi

Nijniy Novgorod yarmarkasi qurilishiga qanday ahamiyat berildi

Nijniy Novgorod yarmarkasi va uning Rossiya xalqlari hayotidagi roli nimalardan iborat bo'ldi

Toshkentda xalqaro yarmarka savdo markazi tashkil etishning zaruriy shart-sharoitlari nimalardan iborat

Xalqaro yarmarka savdo markazi infratuzilmasini tariflang

Xalqaro yarmarka savdo markazining mamlaktimiz iqtisodiy solihiyatining yuksalishidagi vazifalari nimalardan iborat bo'lishi kerak

Xalqaro yarmarka savdo markazi tashki iqtisodiy munosabatlarni rivojlantirishdagi ahamiyati nimalardan iborat

Nijniy Novgorod yarmarkasida otkaziladigan tadbirlar xarakterini tariflang

Xalqaro, milliy, xududiy, mavzuviy, korgazma-yarmarkalarni tashkil etish tamoyillarini tariflang

Adabiyotlar:

“O'zbekiston Respublikasining birja va birja faoliyati haqida” gi qonunini yangi taxriri 2001 yil.

1994 yil 21 yanvarda e'lon qilingan O'zbekiston Respublikasi Prezidentining “Iqtisodiy isloxlarni yanada chuqurlashtirish, xususiy mulkchilikni ximoya qilish va tadbirkorlikni rivojlantirish choralari haqida” gi farmoni

1997 yil 10 oktyabrdagi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining “Tovarlar (xizmatlar) ni eksport qilishni rag'batlantirishning qoshimcha choralari haqida” gi farmoni

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2001 yil 27 apreldagi “Birja va ulgurji savdoning yanada takomillashtirish haqida” gi farmoni,

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2001 yil 1 may 198 raqamli "Birja va ulgurji savdo tizimini takomillashtirish haqida" gi farmoni.

1995 yili O'zbekiston Respublikasi Vazirlar maxkamasining "Iste'mol bozorini birincha galdagi muxim tovarlar bilan boyitishning qo'shimcha choralari haqida" gi qarori

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar maxkamasi 1999 yil 15 aprelda qabul qilgan "Birja va yarmarka savdosining samaradorligini oshirish choralari haqida" gi qarori

1999 yil 6 mayda "O'zbekiston Respublikasida birja va yarmarka savdosini yanada rivojlantirish choralari haqida" gi qarorlari,

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Maxkamasining 2002 yil 13 noyabrida 391 rakam bilan qabul qilingan "Yarmarka savdosini tashkil etishni takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida" gi qarori.

Degtyareva O.I., Kandinskaya O.A., "Birjevoe delo" Moskva., YuNITI 2003g.

Kameneva. N.G., "Organizatsiya birjevoy deyatel'nosti" Moskva. Banki i Birji YuNITI 2001g.

Uzun V.Ya. "Tovarnaya birja" Moskva , Znanie 1998 g.

S.Salimov "Birja i birjevaya deyatel'nost" Tashkent. 2003 g.

Dodobaev Yu.T., Azizova N., Xudoyberdiev A. "Birjevoe delo" 2001g.

www.yarmarka.ru

www.expo.uz

www.uz-realty.uz

www.uzex.com

15- Mavzu. Zamonaviy yarmarkalar va xalqaro savdoni tashkil etish.

Tovarlar bozorida kon'yunktura va marketing tadqiqotlari natijalaridan foydalangan xolda faoliyat ulgurji savdoning yangi shakl va usullarini qo'llashgina firma va korxonalarga mustaxkam pozitsiyalarni egallash imkoniyatini beradi. Xususan yarmarka, korgazmalarda, birja va auksionlarda ulurji savdoning samarali usullaridan foydalanib muntazam ishtirok etish tijorat faoliyatining barcha yonalishlarida peshqadamlik qilib borishning muxim garovidir.

Turli shakldagi ulgurji savdolar ichida eng muximi va zamonaviysi yarmarka va korgazmali savdolar bolib, ular faoliyatlari yonalishlarini Nijniy Novgorod yarmarkasi faoliyati misolida yaqqol korish mumkin.

Yarmarka va korgazmalarining samarasi kop jixatdan ularning tijorat xizmatlari tarkibida informatsiya xizmatining tashkil etilganligi, bozordagi vujudga kelgan vaziyat va xolatlar xaqida oz vaqtida va toliq axborotlarni bu axborotlarga talablari bolgan tashkilotlarga etkazilib berish imkoniyatilarga boqliqdir.

Keng ma'noda informatsiya yoki axborot deganda, shaklidan qat'iy nazar voqea, xodisa, yuz berayotgan jarayonlar, dalillar, shaxslar xaqidagi yangilik unsuriga ega xabar, ma'lumot tushuniladi. Shuning uchun ham tovar va xizmatlar bozoridagi vaziyatni harakterlovchi xabar va ma'lumotlar tijorat ma'lumotlari ichida eng muhimi xisoblanadi.

Tijorat informatsiyasini yig'ish zaruriyati quyidagilar bilan bog'liqdir:

Axoli talabi va unga ta'sir etuvchi omillar;

Tovarlar taklifi;

Ulgurji xaridorlar;

Korxona raqobatbardoshligi va saloxiyati (potentsial) imkoniyatlari bilan bog'liq ma'lumotlar.

Qaror qabul qilish uchun aholi talabi, ularga ta'sir etuvchi omillar, yarmarka qatnashchilari va ekzebitorlari taklifi haqidagi ma'lumotlar nixoyatda muxim xisoblanadi. Talabni organish uni joriy ozgarishlarini aniqlashga, harid qilish motivlarini, taklif etilayotgan tovarlarni narxlari nechog'lik oz xususiyatlariga va

yarmarka qatnashchilari xarid qudratlariga mos bo'lishliligi darajalarini aniqlashga yordam beradi.

Yarmarka qatnashchilari - xaridorlar talablarini belgilovchi omillar qatoriga, ularning moliyaviy imkoniyatlari va bozordagi raqobatbardoshlik ahvoli, faoliyatining ixtisoslashuvi, mutaxassislarining malaka darajasi, faoliyat korsatayotgan xudud axolisining tarkibi, ularni urf-odati, milliy an'analari, ularni daromadlari darajasi va boshqalarni kiritish mumkin.

Yig'ilgan informatsiya - axborotni oz vaqtida qayta ishlash, taxlili qilish qayta realizatsiya qilish uchun xarid qilinayotgan tovar assortimenti va xajmini aniq belgilashga yordam beradi va yarmarka, korgazma qatnashchilari zarar korish qaltisliklarini kamaytiradi.

Zamonaviy yarmarka va korgazmalarining o'ziga xos xususiyatlaridan yana biri ular ilmiy-texnika taraqqiyoti, informatsion texnologiyalar rivojlangan bir davrda amalga oshirilmoqda, bunda har qanday faoliyat turida bo'lgani kabi, yarmarka va korgazmalardagi tezkor va to'la informatsiyaning ahamiyati nixoyatda katta. Bunaqa informatsiyalar na milliy, na vaqt, na makon chegaralarini tan olmaydi.

Zamonaviy yarmarka korgazmalar xususiyatlarini tariflamoqchi bolsak yana bir marotaba Nijniy Novogrod yarmarkasining 2002 yilga mo'ljallangan tabirlar mavzusiga bir nazar tashlasak bo'ladi:

Umumiy nomi "Forum 2002" da quyidagi korgazmalar rejalashtirilgan edi.

- 11-14 aprelda "Rossiya mebellar"» mavzusida mamlakat mebel ishlab chiqarish sanoati mas'ul xodimlari ishtirokidagi konferentsiya.

- 14-17 mayda "Buyuk daryolar- ICEF" IV Xalqaro ilmiy-sanoat forumi, "Buyuk daryolar xavzalari va qirg'oqlari xududlarining rivojlanishi" mavzusidagi konferentsiya.

29-may-2 iyun 111 inchi Butun Rossiya avtoforumi "Rossiya avtomobil sanoati rivojlanishi muammolari istiqbollari" mavzusidagi konferentsiya, "Avtosalon" Rossiya avtomobillari maxsus korgazma.

Avto komponentlar, Avtotexhizmat, Motovelotexnika, Avtomobillarga yoqilg'i quyish shaxobchalari. Garajlar va toxtash joylari, Logistika, Svarka kabi mavzularda uchrashuvlar suxbatlar, anjumanlar otkazildi.

“Yagona Rossiya”, VII Butunrossiya ilmiy sanoat formumi.

4-9 sentyabrda “Interkontakt” konferentsiyaning xalqaro qismi. Dasturda degistatsiya tanlovi otkazilishi ko'zda tutilgan.

- 25-28 sentyabrda “Tarbiya. Maorif, Karera” mavzusida 11 inchi Xalqaro forum dasturida, O'quv texnikasi, tarbiya va ta'lim berishning yangi texnologiyasi va usullari. Yangi oquv qo'llanmalari, bosh lovozimlar korgazmalari.

- 11-13 oktyabrda “Zoodunyo” mavzusidagi xayvonot va uy xayvonlari (itlar, mushuklar va b.) korgazmalari o'z faoliyatlarini olib bordilar.

Nijniy Novgorod yarmarkasining internetdagi saytidan ma'lum bo'lishicha reja tola bajarilmoqda, ustiga - ustak yanada boyitilmoqda, masalan: 24 iyunda rejadan tashqari Xitoy Xalq Respublikasi rasmiy delegatsiyasi tashrif buyurdi; 23 iyundan “Yarmarkada o'ynab qol” mavzusida Rossiya yoshlar madaniyat markazi o'zining doimiy yarmarkadagi dasturlarini boshlab yubordi. Dasturda Gala-kontsert, “Buyuk Volga” davra suxbati, A.D.Saxarov nomli san'at bayrami, davrimizning mashxur muzikachilari ishtirokidagi bayram tantanalari, Volgaboyi federal okrugidagi Rossiya Prezidentining Vakili S.V.Kirienko ishtirokidagi davra suhbat va boshqalar otkazildi. Bularning hammasi Nijniy Novgoroddagi yarmarka Rossiya xalqi xayotidagi axamiyati nixoyatda kattaligini korsatib turishi bilan birga uning kelajagi ham ana shu yarmarka bilan bog'liqligini yana bir bor tasdiqlamoqda.

Tadbirlarni nechog'lik jiddiy tashkil etilayotganligini faqat “Avtoforum-2002” dasturidagi eksponatlar tasnifi bilan ifoda etish bilan tasavvur etish mumkin;

- Rossiya avtomobillari, xorijiy avtomobillar, yukbop, yengil avtomobillar, avtobuslar, maxsus va ixtisoslashtirilgan avtotexnika, elektromobillar, turli tyuning namunalari, avtodizayn, texnologiya va loyihalar korgazmasi, menejment ishlovlari- ishlab chiqarishni tashkil etish, sifatni boshqarish va boshqalar namoyish etildi.

“Avtotexhizmat” mavzusidagi dasturda esa; texnik xizmat shaxobchasi; remont xizmat, yoqilg'i quyish shaxobchalari; moy almashtirish, tozalash, g'ildirak yamash,

g'ildirak protektorini tiklash, nazorat asboblari, kompressorlar, uskuna, materiallar, avtomobillarni remont qilish bo'yicha adabiyotlar, yo'l va yo'l qurulish texikalari, harakat xavfsizligi anjomlari, yo'l korsatkichlari, avtomobillar aksessuarlari va boshqalar namoyish etildi.

Yarmarka qatnashchilari uchun o'rnatilgan to'lovlar ham ramziyligi bilan mashxur bo'lib ishtirokchilar doirasini kengligini ta'minlaydi. Masalan, har bir yarmarka qatnashchisidan faqat 50 shartli AQSH dollar miqdorida to'lovlar talab qilinadi. Ishtriokchi taxminan shu pul miqdorida baxolangan yarmarka haqidagi ma'lumotlar, qatnashchilar haqidagi ma'lumotlar, beydjik (daftar, qalam, jomadoncha), hamda yarmarkada rejalashtirilgan qatnashchilar maruzalari matnlari bilan taminlanadilar.

Xulosa qilib aytadigan bolsak, yarmarka va korgazma savdolari qatnashchilari hoxish-istaklariga, mamlakatda olib borilayotgan iqtisodiy islohatlar, iqtisodiy va siyosiy hayotda yuz berayotgan an'ana va yo'nalishlarga muvofiq bozor sharoitida muhim xojalik sub'ekti sifatida faoliyat korsatishi mo'ljallangan.

Qishloq xojaligi maxsulotlari ham oldi-sotdi shartnomalarining barcha korinishlari predmeti bo'lib, ularini ulgurji savdosi, yarmarka va korgazmalari qator o'ziga xos xususiyatlari bilan ajralib turadi. Birinchidan qishloq xojaligi maxsulotlarining kopchiligi tez buzuluvchi maxsulotlar turiga kirib, darxol iste'mol qilishni yoki qayta ishlashni talab qiladigan maxsulotlar turiga kiradi. Shuning uchun maxsulot ishlab chiqaruvchi uni uzoq vaqt saqlab turish imkoniyatiga ega emas.

Qishloq xojaligi maxsulotlarini shartli ravishda dehqonchilik maxsulotlari yarmarkasi va chorvachilik maxsulotlariga bo'lish mumkin.

Dexqonchilik maxsulotlari yarmarkasini, a)Mevalar sabzavotlar yarmarkasi; b)Texnik xom roshyo (paxta, ziqir, kanop, yog'li, dukkakli va boshqalar) maxsulotlari yarmarkalari.

Chorvachilik maxsulotlari yarmarkasi kopincha ota kamyob zotlik chorvalar (otlar, sigir, qora mol, cho'chqa, parranda, quyon va boshqalar) korgazmalari va an'anaviy yillik mavsumiy maxsulodor chorvalar korgazma-yarmarkalaridan iboratdir.

Bundan tashqari qishloq xojalik maxsulotlari ayrim hollarda boshqa tarmoq qayta ishlash sanoati maxsuloti sifatida otkaziladigan yarmarka va korgazmalar predmeti bolishi mumkin.

Qishloq xojaligi maxsulotlari yarmarkalarini tashkil etish tamoyillarini organishda quyidagilarni sanab o'tish kifoya qiladi:

- Meva-sabzovotlar yarmarkasi tashkilotchilari ko'pincha korgazmaga yarmarkaga, savdo tashkilotlari bilan bir qatorda ushbu maxsulotlari qayta ishlash sanoat korxonalarining vakillarini ham taklif etadilar. Ayrim hollarda otkaziladigan yarmarka va korgazmalar tashabbuskorlari ayni qayta ishlash sanoati muaxassislari ta'sischi bolishlari ular uchun zarur bolgan hom ashyo manbalarini aniqlash va ular bilan uzoq mudatli shartnomalar tuzish imkoniyatini yaratadi.

An'anaviy qishloq xojalik maxsulotlari yarmarkalarida qayta ishlash sanoati korxonalari bilan bir qatorda qayta ishlash va maxsulotlarni saqlashning yangi ilg'or texnologiyalarini keng jamoatchilik va muaxassislarga tanishtirish maqsadida maxalliy davlat boshqaruvi tashkilotlari tashabbusi bilan tashkil etilib, yangi texnologiya va noyob loyihalarini tadqiq etish boyicha turli imkoniyatlar darajasini yaratadi, potentsial investorlarni jalb etish uchun reklama vazifasini o'taydi.

O'ta noyob zotlik chorvachilik maxsulotlari yarmarka-korgazmalarida odatda, taklif etilganlar (badavlat kishilar, kolleksionerlar, seleksionerlar, naslchi-Genetiklar, olimlar, soxa mutaxassislari) ishtirok etishlari mumkin. Chunki, bu yarmarka va korgazmalarni tashkil etish, chorvani ovqatlantirish tartibi, parvarish qilish va havfsizligini ta'minlash bilan bog'liq ancha qimmatli xarajatlarni talab etish bilan birga qatnashchilar tomonidan mahsus bilim va konikmalarga ega bolishlarini taqazo etadi.

Ulgurji savdoning xalqaro miqyosidagi keng tarqalgan usullaridan biri real tovarlarni o'ziga xos – individual xususiyatlari bilan sotishga ixtisoslashgan auktsion savdodir. Xalqaro savdoda auktsion usulda sotiladigan tovarlar nomenklaturasi bir oz cheklanganligi bilan ajralib turadi. Auktsion savdo predmeti bolib ko'pgina hollarda, moyna, choy, qoy yungi, gullar, kauchuk, teri, antikvariat bolishi mumkin. Jahonda ishlab chiqarilgan qoy yungining taxminan yarimi auktsion savdo yordamida

sotiladi. Bu boradi Sidney shaxrida amalga oshiriluvchi Avstraliya va Yangizellandiya auksionlarining nufuzi ayniqsa ahamiyatlidir. An'anaviy choy auksionlari odatda, Kalkutta (Xindiston), Jakarta (Indoneziya), Mombas (Keniya), Kolombo (Shri-Lanka) da bolib otadi. Kauchuk boyicha auksion markazi bolib Singapur tanilgan bolsa, Moyna Sankt-Peterburg, antikvariat auksioni Londondagi Kristi (Christie) va Sotbi (sothby) auksionlari xisoblanadi.

Auksionda sotiladigan tovarlar ommaviy yoki noyob yagona tovarlar turlari yuzasidan bolishlari mumkin. Ularni hususiyatlari bobida aloxida bir tan olingan mezonni aytilish mushkul bolganligi sababli ularni avvaldan namoyish qilib korsatish va haridorlarni sinchiklab korigidan otkazilishi bilan ajralib turadi.

Auksion savdoni an'anaviy-muntzam va ahyon – ahyonda otkaziladigan nomuntazam savdo turlari mavjuddir.

Muntzam otkaziluvchi auksionlar odatda ma'lum bir joyda, ixtisoslashgan firmalar tomonidan bir yilda, bir marotaba yoki bir chorakda bir marotaba otkaziladi. Odatda kopincha bunday tovarlar boshqa usulda sotish imkoniyatlari cheklanganlikda qollaniladi.

Auksionga qabul qilingan tovarlar partiya (Lot) sifatiga qarab sortlarga ajratiladi, xar bir partiyadan namunalar olinib ularga mahsus raqamlar berib belgilanadi, song ularni katologlari chop etilib, auksionga olindinroq kelib tovar bilan tanishuvchi potentsial xaridorlarga jonatiladi.

Auksiondagi savdolashuv odatda yo kim oshdi savdosi, yoki narxni pasayib borishi (Golland auksioni) usuli bilan xarakterlidir. Narxni asta sekin oshib borishi imo-ishora yoki “baqirib” amalga oshiriladi. Eng yuqori yoki sotish uchun rozilik berilgan eng past narx belgilangan daraja – optimal narh yuzaga kelguncha savdoshashuv davom ettiriladi yoki sotuvchi oz tovarini sotuvdan olishi bilan savdo tugallanadi.

Auksion savdoda yana bir usul haridor nomi e'lon (oshkor) qilinmasdan sotilishi ham qollaniladi, bu usul qollanilaganda ota noyob yoki ota qimmat tovarlar savdosida maxsus belgilar orqali amalga oshiriladi. Bunda tovarni oxirigi baxosi e'lon qilinadi, kim xarid qilganligi pinxon qoladi.

Auktsion savdoning mohiyatini yanada chuqurroq tushunish uchun moyna savdosi misolida savdo tartibini ko'rib chiqish kifoyadir. Moyna murakkab xususiyatli tovarlar sarasiga kiradi. Chunki, moyna sifatiga bo'lgan yondashuv individual bo'lganligi, rangi, yungi, o'lchamlari har xilligi sababli, uni sifat korsatkichlari baxolash faqat organoleptik usulda sub'ektiv xarakterda bo'ladi. Savdoni auktsion shakli kon'yunkturani belgilovchi omil bo'lib, talab va narx darajasini to'g'ri belgilashda juda qo'l keladi. Auktsion savdoni afzalliklaridan yana biri qisqa vaqtda katta hajmdagi tovarlarni sotish va ayni shu vaqtda bozordagi mavjud talab va taklif nisbatlarini aniqlashga xizmat qiladi. Moyna savdosi auktsionlari yillik jadvalini odatda, xalqaro moyna federatsiyasi (XMF) bilan auktsion savdo firmalari o'zaro kelishilgan xolda belgilaydilar. Xaridor avvaldan savdoga qoyiladigan tovarni ko'zdan kechiradi, agar haridor bozordagi moljal-narxni eng yuqorisiga rozi bo'lsa, shu zaxotiyot tovar uning tasarrufiga o'tishi xam mumkin.

Moyna bozori kon'yunkturasi xar mavsumda xar xil bo'lishi mumkin, shuning uchun bozor sub'ektlari strategiyasi ham har xil bo'lishi tabiiy, AQSH va uzoq Sharq mamalakatlari bu borada faollik korsatadilar, Sankt-Peterburg auktsionni baxosi ta'sirini ancha vaqtgacha boshqa moyna auktsion markazlarida sezilib turadi. Jahon auktsionlarida ishlab chiqarilgan moynaning qariyb 90 foizi sotilib, ularni deyarli hammasi hom ashyo sifatida bo'ladi. Faqat qarokol terigina oshlangan va boyolgan bo'lishi mumkin. Xar yili Sankt-Peterburg moyna auktsionnini qariyb 700 haridor ziyorat qilib, savdo ishlarini amalga oshirib o'z yurtlariga qaytadilar.

Eksport bop moynalar odatda maxsulot yetishtirib beruvchi xojaliklarda qabul qilinadi, yoki shaxar moyna saroyida, sovutkichi bor matlubot jamiyatlari xojaliklarida amalga oshirilib, sortlarga ajratiladi. Tovarni auktsionga tayyorlash auktsion otkazishning muxim qismi bo'lgan ixtisoslashgan beshta sektsiyalarda amalga oshiriladi.

Maxsus komissiya tovarni xususiyatlariga (rangi, o'lchami, terini ishlovi, tashqi korinishi) qarab savdo lotlariga ajratadilar. Bitta lotda tovarlar mumkin qadar bir xil xususiyatlarga ega bo'lishlari kerak.

Lotlar boyicha katologlar tayyorlanadi.

Bir hil lotlar - stringlarga birlashtiriladi va bittadan namunasi tanlab olinadi. Moyna tayyorlanishi jarayonida Bir stringda norka moynasida 40 dona, yungi uzun moynalar uchun 20 dona bolsa, Sobol moynasining xar biri aloxida string bolib shakllantiriladi.

Moyna assortimentini aniqlashda, albatta bozordagi vujudga kelgan vaziyat xisobga olinadi.

Tovarni hammasi tayyor boigandan song haridorlarga auktsion kataloglar va hamda auktsion shartlari va boshqa zarur informatsiyalar jonatiladi.

Tovarni tayyorlash jarayonini tola tugagandan song, moyna namunalari maxsus zalda namoysh uchun qoyiladi, tovarni qolgan qismi maxsus orovlarda tovar omborlarida saqlash uchun jonatiladi. 8-10 kun mobaynida haridorlar tovar namunalari bilan tanishishlari va uni sifatiga baxo berishlari mumkin. Zarur bolsa, haridorlar omborda saqlanayotgan tovar partiyasining xamma stringini korish istagini bildirishlari ham mumkin.

Odatda auktsionlarda doimiy xaridorlar qatnashadilar va ularni auktsion tashkilotchilari taklifnomalari asosida savdoga qoyilgan tovarlar bilan hech bir tosiqsiz tanishish imkoniyati yaratiladi. Sankt-Peterburg auktsionining doimiy qatnashchilari Yaponiya va Koreya Respublikasi biznesmenlari tashkil etadilar. Norka moynasi Italiyaliklar, Sobol esa AQSH liklarda katta talabga egadir.

Ochiq auktsion savdo odatda 4-5 kun davom etadi. Savdo ingliz tilida olib boridi, xar 1,5-2 soatda auktsionator (auktsionni olib boruvchi klerk-xizmatchi almashinib turadi. Auktsionatorni ong va chap taraflarida auktsion zalni ma'lum sektor - bolaklarga bolib olib kuzatuvchi hodimlar-xizmatchilar joylashib kuzatadilar. Auktsion jarayonida birinchi boshlanqich narxni maxsus komissiya tomonidan belgilangan limit narxdan boshlanadi. Sotuvchi oz holicha narx qoyish xuquqiga ega emas, u faqat oz vakolatlari doirasida auktsion uchungina mas'uldir. Auktsion narxiga ta'sir etuvchi omillar xilma-xil va murakkabdir, bozordagi talab va taklifdan tashqari, avvalgi auktsion narxlari, boshqa auktsionlardagi shu tovar narx kotirovakalari hisobga olinadi va bu narx jahon narxlaridan past yoki baland bolishi oddiy holdir. Narxlar AQSH dollari xisobida xar bir teri va moyna uchun aniqlanib,

tovar yetkazib berishning FOB shartida belgilanadi. Narx darajasi, sotish taktikasi, va moyna bozoridagi vaziyat, har bir auksion boshlanishidan 1-2 kun oldin muxokama qilinishi mumkin. Tovarlar sotish navbati auksionator – firma tamonidan belgilanadi. Eng yuqori narx taklif etgan xaridor tovarni sotib olgan xisoblanadi, Yog'och bolg'a zarbi tovushi esa, lot sotilganini bildiradi.

Savdo tugaganidan song auksion savdosini otkazgan tashkilot buxgalteriya va valyuta-moliya bo'limi xaridor uchun zarur barcha xujjatlarni tayyorlab beradi. Sotilgan tovar tovar katalogini ma'lum varrag'i (shu tovarga tegishli) buxgalteriyaga jonatiladi, u yerda haridorga chek va tovar spetsifikatsiyasi (xarid qilingan lot raqami yozilgan) beriladi.

Sankt-Peterburgdagi auksion valyuta - moliya shartlari xaridorni tolov qobiliyati haqidagi kafolotlarni talab qilmaydi, bu esa oz navbatida auksionda barcha qatnashchilar uchun bir xil imkoniyatlar mavjudligini, kontragentlarga bolgan yuqori darajadagi ishonchni bildiribgina qolmay, auksion tashkilotchilari obrosiga obro qoshadi.

Xarid tovarlari uchun xisob-kitob mezoni konvertatsiyalanuvchi valyutada harid kunidagi valyuta kotirovkasi boyicha aniqlanadi va asosan naqd pul hisobida tovar narxining tola miqdori tolovi va xarajatlarni transport vositasiga ortishgacha bolgan qismi olinadi. Xisob-kitob naqdsiz amalga oshirilganda, telegraf yoki chaqirib olish xuquqsiz ochilgan akkreditiv usullaridan keng foydalaniladi.

Tovar qiymati degan tushuncha quydagilarni bildiradi; harid qilingan moyna (tovar) narxi, Auksion yig'mi yoki komission yig'imi-2 foiz miqdorida, xalqaro moyna Federatsiyasiga – 0,6 foiz miqdordagi tolovlar tushuniladi.

Tolov transport-ekspeditsiya xizmati bolimiga kelib tushishi bilanoq, tovar instruktsiya - korsatmaga muvofiq xaridor manziliga jonatiladi.

Jonatiladigan tovarlarining asosiy qismi, Xelsinki avtotransporti xissasiga tog'ri keladi.

Sankt-Peterburg moyna auksionini otkazish mexanizimi oziga xos xususiyatlarga ega. Bu auksionga boshqa auksionlarga qaraganda ota puxta tayyorgarlik koriladi, auksion paytida va undan keyin anglashuvmovchiliklar, tovar

sifatiga reklamatsiyalar mutlaqo yoq. Shuning uchun xam auksiondagi narxlar boshqa auksionlardagi narxlarga nisbatan bir oz yuqori bolsa xam mijozlar soni doim oshib bormoqda.

Qisqacha xulosalar:

Tovarlar bozorida kon'yunktura va marketing tadqiqotlari natijalaridan foydalangan holda faoliyat ulgurji savdoning yangi shakl va usullarini qollashgina firma va korxonalarga mustaxkam pozitsiyalarni egallash imkoniyatini beradi.

Xususan yarmarka, korgazmalarda, birja va auksionlarda ulurji savdoning samarali usullaridan foydalanib muntazam ishtirok etish tijorat faoliyatining barcha yonalishlarida peshqadamlik qilib borishning muxim garovidir.

Turli shakldagi ulgurji savdolar ichida eng muhimi va zamonaviysi yarmarka va korgazmali savdolar bo'lib, ular yonalishlarini Nijniy Novgorod yarmarkasi faoliyati misolida yaqqol ko'rish mumkin...

Zamonaviy yarmarka va korgazmalarining o'ziga xos xususiyatlaridan yana biri ular ilmiy-texnika taraqqiyoti, informatsion texnologiyalar rivojlanagan bir davrda amalga oshirilmoqda, bunda har qanday faoliyat turida bo'lgani kabi, yarmarka va korgazmalardagi tezkor va to'la informatsiyaning axamiyati nixoyatda katta. Bunaqa informatsiyalar na milliy, na vaqt, na makon chegaralarini tan olmaydi.

Qishloq xojaligi maxsulotlari xam oldi-sotdi shartnomalarining barcha korinishlari predmeti bo'lib, ularni ulgurji savdosi, yarmarka va korgazmalari qator o'ziga xos xususiyatlari bilan ajralib turadi. Birinchidan qishloq xojaligi maxsulotlarining kopchiligi tez buzuluvchi maxsulotlar turiga kirib, darxol iste'mol qilishni yoki qayta ishlashni talab qiladigan maxsulotlar turiga kiradi.

Qishloq xojaligi maxsulotlarini shartli ravishda dehqonchilik maxsulotlari yarmarkasi va chorvachilik maxsulotlariga bo'lish mumkin.

Dexqonchilik maxsulotlari yarmarkasini, a) Meva sabzavotlar yarmarkasi; b) Texnik xom roshyo (paxta, zig'ir, kanop, yog'li, dukkakli va boshqalar) maxsulotlari yarmarkalari.

Chorvachilik maxsulotlari yarmarkasi kopincha ota noyob zotlik chorvalar (otlar, sigir, qora mol, chöchqa, parranda, quyon va boshqa) korgazmalari va an'anaviy yillik mavsumiy maxsuldor chorvalar korgazma-yarmarkalaridan iboratdir.

Bundan tashqari qishloq xo'jalik mahsulotlari ayrim hollarda boshqa tarmoq qayta ishlash sanoati maxsuloti sifatida otkaziladigan yarmarka va korgazmalar predmeti bolishi mumkin.

Xalqaro savdoda auktsion usulda sotiladigan tovarlar nomenklaturasi bir oz cheklanganligi bilan ajralib turadi. Auktsion savdo predmeti bolib kopgina xollarda, moyna, choy, qoy yungi, gullar, kauchuk, teri, antikvariat bolishi mumkin.

Auktsiondagi savdolashuv odatda yo kim oshdi savdosi, yoki narxni pasayib borishi (Golland auktsioni) usuli bilan xarakterlidir. Narxni asta sekin oshib borishi imo-ishora yoki "baqirib" amalga oshiriladi. Eng yuqori yoki sotish uchun rozilik berilgan eng past narx belgilangan daraja optimal narx yuzaga kelguncha savdoshashuv davom ettiriladi yoki sotuvchi oz tovarini sotuvdan olishi bilan savdo tugallanadi.

Nazorat savollari:

Qishloq xo'jalik maxsulotlari yarmarkalarini tashkil etishning oziga xos xususiyatlari nimalarda

Auktsion savdoni birja savdosidan farqi nimalarda namoyon boladi

Ikkiyoqlama xarakterli auktsionning moqiyati nimada

"Teskari auktsion" deganda nimani tushunasiz

Noyob zotlik chorvalar auktsioni moxiyati nimada

Noyob zotlik chorvalar auktsionlarida kimlar qatnashadilar

Moyna auktsioni misolida auktsion savdoni tashkil etish ketma – ketligi tushuntirib bering.

Yarmarka savdosini mamlakatimiz sanoatini rivojlanishidagi axamiyati qanday

"Golland" auktsionining boshqa auktsionlardan farqi nimada

Sankt-Peterburg moyna auktsionini otkazish mexanizimi qanday xususiyatlarga ega

Adabiyotlar:

“O‘zbekiston Respublikasining birja va birja faoliyati haqida” gi qonunini yangi taxriri 2001 yil.

1994 yil 21 yanvarda e'lon qilingan O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Iqtisodiy isloxlarni yanada chuqurlashtirish, xususiy mulkchilikni ximoya qilish va tadbirkorlikni rivojlantirish choralari haqida” gi farmoni

1997 yil 10 oktyabrdagi O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Tovarlar (Xizmatlar) ni eksport kilishni raqbatlantirishning qushimcha choralari haqida” gi farmoni

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2001 yil 27 apreldagi “Birja va ulgurji savdoning yanada takomillashtirish haqida” gi farmoni,

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2001 yil 1 may 198 raqamli “Birja va ulgurji savdo tizimini takamillashtirish haqida” gi farmoni.

1995 yili O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar maxkamasining “Iste'mol bozorini birinchi galdagi muxim tovarlar bilan boyitishning qoshimcha choralari haqida” gi qarori

O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar maxkamasi 1999 yil 15 aprelda qabul qilgan “Birja va yarmarka savdosining samaradorligini oshirish choralari haqida” gi qarori

1999 yil 6 mayda “O‘zbekiston Respublikasida birja va yarmarka savdosini yanada rivojlantirish choralari haqida” gi qarorlari,

O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Maxkamasining 2002 yil 13 noyabrida 391 raqam bilan qabul qilingan “Yarmarka savdosini tashkil etishni takomillashtirish chora-tadbirlari tog’risida” gi qarori.

Degtyareva O.I., Kandinskaya O.A.,”Birjevoe delo” Moskva., YuNITI 2003g.

Kameneva. N.G., “Organizatsiya birjevoy deyatelnosti” Moskva. Banki i Birji YuNITI 2001g.

Uzun V.Ya. “Tovarnaya birja” Moskva , Znanie 1998 g.

S.Salimov “Birja i birjevaya deyatelnost” Tashkent. 2003 g.

Dodobaev Yu.T., Azizova N., Xudoyberdiev A. “Birjevoe delo” 2001g.

www.yarmarka.ru

www.expo.uz

www.uz-realty.uz

www.uzex.com

Glosariy: - izohli lug'at

Absolyut foyda - (absolbyutnaya pribo`l) – Sotuvchining barcha tovarlardan olgan daromadlaridan xarajatlarini ayrib tashlangan daromadiga teng korsatkich.

Agent- (agent)- tashkilot, muassasalarni turli ish faoliyatini bajaruvchi vakili.

Agentlik operatsiyalari – (Agentskie operatsii)- ma'lum bir xududda bitim tomonlarining biri bo'lmish-printsipiallar topshirig'i bilan boshqa tomondan mustaqil bo'lgan (agent) tomonidan printsiptial hisobidan va nomidan tovarlarni sotish yoki xarid qilish bilan bog'liq huquqiy va jismoniy xarakatlarni amalga oshirish.

Ajio, (kurslararo farq) – bitim bitilgan vaqtdan boshlab, uning savdo-iqtisodiy operatsiyalari bo'yicha to'lovlarni amalga oshirish vaqtigacha milliy valyuta kursini horijiy valyutaga nisbatlarni o'zgarishi natijasida paydo bo'luvchi valyuta tushumlari yoki to'lovlari ortalaridagi tafovut.

Aksioner –(aktsioner) – aktsioner korxonaning mulkdorlaridan biri- ham mulkdori bo'lib, korxona boshqaruvida ishtirok etish hamda, ma'lum daromad olish huquqini beruvchi aktsiya egasi.

Aktsiya- (aktsiya) – aktsioner jamiyat mablag'larini shakllantirishda qatnashganlikni tasdiqlovchi va uning foydasi-dividentidan o'z hissasiga mos ravishda daromad olish huquqini beruvchi qimmatli qog'oz.

“Ayiqlar” – medved – birjada narx pasayishini kutuvchi va narx pasayishiga xarakat qiluvchi savdogar – broker.

Birja arbitraji – birjevoy arbitraj- ikki va undan ortiq bozor bitimlardagi chayqovchilik xarakteridagi birja bitimi.

Arbitraj komissiyasi - (arbitrajnaya komissiya) – Oliy sud instantsiyasi-tabaqasi hisoblanmaydigan, o'ziga xos-xakamlik sudi. U kontraktlar oldi-sotdisi, birja savdosida qonun, qoidalarga rioya qilish bo'yicha munozarali masalalarni ko'rib chiqadi va hal etadi hamda, birja kontraktlarini bevosita bajarish ya'ni, real tovarlar sotish va yetkazib berish bilan bog'liq masalalarni yechish bilan shug'ullanadi. Arbitraj komissiya odatda birja ichki ishlarini hal etish bilan shug'ullanib, savdo

qatnashchilariga zimmlariga olgan majburiyatlarini bajarmayotgan mijozlar haqidagi axborotlarni yetkazib beradi.

Arbitraj bitimi - (Arbitrajnoe soglashenie) – tovarlar (kontraktlar) da manfaatliroq narxlar boyicha qayta sotilishidan daromad olishga mo'ljallangan operatsiya. Arbitraj bitimlari bitilishi vaqi va joyi-makoni boyicha bir-birlaridan farqlanadilar. Bir vaqtda bitta bozorda bitilgan arbitraj bitimlarida kelajakda, ijobiy narx o'zgarishi natijasida foyda olish mumkin. Bir joyda (makonda), boshqa bozorda bitilgan arbitraj bitimlarda, bitta tovarga turli bozorlardagi ijobiy narx o'zgarishlari natijasida foyda olish mumkin.

Auktsion-(auksion)- tovarga eng yuqori narx boyicha harid qilgan shaxs bitim tomoni hisoblanadigan, tovarlarni oshkora olib boriluvchi savdosidir. Auktsionlar savdolarni tashkil etilishi va narx harakati (eng kamdan oshib borish, eng yuqoridan pasayib borishi) boyicha bir-birlaridan farq qiladilar. Birja auktsion svadosining o'ziga xos turi bo'lib, unda broker va treyderlar auktsionist (auksionni amalga oshiruvchi mas'ul shaxslar) hisoblanadilar.

Bazis nuqta-(bazisnaya tochka) – 1 protsentni 100 dan biri bo'lib, 25 bazis nuqtaga ega bu-0,25 % dir.

Birjani (tashkil etgan) tovaraylanmasi - (Birjevoy organizovanno'y tovarooborot) – birjada bitilgan bitimlar xajmi. Birjani tovar aylanmasi tovarni va bozorni kontsentratsiyalashuvi, talab va taklifni kengayishi, narxlar kotirovkasi, birja bitimlari xajmi xamda, birja omborlaridagi zahiralar darajasi kabilar bilan o'zaro bog'liqdir.

Birja chayqovchisi – qimmatli qog'ozlar yoki fyucherslar bozorlarida yuqori daromad (differentsiyalangan – chayqov foydasi) olish maqsadida tavakkal qilib faoliyat korsatuvchi savdogar.

Broker – qimmatli qog'ozlar, valyuta va boshqa qimmatga ega vositalar bilan fond va tovar birjalarida oluvchi va sotuvchilar ortalaridagi bitimlar bitishdagi rasmiy vositachi.

Zararsiz sotish yoki xarid uchun beriladigan buyruq – normal bozor sharoitida zarar korish mustasno boʻlgan, hech boʻlmaganda, zarar kormaslik sharti bilan bitim bitish uchun brokerga xarida yoki sotish uchun berilgan buyruq.

Birja birligi - birjevaya edinitsa – birja namunaviy bitimida ma'lum, aniq tovar savdosi boyicha eng kam standartlashtirilgan miqdor.

Birja bitimi – birjevaya sdelka – birjada bitilgan oldi-sotdi shartnoma (kontrakt)lari. Birja bitimining mavjud tovar boyicha bitilgan bitim, tovar yetkazib berish boyicha forvard – kontraktlar, tovar, aktsiya, qimmatli qog'ozlar, valyuta opsiyonlar kurslarini tebranishlarini sug'urtalash boyicha fyuchers shartnomalari kabi turlarga boʻlinadi.

Birja savdosi – birjevaya trgovlya – birja vositachiligidagi tovarlar va qimmatli qog'ozlar savdosi.

Birja jargoni - birjevoy jargon – birjada talab va taklifning holati, narx xarakati hamda, kotirovkani aniqlash uchun foydalaniladigan atamalar. Jargonli soʻz va ifodadan foydalanish qulay boʻlib, birjada oʻz xarakati va fikrini ifoda etishda vaqtni tejaydi.

Aktsiya – aktsiya, hissa (lot. –harakat, faoliyat). Xissadorlar jamiyati shaklida faoliyat korsatadigan korxona kapitalida ulushi borligini tasdiqlovchi qimmatbaho qog'oz. Foydaning bir qismini dividend koʻrinishida olish hamda hissadorlarning umumiy yig'ilishida ovozga ega boʻlish huquqini beradi.

Arbitraj - hakamlar sudi. Munozarali ishlarni bitishtiruvchi yordamida koʻrib chiqish usuli, ya'ni tomonlar oʻzaro kelishib, sudga murojaat qilishgan vaqtda ularning munozarasini xal qilib beruvchi tomondir (odatda buni “uchinchi sudya” deb ham atashadi). Tashqi savdo q.s. tashqi savdo boyicha vujudga keladigan munozaralarni hal qiladi.

Birja – birja (ingilizcha- hamyon). 1. qimmatbaho qog'ozlar, valyuta va ommabop tovarlarning olchovlar yoki namunalar orqali ulgurji sotig'ini amalga oshiradigan muassasa;

2. Birja jarayonini amalga oshiradigan bino.

Ochiq birja - birja publichnaya – Birja a'zosi bo'lmagan brokerlar va tadbirkorlar tomonidan tuziladigan bitim.

Tovar birjasi – birja tovarnaya. Öz-ozini mablag' bilan ta'minlash asosida: 1. Savdo bitimlarini tuzish uchun vositachilik xizmatini bajaruvchi; 2. Savdo jarayonlarini tartibga soluvchi, tovarlar savdosini tashkil qiluvchi va savdo munozaralarini hal qiluvchi; 3. Narx o'zgarishlariga ta'sir qiluvchi ma'lumotlarni yig'ish, ularni chop etish, ishlab chiqarish va boshqa omillarni o'rganuvchi tashkilot. Tovar birjasida tovar va uni yetkazib berish shartnomasi bitim predmeti hisoblanadi.

Mehnat birjasi-birja truda. Ishchilar va tadbirkorlar ortasida ishchi kuchi sotish va sotib olish bitimlarini tuzishni amalga oshiruvchi muassasa. Mehnat birjasi ishsizlarni hamda boshqa ishga o'tmoqchi bo'lgan shaxslarni ishga joylashtirishda vositachilik qiladi, ishchi kuchiga bo'lgan ehtiyojni va mavjud ishchi kuchi imkoniyatlarini o'rganadi, bosh orinlar haqida ma'lumotlar berib turadi. Shuningdek, mehnat birjasi ishsizlar sonini hisobga olib boradi va ularga ishsizligi uchun nafaqalar to'laydi.

Fond birjasi - fondovaya birja – qimmatbaho qog'ozlar (aktsiyalar, obligatsiyalar) savdo-sotiqni doimiy amalga oshiradigan va boshqariladigan bozor. Qimmatli qog'ozlar kursi talab va takliflarga bevosita bog'liqdir. Bu esa o'z navbatida qimmatli qog'ozlar uchun olinadigan daromad (dividend yoki foyda) miqdorining o'zgarishiga olib keladi.

Xususiy birjalar – chastno'e birjo`. Hissador kompaniyalari shaklida tashkil etiladi, lekin o'z a'zolariga dividend to'lamaydi.

Fyuchersli birja – birja fyuchersnaya. Savdo-sotiqni fyuchersli bitimlar asosida yuritadigan tovar birjalarining zamonaviy shakli.F.B.da savdo bitimlari sohta harakterga ega bo'ladi (faqatgina bitimning bir-ikki foizi tovar yetkazib berish bilan tugallanadi, qolgan qismi esa baholar ortasidagi farqni to'lash bilan band bo'ladi); asosan bozor bilan haqiqiy tovarlar boyicha xejirlash orqali egri aloqada bo'ladi (q. Xejirlash); baholardan tashqari bitimning barcha shartlarini to'liq bir xillashtiradi; bitimlar o'z mohiyatini yo'qotadi, chunki xaridor va sotuvchi ortasida qisob –kitob yuritadigan palata turadi.

Bona, bonalar – bono`. (lot. –yaxshi, qulay). 1. Alohida muassasalar, tashkilotlar va davlat tomonidan chiqarilgan qarz majburiyatlari; 2. Arzon qiymatli va vaqtincha muomalada bolish uchun ishlab chiqarilgan qog'oz pul belgilari. Sobiq SSSR da fuqarolar urushi davrida markaz bilan mahalliy organlar aloqasi uzilgandan keyin, ya'ni markazdan pul belgilarini olishning imkoniyati bo'lmay qolgach, mahalliy organlar tomonidan ishlab chiqarila boshlagan edi. Shuningdek 20-yillarda pulning sezilarli darajada qadrsizlanishi oqibatida pul belgilarining yetishmay qolganligi sababli ayrim mahalliy korxonalar ham Bonlar chiqargan edilar.

Brokerlik firmasi – brokerskaya firma – birja savdosida mijozlar ortalarida vositachilik faoliyati bilan shug'ullanuvchi hamda birjada kamida bitta brokerlik orniga ega yuridik yoki jismoniy shaxs.

“Buqa” – “Bo`k” - birja savdosida narxni kotarilishini kutuvchi va narxni kotarishga xarakat qiluvchi savdo qatnashchisi (savdogar).

Varrant – birja omboriga tovarni qabul qilinganligi haqidagi guvohnoma. Guvohnoma egasi topshirilgan tovar orniga uning qiymatiga teng boshqa tovar yoki pul olish huquqiga ega boladi.

G'ayribirjaviy bitimlar - vnebirjevo`e sdelki – birjadan tashqarida bitilgan bitimlar bolib, birjada royhatdan otkazilib-qayd qilinmagan bitim. Bunday bitimlarni birja oz kafolatiga olmaydi.

Diler – diler – oz nomi va oz hisobidan savdo va birja vositachiligini amalga oshiruvchi (firma) shaxs. Qimmatli qog'ozlar bozorida diler oz joyiga ega bolib barcha qimmatli qog'ozlar kotirovkasida qatnashishi mumkin. Dilerning foydasi qimmatli qog'ozlar, valyuta yoki tovarning harid va sotish narxlarining tafovutidan tashkil topadi.

Indeks – indeks- iqtisodiy holatning rivojlanishi nisbiy korsatkichi. Indeks narxlarni taqqoslash va ularning ozgarishi an'analari, daromadlar va boshqa korsatkichlarni ma'lum vaqt mobaynidagi ozgarishlarini organish uchun foydalaniladi.

Ipoteka – ipoteka – ipoteka krediti-summasini olish maqsadida kochmas mulkni garovga qoyish.

Kliring firmasi – kliringovaya firma – Birja kliring palatasiga biriktirilib qoyilgan brokerlik idorasi. Birjada bitilgan barcha bitimlar haqida ma'lumotlar topilaydi va har bir mijoz yoki butun brokerlik idorasi bo'yicha ochiq qolgan bitimlari yuzasidan marja to'laydi.

Kotirovka – Birjada qonuniy me'yorlar va tashkil topgan amaliyot asosida tovarlar va qimmatli qog'ozlarga ma'lum vaqtda o'rnatilgan narx.

Likvidlik – likvidnost – birjada savdo majburiyatlarini zudlik bilan ijro etish olish hamda narx bobida yo'qotishlarsiz naqd pulga aylantirish olish imkoniyati.

Listing – listing – birjada kotirovka qilinayotgan aksiyalar (tovarlar) ro'yhatiga kompaniyani kiritilishi.

Lot, partiya – 1. Tovarni sifati va miqdori bo'yicha o'rnatilgan standarti. 2. Birjadagi bitta bitim. 3. Bir butun sifatida savdoga qoyilgan tovar guruhi.

Makler – o'z hisobidan va o'z nomidan birjada bitim bituvchi va brokerlik o'rniga ega shaxs.

Marja – sotilgan yoki xarid qilingan tovar uchun birja mijozi tomonidan to'lanadigan sug'urta to'lovi.

Novatsiya – eski bitimi yoki majburiyatni yangisi bilan almashtirish; bitimlar predmeti yuzasidagi hisob-kitoblarda sotuvchi yoki xaridorning o'zgarishi yoki fyuchers kontraktini real tovar bilan yopishda amalga oshiriladi.

Notis – fyuchers birjasidagi kontraktning bajarish maqsadida o'rnatilgan tartibda real tovar yetkazib berish istagi haqidagi xabarni bitim tomoniga yetkazish.

Obligatsiya – kelajakda emitent mulkdorga (obligatsiya egasiga) kelishilgan miqdorda yoki protsentada haq – dividend to'lash uchun sotilayotgan qarz majburiyati.

Optson – ma'lum miqdordagi tovarni kelishilgan narxda va vaqtda sotish yoki xarid qilish majbur bo'lmagan xuquq.

Xaridor optsoni – xarid qilish optsoni.

Optson-taklif – optson muddati tugaguncha fyuchers kontraktini kelishilgan narxda sotish xuquqi.

Hisob-kitob palatasi – raschetnaya palata – birja qoshida tashkil etilgan yoki mustaqil korporatsiya bo'lib, birja bitimlari yuzasidan hisob-kitob; bitimlarni

royhatdan otkazish, bitimlar yuzasidan kafolatlar berish va boshqa funktsiyalarni bajaradi.

Ring – birjevaya yama – birjaning savdo olib boriluvchi tovar sektsiyasi joylashgan joyi.

“Buqalar” bozori – ro`nok “bo`kov” - narx kotarilishi an'anasiga ega bo`lgan bozor.

“Ayiqlar” bozori – ro`nok “medvedey” - narx pasayishi an'anasiga ega bo`lgan bozor.

“Spot” bozori – ro`nok “spot” - real tovarlarni darhol yetkazib berish sharti bilan savdo olib boriladigan bozor.

Svop – qarz majburiyati protsentlari ba'zan kapitallar ayriboshlash savdosidagi shartnoma bo`lib, unda barcha qonuniy tolov vositalari yordamida tolanadigan muqim va suzib yuruvchi protsentlar xisoblanadi.

Valyuta svopi – turli valyutalarda kapital va protsentlar ayriboshlash yuzasidagi shartnoma.

Arbitrajlik shartnomasi – daromad olish maqsadida tovarlarni qayta sotish operatsiyasi (yanada qulay narxlardagi shartnoma). Vaqt va makon boyicha bunday shartnomalar farqlanadilar. Kelajakdagi narx o`zgarishlari natijasida foyda olish mo`ljallangan bir vaqtda, bir bozorda bitilgan arbitrajlik shartnomasi. Turli bozorlarda bitilib, narx o`zgarishlar natijasida foyda olishni mo`ljallab bitilgan arbitrajlik shartnomasi.

Mavjud tovar yuzasidan bitiladigan birja bitimi – mavjud tovar yuzasidan bitiladigan birja bitimi: tovarni avvaldan korib (tashqi korinish, birja ekspertiza hulosasi asosida), avvaldan kormasdan (namuna, standart va minimal, ortachi sifat korsatkichlari boyicha), naqd hisob-kitob yoki muddatli shartnoma shaklidagi bitim. Birja xududidagi omborxonalarga savdo kuni tugaguncha keltiriladigan, etib kelishi kozda tutilgan, yetkazib berish uchun transport vositasiga yuklangan tovarlar yuzasidan bitilishi mumkin.

Muddatli bitim – kelishilgan narxlarda ma'lum standart talablariga javob beruvchi tovarlarni kelajakda sotish yoki xarid bitimlari.

Spred – narxlar yoki daromadlar farqi bo'lib, odatda taklif etilayotgan va so'ralayotgan narxlar oralardagi farq tushuniladi.

Shartnoma muddati – fond birja atamasi bo'lib, muddat tugagandan song shartnoma yopilishi shart. Odatda tovar yetkazib berish yoli bilan amalga oshiriladi.

Ximoyaviy to'htam - stop- brokerga tovar narxi kelishilgan darajaga yetganda sotish yoki xarid qilish boyicha beriladigan buyruq.

Tik – shartnoma yoki option narxlarini minimal tebranishi.

Treyder – birja chayqovchisi. O'zi uchun savdo qiluvchi birja a'zosi.

Yarmarka – yarmarka – belgilangan joyda vaqti-vaqti bilan o'tkazilib turiladigan ulgurji savdo. Zamonaviy korgazma va yarmarkalar ko'plab tovar nomenklaturasiga ega bo'lgan bozorning alohida bir shakli.

Savdo uyi – torgovo'y dom - banklar, ishlab chiqaruvchilar va savdo vositachilari bilan uzviy moliyaviy aloqalarga ega bo'lgan ko'p tarmoqli yirik savdo korxonasi.

Xejirlash – xedjirovanie – fyuchers bozorida narx va valyuta kurslari tebranishlari oqibatidagi yoqotishlarini bartaraf qilish uchun qo'llaniladigan sug'urtaviy xarakterli muqobil shartnoma.

Forvard bitimi – forvard yoki muddatli bitim real tovarni kelajakda yetkazib berish sharti bilan bitilib, odatda tovar birja omboriga topshirilib varant olinadi. Shartnoma muddati tugagach esa varantni birjada tovarni xarid qilgan xaridorga berib o'rniga chek olinadi.